

СЛАВА УКРАЇНІ! ГЕРОЯМ СЛАВА!

АНАЛІТИК
АУДИТОРСЬКА ФІРМА

ЕКОНОМІКА ФІНАНСИ ПРАВО

ЩОМІСЯЧНИЙ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 8'2023

(видається з 1994 року)

ISSN 2786-5517 (Online), ISSN 2409-1944 (Print)

<https://doi.org/10.37634/efp.2023.8>

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата з економічних і юридичних наук

Наказ Міністерства освіти і науки України від 02 липня 2020 р. № 886 (економічні науки).

Наказ Міністерства освіти і науки України від 24 вересня 2020 р. № 1188 (юридичні науки).

Рішення Аудиторської палати України від 21.12.2017 р. № 353/10 (облік та аудит).

Реєстраційне свідоцтво КВ № 21620-11520ПР від 12 жовтня 2015 р.

Журналу присвоєно міжнародний ідентифікаційний номер ISSN 2409-1944 та включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

Префікс doi журналу: 10.37634/efp.

Засновники:

Аудиторська фірма "Аналітик" спільно з Національною академією внутрішніх справ України

Статті обов'язково проходять

відбір, внутрішнє і зовнішнє рецензування

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Національної академії внутрішніх справ України (Протокол № 12 від 17 серпня

2023 р.). Повний або частковий передрук матеріалів журналу допускається лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Підписано до друку 31.08.2023

Формат 60×84/8

Наклад – 250 прим.

Адреса редакції: вул. Хрещатик, 44, м. Київ, 01001

Телефони: (050) 735-43-41, (096) 221-88-61

Факс: (044) 278-05-88

E-mail: efp.redaktor@gmail.com

Сайт: www.efp.in.ua

Суб'єкт видавничої справи

© "Аналітик", 2023
© "Економіка. Фінанси. Право",
2023

Типографія: ТОВ "Міжнародний бізнес центр"

GLORY TO UKRAINE! GLORY TO THE HEROES!

АНАЛІТИК
АУДИТОРСЬКА ФІРМА

ECONOMICS FINANCES LAW

MONTHLY INFORMATIONAL AND ANALYTICAL JOURNAL

№ 8'2023

(issued from 1994)

ISSN 2786-5517 (Online), ISSN 2409-1944 (Print)

<https://doi.org/10.37634/efp.2023.8>

Journal is included in the list of scientific professional editions of Ukraine, which can be published results of dissertations for the degree of doctor and candidate (PhD).

Order of Ministry of Education and Science of Ukraine № 886 of July 02, 2020 (economic sciences).

Order of Ministry of Education and Science of Ukraine № 1188 on September 24, 2020 (legal sciences).

Order of Audit Chamber of Ukraine № 353/10 on December 21, 2017 (accounting and audit).

Registration Certificate – KV № 21620-11520PR on October 12, 2015.

Journal is awarded the international identification number ISSN 2409-1944 and included in the international Scientometrics base Index Copernicus.

Journal's DOI: 10.37634/efp.

Founders:

Audit firm "Analytik" jointly with the National Academy of Internal Affairs of Ukraine

The papers must pass

selection, internal and external review

Recommended for publication and dissemination through the Internet by the Academic Council of the National Academy of Internal Affairs of Ukraine (Protocol № 12 of August 17, 2023). Full or partial reprint of the

materials of the journal is allowed only with the consent of the editorial office.

The authors are responsible for the selection and presentation of the facts. The content and authenticity of the advertisement is the responsibility of the advertiser.

Signed for print 31.08.2023

Format 60×84/8

Publication – 250 copies

Address of the editorial office:

Khreshchatyk str., 44, Kyiv, 01001

Phones: (050) 735-43-41, (096) 221-88-61

Fax: (044) 278-05-88

E-mail: efp.redaktor@gmail.com

Web: www.efp.in.ua

*The subject of
publishing*

© "Analytik", 2023
© "Economics. Finances. Law",
2023

Typography: LLC "International Business
Center"

Головний редактор

Валентина Левченко, д.е.н., член Ради нагляду за аудиторською діяльністю Органу суспільного нагляду за аудиторською діяльністю, директор ВПГО «Спілка аудиторів України» (Україна)

Шеф-редактор

Володимир Головач, к.ю.н., голова правління ПрАТ «Аудиторська фірма "Аналітик»»; Заслужений юрист України (Україна)

Заступник головного редактора

Тетяна Головач, д.е.н., професор, аудитор, заступник директора з наукової роботи Інституту аудиту (Україна)

Члени редакційної колегії з економічних наук:

Антон Бойко, к.е.н., доцент кафедри економічної кібернетики, Сумський державний університет (Україна)

Олена Величко, к.е.н., доцент кафедри міжнародних фінансів, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Україна)

Анатолій Герасимович, д.е.н., професор, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Україна)

Тетяна Гільорме, д.е.н., доцент, п.н.с., Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (Науково-дослідний інститут енергоефективних технологій та матеріалознавства) (Україна)

Любомира Кіндратська, д.е.н., професор, професор кафедри податкового менеджменту та фінансового моніторингу, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Україна)

Ірина Криштопа, д.е.н., професор, професор кафедри обліку і оподаткування, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Україна)

Юрій Манцевич, д.е.н., доцент, вчений секретар, Дер-жавне підприємство «Науково-дослідний і проектний інститут містобудування» (Україна)

Олена Петрик, д.е.н., професор, завідувачка кафедри аудиту, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Україна)

Петро Плаван, доктор наук, проф. інж., ректор Академії Данубіус (Словацька Республіка)

Свєнтія Полякова, к.е.н., доцент кафедри фінансів та банківської справи, проректор з науково-педагогічної роботи (навчальний процес). Вищий навчальний заклад «Міжнародний технологічний університет «Миколаївська політехніка» (Україна)

Олена Потішняк, д.е.н., професор, професор кафедри організації виробництва, бізнесу та менеджменту, Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка (Україна)

Юлія Слободяник, д.е.н., професор, професор кафедри аудиту, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Україна)

Евангелос Сіскос, д.е.н., професор, Університет Західної Македонії (Греція)

Сергій Ткаченко, д.е.н., професор, ректор, Вищий навчальний заклад "Міжнародний технологічний університет «Миколаївська політехніка»", академік Академії економічних наук України (Україна)

Віктор Тринчук, к.е.н., доцент, професор кафедри фінансових ринків, Університет державної фіскальної служби України (Україна)

Людмила Чижєвська, д.е.н., професор, професор кафедри інформаційних систем в управлінні та обліку, Державний університет «Житомирська політехніка» (Україна)

Члени редакційної колегії з правових наук:

Гульнара Балгімбекова, к.ю.н., зав. кафедри конституційного та міжнародного права, Карагандинський державний університет ім. Е.А. Букетова (Казхстан)

Олександр Бригінєць, д.ю.н., професор, Хмельницький університет управління та права ім. Леоніда Юзькова; член Союзу юристів України (Україна)

Віктор Василінчук, д.ю.н., професор, професор кафедри оперативного-розшукової діяльності, Національна академія внутрішніх справ; Заслужений юрист України, полковник поліції (Україна)

Сергій Константинов, д.ю.н., професор, зав. кафедри адміністративної діяльності, Національна академія внутрішніх справ (Україна)

Ігор Озерський, д.ю.н., професор, професор кафедри цивільного та кримінального права і процесу, Чорноморський національний університет імені Петра Могили; академік Національної академії наук вищої освіти України (Україна)

Малгожата Скоржевська-Амберг, доктор філософії, адвокат, кафедра теорії, філософії та історії права, юридичний коледж, Університет Козмінського (Польща)

Юрій Фрицький, д.ю.н., професор, професор кафедри конституційного, адміністративного права та соціально-гуманітарних дисциплін, Інститут права та суспільних відносин Університету «Україна»; Заслужений юрист України. Член Центральної виборчої комісії (Україна)

Анатолій Яровий, к.ю.н., доцент, суддя у відставці; член міжнародної поліцейської асоціації (українська секція) (Україна)

Відповідальний редактор: Леся Поповецька-Демченко (Україна-Франція)

Випусковий редактор: Анна Туманян (Україна)

Editors-in-chief

Valentyna Levchenko, Doctor of Economics, member of the Supervisory Board for audit activity of the Authority public oversight for audit activity, Director of the All-Ukrainian Professional Non-Governmental Organization "Union of Auditors of Ukraine" (Ukraine)

Volodymyr Holovach, PhD in Legal Sciences, Head of the Board of the Audit Firm "Analitik"; Honored Lawyer of Ukraine (Ukraine)

Deputy Editor-in-Chief

Tetiana Holovach, Doctor of Economics, Professor, auditor, deputy director for scientific work of the Institute of Audit (Ukraine)

Members of the editorial board of Economic Sciences:

Anton Boiko, PhD in Economics, Associate Professor of Economic Cybernetics department, Sumy State University (Ukraine)

Olena Velychko, PhD in Economics, Associate Professor of International Finances department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Ukraine)

Anatolii Herasymovych, Doctor of Economics, Professor, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Ukraine)

Tetiana Hilorme, Doctor of Economics, Associate Professor, Leading Researcher, Oles Honchar Dnipro National University (Research Institute of Energy-Efficient Technologies and Materials Science) (Ukraine)

Liubomyra Kindratska, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Tax Management and Financial Monitoring, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Ukraine)

Iryna Kryshchopa, Doctor of Economics, Professor, Professor of Accounting and Taxation department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Ukraine)

Yurii Mantsevych, Doctor of Economics, Associate Professor, Scientific Secretary, State Enterprise "Research and Design Institute of Urban Development" (Ukraine)

Olena Petryk, Doctor of Economics, Professor, Head of the auditing department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Ukraine)

Peter Plavcan, Dr.h.c., prof. Ing., Rector, Vysoka skola Danubius (Slovakia)

Yevheniia Poliakova, PhD in Economics, Associate Professor of Finances and Banking department, vice-rector for scientific and pedagogical work, Higher Educational Institution «International Technology University "Mykolaiv Polytechnic"» (Ukraine)

Olena Potyshniak, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Organization of Production, Business and Management department, Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture (Ukraine)

Yuliia Slobodanyk, Doctor of Economics, Professor, Professor of the auditing department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Ukraine)

Evangelos Siskos, Doctor of Economics, Professor, University of Western Macedonia (Greece)

Serhii Tkachenko, Doctor of Economics, Professor, Rector, Higher Educational Institution «International Technology University "Mykolaiv Polytechnic"»; academician of Academy of Economic Sciences of Ukraine (Ukraine)

Viktor Trynchuk, PhD in Economics, Associate Professor, Professor of Financial Markets department, University of the State Fiscal Service of Ukraine (Ukraine)

Liudmyla Chyzhevska, Doctor of Economics, Professor, Professor of Information Systems in Management and Accounting department, State University "Zhytomyr Polytechnic" (Ukraine)

Members of the editorial board of Legal Sciences:

Gulnara Balgimbekova, PhD in Legal Sciences, Head of the constitutional and international law department, Karagandy State University named after E.A. Buketov (Kazakhstan)

Oleksandr Bryhinets, Doctor of Legal Sciences, Professor, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law; member of the Union of Lawyers of Ukraine (Ukraine)

Viktor Vasylynychuk, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Operational and Investigating department, National Academy of Internal Affairs; Honored Lawyer of Ukraine, colonel of the Police (Ukraine)

Serhii Konstantinov, Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Administrative Activity department, National Academy of Internal Affairs (Ukraine)

Ihor Ozerskyi, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Civil and Criminal Law and Process department, Petro Mohyla Black Sea National University; academician of the National Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine (Ukraine)

Malgorzata Skorzewska-Amberg, PhD, DSc, Theory, Philosophy and History of Law department, College of Law, Kozminski University (Poland)

Yurii Frytskyi, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Constitutional, Administrative Law and Social and Humanitarian disciplines department, Law and Public Relations Institute of the "Ukraine" University; Honored Lawyer of Ukraine, member of the Central Election Commission (Ukraine)

Anatolii Yaroviyi, PhD in Legal Sciences; retired judge; member of the International Police Association (Ukrainian section) (Ukraine)

Managing editor: Lesia Popovetska-Demchenko (Ukraine-France)

Issue Editor: Anna Tumanian (Ukraine)

ЗМІСТ

<i>ПІСТУНОВ І.М., ТУРЧАНІНОВА І.Ю., ЧУРІКАНОВА О.Ю.</i> Прогнозування розвитку економіки України за односекторною моделлю Солоу	6
<i>КОНОНЕНКО О.В., ФАРТУШНИЙ І.Д.</i> Неінституціональний підхід до аналізу кредитування банківським інститутом України в період 2019-2021 рр.	12
<i>АФОНІН Т.В., КУЗЬМИК М.М.</i> Правові проблеми виконання державного бюджету України	17
<i>ГАЛУШКА С.І., КАРПОВ О.В.</i> Правові проблеми визначення неподаткових доходів в Україні	20
<i>ЗАХАРКЕВИЧ В.В.</i> Роль органів виконавчої влади і місцевого самоврядування у сфері забезпечення енергоефективності	23
<i>ШКОДА Т.Н., САВИЧ О.П.</i> Інноваційні підходи до управління персоналом організації у воєнний період	26
<i>ЧИРКОВА Ю.Л., БОРТНІКОВА М.Г.</i> Профайлінг як сучасний метод управління бізнес-процесами суб'єктів ЗЕД	30
<i>ВАРШАМЯН Т.Г.</i> Особливості спеціальних принципів оподаткування послуг від ІТ-сектору	33
<i>ДАНИЛЮК М.М., ДМИТРИШИН М.В., ГОРАН Т.А.</i> Цифровізація соціальних послуг	36
<i>БАШЛАЙ С.В., БРАТУШКА С.М., КУЛАГІН Д.В.</i> Цифрові інструменти стратегічного менеджменту в аграрному бізнесі	40
<i>ВОЛОХОВ О.С.</i> Визначення критеріїв ефективності норм права у правовій доктрині	45
<i>КОСОВА Т.Д., КУРГАНСЬКИЙ А.С., КУЦЕВ О.О.</i> Реструктуризація як форма врегулювання проблемної кредитної заборгованості банківських установ	50
<i>ПРОКОПЕНКО О.В.</i> Організаційно-економічний інструментарій соціально-економічного розвитку освітньої сфери України	54
<i>ПОДРЕЗ О.І.</i> Дослідження теоретичного базису дефініції "соціальна відповідальність" суб'єктів господарювання	59
<i>КІРИК А.Ю.</i> Особливості функціонування вільного руху товарів в Європейському Союзі	64
<i>ЧИРКОВА Ю.Л., ТКАЧУК Б.М.</i> Проблеми формування конкурентного потенціалу вітчизняних підприємств на європейських ринках (на прикладі галузі виробництва штучних ялинок)	68
<i>КАЧМАР М.З.</i> Поняття та ознаки правовідносин у сфері надання медичної допомоги	74
<i>ДАНИЛЬЧЕНКО В.С.</i> Окремі аспекти дифамації у спорті	78
<i>РАЄВНЄВА О.В., БРОВКО О.І., ЖУЙ С.</i> Економічна поведінка підприємства: аналіз підходів визначення дефініції	83
<i>СТОРОЖУК І.П.</i> Особливості бюджетного устрою в умовах воєнного стану	88
<i>КИРИЛЕНКО М.М.</i> Характеристика та перелік способів захисту прав та законних інтересів міських рад у господарських відносинах	93
<i>ТОМЛЯК Т.С.</i> Діяльність фермерських господарств в умовах воєнного стану	98
<i>ЛИГА А.І.</i> Принципи державної політики у сфері захисту прав споживачів та їх законодавче закріплення ...	103
<i>МИХАЛЬЧЕНКО О.А., РАЙЧЕВА Л.І.</i> Кредитне забезпечення розвитку транспортного комплексу національної економіки та його галузева диференціація	108
<i>АНИКІНА Г.В.</i> Автономія волі (lex voluntatis) як основний колізійний принцип правового регулювання договірних відносин, ускладнених іноземним елементом	113

CONTENTS

<i>I. PISTUNOV, I. TURCHANINOVA, O. CHURIKANOVA.</i> Forecasting the development of the economy of Ukraine according to the one-sector Solow model	6
<i>O. KONONENKO, I. FARTUSHNYI.</i> The neo-institutional approach to the analysis of lending by banking institutions of Ukraine in the period 2019-2021	12
<i>T. AFONIN, M. KUZMYK.</i> Legal problems of execution of the state budget of Ukraine	17
<i>S. HALUSHKA, O. KARPOV.</i> Legal problems of determining non-tax income in Ukraine	20
<i>V. ZAKHARKEVYCH.</i> The role of executive authorities and local self-government in the sphere of ensuring the energy efficiency	23
<i>T. SHKODA, O. SAVYCH.</i> Innovative approaches to the personnel management of the organization in the military period	26
<i>Y. CHYRKOVA, M. BORTNIKOVA.</i> Profiling as a modern method of management of business processes of FEA subjects	30
<i>T. VARSHAMIAN.</i> Features of the special principles of taxation of services from the IT sector	33
<i>M. DANYLIUK, M. DMYTRYSHYN, T. HORAN.</i> Digitalization of social services	36
<i>S. BASHLAI, S. BRATUSHKA, D. KULAHIN.</i> Digital tools of strategic management in agrarian business ...	40
<i>O. VOLOKHOV.</i> Determination of the efficiency criteria of law in legal doctrine	45
<i>T. KOSOVA, A. KURHANSKYI, O. KUTSEV.</i> Restructuring as a form of settlement of problematic credit debt of banking institutions	50
<i>O. PROKOPENKO.</i> Organizational and economic toolkit for socio-economic development of the education sphere of Ukraine	54
<i>O. PODREZ.</i> Study of the theoretical basis of definition "social responsibility" of business entities	59
<i>A. KIRYK.</i> Features of the functioning of the goods' free movement in the European Union	64
<i>Y. CHYRKOVA, B. TKACHUK.</i> Problems of the domestic enterprises' competitive potential formation in the European markets (on the example of the artificial Christmas tree industry)	68
<i>M. KACHMAR.</i> Concept and signs of legal relations in the field of medical care	74
<i>V. DANYLCHENKO.</i> Certain aspects of defamation in sports	78
<i>O. RAIEVNIEVA, O. BROVKO, S. ZHUI.</i> Economic behavior of the enterprise: analysis of the essence of the definition	83
<i>I. STOROZHUK.</i> Features of the budget organization under martial law	88
<i>M. KYRYLENKO.</i> Characteristics and list of ways to protect the rights and legal interests of city councils in economic relations	93
<i>T. TOMLIAK.</i> The farms activity under the martial law	98
<i>A. LYHA.</i> Principles of state policy in a consumer rights protection field and their legislative consolidation	103
<i>O. MYKHALCHENKO, L. RAICHEVA.</i> Credit support for the development of the transport complex of the national economy and its sectoral differentiation	108
<i>H. ANIKINA.</i> Autonomy of the will (lex voluntatis) as the main conflicting principle of legal regulation of contractual relations complicated by a foreign element	113

Ігор Миколайович ПІСТУНОВ

д.т.н., професор, Національний технічний університет "Дніпровська політехніка"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9041-9368>

e-mail: pistunovi@gmail.com

Інна Юріївна ТУРЧАНІНОВА

асистент, Національний технічний університет "Дніпровська політехніка"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5055-5889>

e-mail: turchaninovaiu@gmail.com

Олена Юріївна ЧУРІКАНОВА

д.е.н., доцент, Національний технічний університет "Дніпровська політехніка"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5703-2271>

e-mail: elenachurikanova@gmail.com

ПРОГНОЗУВАННЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ЗА ОДНОСЕКТОРНОЮ МОДЕЛЛЮ СОЛОУ

У статті розглянуто застосування односекторної моделі Солоу для прогнозування розвитку економіки України на 2022-2027 рр. за умови відсутності бойових дій. Для цього застосовано статистичні дані за 2010-2021 рр., за якими побудовано моделі зміни частки працездатного населення, зміни інтенсивності інвестування, також розраховано коефіцієнти виробничої функції. Результатом розрахунків стала пряма невизначеність, фондоозброєність, згідно з прогнозом, буде продовжувати падати, попри постійний підйом за статистичними даними.

Ключові слова: односекторна модель Солоу, нелінійна модель, прогноз, економіка України

ВСТУП

Прогнозування економіки є важливим інструментом для багатьох суб'єктів економіки, таких як уряди, компанії, інвестори та споживачі. Ось кілька причин, чому прогнозування економіки має велике значення.

1. *Планування бізнесу.* Прогнозування економіки дає змогу компаніям розробляти стратегії та плани на майбутнє. Вони можуть визначити очікувані економічні умови, такі як рівень зростання ВВП, інфляція, процентні ставки тощо, що допомагає вирішити, які продукти або послуги розробляти, де розміщувати підрозділи, як управляти запасами та займатися іншими аспектами діяльності.

2. *Прийняття рішень стосовно інвестицій.* Інвестори застосовують прогнози економіки для прийняття рішень про розміщення своїх коштів. Вони оцінюють ризики та можливості в різних секторах економіки та регіонах, а також враховують економічні прогнози для прийняття рішень про купівлю, продаж або утримання активів [1].

3. *Управління фінансами.* Організації та домогосподарства застосовують економічні прогнози для планування своїх фінансових ресурсів. Вони можуть зрозуміти, як зміниться їхній дохід, витрати та прибуток у майбутньому, що дає змогу приймати обґрунтовані рішення про бюджетування, інвестування, позичання та інші фінансові операції [2].

4. *Регулювання політики.* Уряди застосовують прогнози економіки для розроблення та реалізації своєї економічної політики. Вони можуть передбачити наслідки своїх дій на рівень зайнятості, інфляцію, експорт, імпорт тощо. Це допомагає урядам приймати рішення про фіскальну політику, монетарну політику, регулювання ринків та інші заходи для підтримки

стабільного економічного зростання.

5. *Передбачення соціальних наслідків.* Прогнозування економіки допомагає аналізувати соціальні наслідки економічних змін. Воно дає змогу оцінити вплив економічного зростання або спаду на рівень зайнятості, дохід населення, бідність, соціальну нерівність та інші показники, що, зі свого боку, дає змогу розробляти програми соціального захисту та розуміти потреби суспільства.

Це лише кілька прикладів застосування прогнозування економіки у різних сферах. Загалом це допомагає людям й організаціям зрозуміти тенденції, планувати свої дії та приймати обґрунтовані рішення в умовах невизначеності економічного середовища.

Складні економічні умови, викликані війною, викликають потребу у визначенні можливого розвитку економіки України у припущенні, що подібної катастрофи не відбулося б.

В [3] зроблено прогноз розвитку країни у тих же припущеннях із застосуванням даних за 2010-2021 рр. В якості моделі обрано динамічну модель Леонтєва, яка визначає зв'язок трьох основних видів виробничої діяльності:

Галузь X_1 – виробництво знярядь праці: сільське та лісне господарство; добувна промисловість; постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря.

Галузь X_2 – виробництво предметів праці: переробна промисловість; будівництво; водопостачання; каналізація, поводження з відходами.

Галузь X_3 – виробництво предметів споживання: торгівля та ремонт; транспорт та зв'язок; освіта; фінансова діяльність; операції з нерухомістю, послуги підприємцям; державне управління; інші види економічної діяльності; податки та продукти мінус оплата

послуг фін. посередників; охорона здоров'я та надання соціальної допомоги.

У результаті цього дослідження виявлено, що:

1. 2022 р. мав би стати черговим роком підйому економіки України.

2. Систему з трьох рівнянь застосовано для розрахунку прогнозу на 2021- 2022 рр. Порівняння прогнозу з даними ДержСтату за 2021 р. показало прийнятну точність прогнозування.

3. За коефіцієнтами моделі виробництва знярядь праці a , g_1 , b_1 , b_2 визначено коефіцієнти «ер нульове» та «лямбда», які дають змогу оцінити стан економіки країни, який можна охарактеризувати як екстенсивний.

Попри позитивні результати цього прогнозу, потрібно зазначити, що динамічна модель Леонтєва не враховує специфічні для України фактори постійного зменшення чисельності населення та великий рівень зношеності основних фондів, які виробники не спішать виводити з виробництва.

Врахування таких факторів можливе, якщо скористатися односекторною моделлю Солоу [2]. Така модель є корисним інструментом для прогнозування розвитку економіки країни з таких причин.

1. *Спрощена структура.* Ця модель зосереджується на важливих макроекономічних змінних, таких як капіталовкладення, праця та технологічний прогрес. Вона не враховує складні міжзалежності й деталізацію різних секторів економіки. Це дає змогу швидше і простіше прогнозувати основні тенденції та вплив ключових факторів на економічне зростання.

2. *Аналітичні засоби.* Ця модель застосовує математичні рівняння для виявлення зв'язків між капіталовкладеннями, працею, технологічним прогресом та виробництвом. Це дає змогу розрахувати показники, такі як потенційний вихід та ставки зростання, що допомагають у прогнозуванні майбутнього розвитку економіки.

3. *Політика управління.* Цю модель може бути застосовано для оцінювання впливу різних економічних політик на зростання та виробництво. Шляхом введення різних сценаріїв у модель можна оцінити, як зміни у капіталовкладеннях, технологічному прогресі або робочій силі впливають на прогнозовані показники економіки. Це допомагає урядам та економістам визначити оптимальні стратегії політики для досягнення бажаних економічних результатів.

МЕТА роботи – прогнозування розвитку економіки України з урахуванням зменшення чисельності населення та великої зношеності основних фондів.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження базується на односекторній моделі Солоу, працях вітчизняних вчених, на матеріалах періодичних видань, даних державного управління статистики України. Застосовано методи побудови лінійних моделей та лінійного програмування.

РЕЗУЛЬТАТИ

Модель Солоу є односекторною моделлю економічного розвитку. У цій моделі економічна система розглядається як єдине ціле, виробляючи лише один узагальнений продукт, котрий може й споживатись, й інвестуватись. Модель досить адекватно відображає

найважливіші макроекономічні аспекти процесу відтворення. Експорт та імпорт в явному вигляді не враховуються [4].

Стан економіки в моделі Солоу задається п'ятьма *ендогенними* змінними: X – валовий суспільний продукт (ВСП), C – фонд невиробничого споживання, I – інвестиції, L – кількість зайнятих, K – виробничі фонди.

Окрім цього, в моделі фігурують такі *екзогенні* показники: V – річний темп приросту чисельності зайнятих, μ – частка вибулих протягом року основних виробничих фондів, α – коефіцієнт прямих витрат (частка проміжного продукту у ВВП), ρ – норма накопичення (частка валових інвестицій у ВВП).

У моделі припускається, що ендогенні змінні змінюються з часом. Екзогенні змінні вважаються постійними. Вважається, що норма накопичення є керуючим параметром. Час t є неперервним і вимірюється в роках. Робиться припущення, що річний випуск у кожен момент часу визначається лінійно-однорідною неокласичною виробничою функцією від двох змінних(ресурсів) K та L :

$$X = F(K, L).$$

Зношеність фондів та інвестиції з розрахунку на рік дорівнюють μK та I відповідно.

Оскільки проміжний продукт становить αX , то валовий внутрішній продукт дорівнює $(1-\alpha)X$, інвестиції становлять $I = \rho(1-\alpha)X$, а фонд споживання – $C = (1-\rho)(1-\alpha)X$.

Отримаємо таку модель Солоу з абсолютними показниками:

$$L = L_0 e^{vt},$$

$$\frac{dK}{dt} = -\mu K + \rho(1-\alpha)X,$$

$$K(0) = K_0, \tag{1}$$

$$X = F(K, L),$$

$$I = \rho(1-\alpha)X,$$

$$C = (1-\rho)(1-\alpha)X.$$

Для зменшення кількості параметрів у моделі, автор вводить такі відносні показники: $k = \frac{K}{L}$ –

фондоозброєність; $x = \frac{X}{L}$ – народногосподарська

продуктивність праці; $i = \frac{I}{L}$ – питомі інвестиції (на

одного зайнятого); $c = \frac{C}{L}$ – середньодушове споживання (на одного зайнятого).

Тоді модель Солоу набуває такої форми у питомих (відносних) показниках:

$$\frac{dk}{dt} = -\lambda k + \rho(1-\alpha)f(k),$$

$$\lambda = \mu + \nu,$$

$$k(0) = k_0 = \frac{K_0}{L_0}, \quad (2)$$

$$x = f(k),$$

$$i = \rho(1-\alpha)f(k),$$

$$c = (1-\rho)(1-\alpha)f(k).$$

Розв'язком диференціального рівняння з (2) за умови застосування виробничої функції Кобба-Дугласа виду $f(k) = Ak^\alpha$ [2], є формула (3). Знаючи прогноз для фондоозброєності, за лінійними залежностями з (2) можна спрогнозувати і народногосподарську продуктивність праці, питомі інвестиції (на одного зайнятого) та середньодушкове споживання (на одного зайнятого).

На першому етапі дослідження необхідно зібрати дані зміни у 2010-2021 рр. екзогенних змінних. У табл. 1

подано необхідні дані для подальших розрахунків.

Для формування колонки «3» табл. 1 визначено кількість працездатного населення за статистикою з [3] на 2021 р., де структура населення має вигляд:

– діти віком до 14 років: 16.16 % (3 658 127 чол., 3 438 887 жін.);

– молодь віком 15-24 роки: 9.28 % (2 087 185 чол., 1 987 758 жін.);

– дорослі віком 25-54 роки: 43.66 % (9 456 905 чол., 9 718 758 жін.);

– особи передпохилого віку (55-64 роки): 13.87 % (2 630 329 чол., 3 463 851 жін.);

– особи похилого віку (65 років й старіші): 17.03 % (2 523 600 чол., 4 957 539 жін.).

Тобто із загальної кількості у працездатному віці знаходяться особи віком від 14 до 65 років, а саме 66,81 % населення. А отже, колонку «3» розраховано множенням колонки «2» на 0,6681.

Знайдення кількості працездатного населення України на цей період, дозволяє вирахувати значення питомих показників ендогенних змінних (табл. 2).

$$k(t) = \left[(k^0)^{1-\alpha} + e^{-(1-\alpha)\lambda t} \left(k_0^{1-\alpha} - (k^0)^{1-\alpha} \right) \right]^{\frac{1}{1-\alpha}}, \quad (3)$$

Таблиця 1 – Екзогенні змінні (сформовано авторами за даними джерел [3-9])

Рік	Населення України, млн	Працездатне населення, млн (L)	Фонд невиробничого споживання, млн грн, (C)	Вартість основних засобів, млн грн (K)	Валовий внутрішній продукт, млн грн (X)	Капітальні інвестиції, млн грн (I)
2010	46	30,7326	719 428	6648861	1 079 346	189061
2011	45,8	30,59898	867 018	7396952	1 299 991	241286
2012	45,6	30,46536	950 147	9148017	1 404 669	293692
2013	45,5	30,39855	1 004 305	10401324	1 465 198	267728
2014	45,4	30,33174	1 063 652	13752117	1 586 915	204062
2015	45,9	30,66579	1 316 668	7641357	1 988 544	84168
2016	42,8	28,59468	1 552 777	8177408	2 385 367	108635,2
2017	42,6	28,46106	1 982 615	7733905	2 983 882	136490,1
2018	42,4	28,32744	2 369 187	9610000	3 560 596	179718,3
2019	42,1	28,12701	2 722 251	9574186	3 978 400	231849,5
2020	41,9	27,99339	2 930 489	10577278	4 194 102	153321
2021	41,6	27,79296	3598143	11050843	5459574	528802

Таблиця 2 – Питомі показники ендогенних змінних, грн (таблиця розрахована авторами)

Рік	Фондоозброєність (k)	Народногосподарська продуктивність праці, (x)	Середньодушкове споживання (c)	Питомі інвестиції (i)
1	2	3	4	5
2010	216345,542	35120,556	23409,27875	6151,806225
2011	241738,515	42484,7822	28334,86606	7885,426246
2012	300276,018	46107,0869	31187,7818	9640,194634
2013	342165,136	48199,6016	33037,92451	8807,262188
2014	453390,31	52318,6273	35067,29255	6727,672069
2015	249181,808	64845,6798	42936,0535	2744,687158

Продовження табл. 2

1	2	3	4	5
2016	285976,552	83419,9578	54303,00322	3799,14026
2017	271736,365	104840,86	69660,617	4795,678727
2018	339247,034	125694,239	83635,76094	6344,318442
2019	340391,176	141444,114	96784,22982	8242,948682
2020	377849,128	149824,726	104685,0346	5477,042973
2021	397613,029	196437,299	129462,389	19026,47289

Розрахунки значень коефіцієнтів моделей для працездатного населення та виробничої функції виконувалося за методикою [10] із застосуванням функції Regression електронних таблиць Excel. В результаті отримано такі залежності з показниками якості апроксимації R^2 не менше 0.8.

$$L = 2096,543972 \cdot e^{-0,001342148r}, \quad (4)$$

$$x = 0,004212405 \cdot k^{1,323218535}$$

Отримані залежності показують, що населення України невинно зменшується, а випуск продукції залежить тільки від фондозброєності і не має постійного коефіцієнту, що визначає сталий темп випуску продукції.

З цих формул вже можна отримати частину значень ендогенних показників, але залишаються ще два: a – коефіцієнт прямих витрат (частка проміжного продукту у ВВП), ρ – норма накопичення (частка валових інвестицій у ВВП), значення яких знайдено за таким методом.

Перетворюючи вирази зв'язку питомих інвестицій та середньодушового споживання з продуктивністю праці, складено систему рівнянь:

$$\begin{cases} \rho(1-\alpha) = \frac{i}{x} \\ (1-\rho)(1-\alpha) = \frac{c}{x} \end{cases} \quad (5)$$

Розв'язок цієї системи дасть значення двох останих ексogenous змінних. Для цього необхідно визначити, чи справді ці співвідношення є постійними з року в рік? Тому знайдено ці співвідношення для всього періоду, що досліджувався. Результати наведено у табл. 3.

Як видно з табл. 3, для відношення c/x величина практично є незмінною, але для відношення i/x значення змінюються в широкому діапазоні. Тому для розв'язку системи (5) взято їх середні значення.

Значення величини μ (частка вибулих протягом року основних виробничих фондів) розраховувалося за даними з [8] для 2019 р. як відношення вартості фондів, що вибули до загальної вартості фондів. Ця величина становить всього 0,042762, що викликає не-

порозуміння, адже за даними Держстату [9] близько 66% фондів повністю зношено. Тобто виробники продовжують експлуатувати повністю застаріле обладнання.

Таблиця 3 – Перевірка гіпотези Солоу

Рік	c/x	i/x
2010	0,666541	0,175163
2011	0,666942	0,185606
2012	0,676421	0,209083
2013	0,68544	0,182725
2014	0,670264	0,12859
2015	0,662127	0,042326
2016	0,650959	0,045542
2017	0,664441	0,045742
2018	0,665391	0,050474
2019	0,684258	0,058277
2020	0,698717	0,036556
2021	0,659052	0,096858
Середнє	0,670879	0,104745

В результаті всіх розрахунків отримано такі величини ексogenous змінних (табл. 4), в якій коефіцієнт лямбда знаходився за формулою $\lambda = \mu + \nu$.

Тепер потрібно знайти спеціальні значення фондозброєності, показані у формулі (3): початкове (k_0), оптимальне (k^o) та критичне (\hat{k}).

Початкове значення фондозброєності візьмемо з табл. 2 за 2021 р. Оптимальне та критичні значення фондозброєності розраховано за формулами:

$$k^o = \left[\frac{\rho(1-\alpha)A}{\lambda} \right]^{\frac{1}{1-\alpha}}, \quad (6)$$

$$\hat{k} = \left[\frac{\alpha\rho(1-\alpha)A}{\lambda} \right]^{\frac{1}{1-\alpha}}.$$

Результати розрахунків наведено у табл. 5.

Таблиця 4 – Розраховані величини ексogenous змінних

A	α	a	ν	μ	ρ	λ
0,004212	1,323219	0,224376	-0,00134	0,042762	0,13504588	0,04142

Таблиця 5 – Спеціальні значення фондозброєності

нач енн я k	Параметр	Величина
-------------	----------	----------

	нульове	397613,029
	критичне	532733,417
	оптимальне	1267137,31

Згідно з аналізом цих значень фондоозброєності прогноз розвитку економіки може бути за трьома різними сценаріями [4]:

- якщо $k_0 < \hat{k}$ – спочатку має місце прискорене зростання фондоозброєності, яке після досягнення

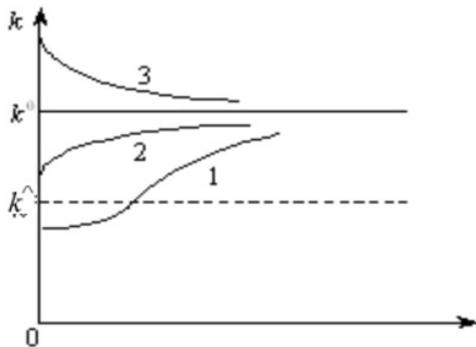

Рис. 1. Типи переходу стаціонарного стану [4]

Тому, враховуючи дані з табл. 5, можна прогнозувати, що фондоозброєність в Україні мала б зростати за сценарієм 1, тобто дуже повільно. Але розрахований графік зміни у часі фондоозброєності має спадний характер (рис. 2).

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи, відзначимо:

Частка вибулих протягом року основних виробничих фондів становить всього 0,042762, хоча за даними Держстату [9] близько 66% фондів повністю зношено.

Для відношення c/x величина практично є незмінною, але для відношення i/x значення змінюються у широкому діапазоні.

Розроблено простий метод знайдення екзогенних змінних: коефіцієнта прямих витрат (частка проміжного продукту у ВВП) та норми накопичення (частка

значення змінюється сповільненим зростанням .

- якщо $\hat{k} < k_0 < k^o$ – сповільнене зростання фондоозброєності;

- якщо $k_0 > k^o$ – сповільнене зниження фондоозброєності («проїдання» фондів).

На рис. 1 показано усі три типи переходу фондоозброєності до стаціонарного значення k^o (криві 1-3 відповідно).

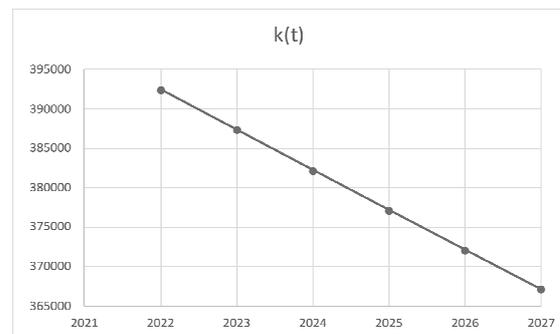

Рис. 2. Прогноз фондоозброєності

валових інвестицій у ВВП).

Виробнича функція має нетипові для розвинених країн значення. Для них коефіцієнт має бути двозначним, а степінь при k – менше одиниці.

Фондоозброєність в Україні мала б зростати за сценарієм 1, тобто дуже повільно, але насправді прогноз має спадний характер.

Обмеження моделі Солоу стосовно думки, що економіка працює у стабільних умовах, не враховує фактори, притаманні економіці України, такі як інфляція, фінансові кризи, торговельні перешкоди, зношеність обладнання, аномальний вид виробничої функції тощо. Тому односекторна модель Солоу практично непридатна для прогнозування в поточному періоді.

Подальші дослідження треба спрямувати на визначення причин спадності прогнозу за моделлю Солоу.

Список використаних джерел

1. Kabachenko D.V., Rudenko A.S. Account of information factor impact on efficiency of enterprise activity while making management decisions based on budgeting. *The advanced science journal. Economics: Business management and administrative services. United States.* 2014. Vol. 2014. Issue 1. pp. 77-82.
2. Демиденко М.А., Пістунов І.М. Оптимізація цінового регулювання між виробниками продукції і постачальниками сировини з урахуванням інфляційних процесів. Київ, 2022. С. 83-86.
3. Пістунов І.М., Літау Є.Е. Динамічна модель Леонтьєва, як засіб прогнозування розвитку економіки України. *Економіка. Фінанси. Право.* 2022. № 11. С. 5-7.
4. Вітлінський В. В. Моделювання економіки. Київ, 2003. 408 с.
5. Вікіпедія. Населення України. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Населення_України
6. Держстат України, 1998-2023. Дата останньої модифікації: 16.06.2023. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
7. Гук О.В., Мошонько Г.А., Шендерівська Л.П. Тенденції інвестування в Україні. *Економіка та суспільство.* 2021. № 29. С. 23-31.
8. Радевич Т.В. Капітальні інвестиції в Україні: сучасні тенденції та перспективи розвитку. *Сталій розвиток економіки.* 2015. № 2. С. 317-332.
9. Економіка у 2019 році продовжила зростати: доповідь про результати діяльності Мінекономіки у профільному комітеті ради: Прес-служба Мінекономіки (7.02.2020). URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=3ad175de-05e7-4e87-b2c9-d7d9e8991d2a&title=EkonomikaU2019-RotsiProdovzhilaZrostati->

DopovidProRezultatiDiialnostiMinekonomikiUProfilnomuKomitetiRadi

10. Пістунів І.М. Моделі економічного зростання. Дніпро, 2019. 113 с.

References

1. Kabachenko D.V., Rudenko A.S. Account of information factor impact on efficiency of enterprise activity while making management decisions based on budgeting. *The advanced science journal. Economics: Business management and administrative services. United States*. 2014. Vol. 2014. Issue 1. pp. 77-82.
2. Demydenko M.A., Pistunov I.M. Optimization of price regulation between product manufacturers and suppliers of raw materials taking into account inflationary processes. Kyiv, 2022. pp. 83-86. (in Ukrainian).
3. Pistunov I.M., Litau Y.E. Leontiev's dynamic model as a means of forecasting the development of Ukraine's economy. *Economics. Finances. Law*. 2022. No. 11. pp. 5-7. (in Ukrainian).
4. Vitlinskyi V.V. Modeling of the economy. Kyiv, 2003. 408 p. (in Ukrainian).
5. Wikipedia. Population of Ukraine. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_Ukraine
6. State Statistics of Ukraine, 1998-2023. Date of the last modification: 16.06.2023. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (in Ukrainian).
7. Huk O.V., Mohonko H.A., Shenderivska L.P. Investment trends in Ukraine. *Economy and society*. 2021. No. 29, P. 23-31. (in Ukrainian).
8. Radevych T.V. Capital investments in Ukraine: current trends and development prospects. *Sustainable economic development*. 2015. No. 2. pp. 317-332. (in Ukrainian).
9. The economy continued to grow in 2019: a report on the results of the Ministry of Economy in the specialized committee of the Council: Press Service of the Ministry of Economy (February 7, 2020). URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=3ad175de-05e7-4e87-b2c9-d7d9e8991d2a&title=EkonomikaU2019-RotsiProdovzhilaZrostati-DopovidProRezultatiDiialnostiMinekonomikikiUProfilnomuKomitetiRadi> (in Ukrainian).
10. Pistunov I.M. Models of economic growth. Dnipro, 2019. 113 p. (in Ukrainian).

Ihor PISTUNOV

Doctor of Engineering, Professor, Dnipro University of Technology

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9041-9368>

e-mail: pistunovi@gmail.com

Inna TURCHANINOVA

assistant Dnipro University of Technology

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5055-5889>

e-mail: turchaninovaiu@gmail.com

Olena CHURIKANOVA

Doctor of Economics, Associate Professor, Dnipro University of Technology

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5703-2271>

e-mail: elenachurikanova@gmail.com

FORECASTING THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF UKRAINE ACCORDING TO THE ONE-SECTOR SOLOW MODEL

Economic forecasting is an important tool for many actors in the economy, such as governments, companies, investors and consumers. The difficult economic conditions caused by the war cause the need to determine the possible development of the economy of Ukraine, assuming that such a catastrophe would not have occurred.

The paper examines the use of the single-sector Solow model for forecasting the development of Ukraine's economy for 2022-2027, assuming the absence of hostilities. The reason for choosing this particular model is: the single-sector Solow model allows you to calculate indicators such as potential output and growth rates, which help in forecasting the future development of the economy; can be used to assess the impact of various economic policies on growth and production; does not take into account the complex dependencies and detailing of various sectors of the economy. This allows for faster and easier forecasting of the main trends and the impact of key factors on economic growth.

Statistical data for 2010-2021 were used for the model, based on which models of changes in the share of the working population, changes in the intensity of investment, and production function coefficients were calculated.

As a result of the table's calculations, there is direct uncertainty, the stock market, according to the forecast, will continue to fall, despite the constant rise according to statistical data.

The production function has values that are not typical for developed countries. For them, the coefficient must be two-digit, and the degree at - less than one.

Armed forces in Ukraine should grow according to scenario 1, i.e. very slowly, but in fact the forecast is downward.

The limitations of the Solow model regarding the idea that the economy works in stable conditions do not take into account factors inherent in the economy of Ukraine, such as inflation, financial crises, trade barriers, wear and tear of equipment, anomalous type of production function, etc. Therefore, the single-sector Solow model is practically not suitable for forecasting in the current period. Further research should be aimed at determining the reasons for the decline in the forecast according to the Solow model.

Keywords: *Single-sector Solow model, nonlinear model, forecast, economy of Ukraine*

DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2023.8.2>
УДК 330.3

Олег Вікторович КОНОНЕНКО

аспірант, асистент, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4058-6272>

e-mail: olepole2009@gmail.com

Іван Дмитрович ФАРТУШНИЙ

к.ф.-м.н., доцент кафедри, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1595-9495>

e-mail: i.fartushny@kpi.ua

НЕОІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ КРЕДИТУВАННЯ БАНКІВСЬКИМ ІНСТИТУТОМ УКРАЇНИ В ПЕРІОД 2019-2021 РР.

Неоінституціональні підходи та медіааналіз є важливими аспектами дослідження в економіці. У статті досліджено зв'язок між неоінституціональними підходами, що відображають зміни в інституційній сфері, та медіааналізом, який досліджує зв'язки медіа політики банківських інституцій на економічні ефекти, а також досліджено активність головних гравців на ринку кредитування. Дослідження спрямовано на виявлення впливу медійної активності банківських інституцій на кредитування юридичних та фізичних осіб та їхнє відображення у фінансових показниках банківських установ. Проаналізовано динаміку кредитного портфелю банків як для юридичних, так і для фізичних осіб, а також дані Національного банку України, Державної служби статистики України та дослідницької компанії NOKs fishes. Результати дослідження на прикладі банку АТ «ПУМБ» показали, що успішні комунікації з потенційними клієнтами через ЗМІ сприяють зростанню кредитного портфелю банківських інституцій.

Ключові слова: банківська інституція, кредитування, неоінституціоналізм, медіа дослідження

ВСТУП

Враховуючи нестабільну економічну ситуацію, особливо через війну та рецесію, а також той факт, що Україна вже перебувала в стані стагнації, коли почалося широкомасштабне вторгнення російської федерації, Україна потребує збалансованої та захищеної кредитної системи як для юридичних, так і для фізичних осіб.

Якість кредитів є центральним питанням у банківській справі і регулюється низкою інструментів та методів. У рамках цього дослідження авторами детально проаналізовано не всі маркетингові інструменти просування послуги «кредитування на різних рівнях та напрямках». Автори цього дослідження зосередилися на одному ключовому методі, а саме на медіа та комунікаційній політиці банківських установ. Автори показали, якою мірою кількісні та якісні показники фінансової діяльності банків (тобто динаміка кредитних портфелів банків) пов'язані з кількісними та якісними показниками діяльності банків у публічній сфері (на прикладі теми «кредитування» у ЗМІ у 2019-2021 рр.).

Варто підкреслити, що банківське кредитування є високорегульованою процедурою, за якою здійснюється пруденційний нагляд з боку регулятора – Національного банку України (НБУ) [1]. Однак, зважаючи на те, що кредитування посідає важливе місце у банківській діяльності, банки можуть знайти широкий спектр можливостей для кредитування. Проте посередники (позичальники) знають про абсолютно різні сценарії, що впливають на їхній потенціал як кредиторів та одержувачів кредитів. Інформаційна асиметрія в розумінні потенційними позичальниками кредитного ринку впливає на процес прийняття ними рішень. Враховуючи динамічні зміни та інтенсивну кон-

курентцію на банківському ринку, брак інформації часто не дає позичальникам повного уявлення про банківські продукти.

Серед досліджень, присвячених впливу маркетингових комунікацій на ефективність діяльності різних організацій, хотілося б виділити роботи К. Беррі [2], Ф. Котлера [6], Ж.-Ж. Ламбен [8], А.Ф. Павленка та А.В. Войчака [9]. Проблема кредитування та проблема придбання послуг в умовах асиметричної інформації, особливо на великих та динамічних ринках, якими є фінансові ринки, взагалі є дуже популярною і розроблялася в багатьох наукових працях, зокрема С. Росса [4], Р. Коуза [7] та К. Ерроу [8]. Безперечно, питання економічних наслідків заздалегідь спланованих комунікацій у сфері зв'язків з громадськістю завжди вивчалось, оскільки є предметом дослідження соціальних наук, що ґрунтуються на розумінні людської та соціальної психології, а також різноманітних ринкових питань. Серед найвідоміших дослідників у цій галузі – Д. Канеман [5] та А. Тверські [3].

Важливо розуміти, що успішна комунікація з потенційними клієнтами через новини в ЗМІ, експертні колонки, інтерв'ю та коментарі в соціальних мережах, різного роду порівняльні матеріали, очевидний фокус на послугу та її реалізацію тощо призводить до реального впливу. Тому, плануючи комунікацію, необхідно правильно оцінити ситуацію і правильно розуміти місцевий ринок і контекст організації, щоб розробити чіткий план і маркетингову стратегію, яка буде успішною.

Інституціональна економічна теорія, яка виникла в західних країнах на початку ХХ ст., стала новим напрямом в економічній теорії. Засновники неоінституціоналізму, такі як Р. Коуз [7], К. Дж. Олсон [11], О. Ві-

льямсон та Д. Норт, розширили коло досліджуваних інститутів і застосували методологію індивідуалізму. Неоінституціоналісти враховують інституційні обмеження, трансакційні витрати та прагнуть до максимізації корисності індивіда у прийнятті рішень [10]. З середини 1970-х рр. неоінституціоналізм позиціонується в економічній теорії як новий напрям в економіці, відмінний від неокласики з її неортодоксальними дослідницькими підходами [11]. Основоположником інституціоналізму вважається американець Т. Веблен, автор відомої книги «Теорія бездіяльного класу» (1899). Дуже чітко сутність інституціоналізму описав Д. Норт [10], який наголошував на тому, що під «інститутами» слід розуміти «правила гри» в суспільстві, або створені людиною обмежувальні рамки, які організують взаємовідносини між людьми (політичні, економічні та соціальні). Ці обмежувальні рамки являють собою певні неформальні обмеження (санкції, табу, звичаї, традиції і норми поведінки) і формальні правила (конституції, закони, права власності), а також механізми, що забезпечують їх виконання.

МЕТА роботи – проаналізувати специфіку кредитування банківським інститутом України та дослідити вплив медійної активності банків на кредитування юридичних та фізичних осіб та їх відображення у фінансових показниках банківських установ. Об'єктом дослідження є банківський інститут у розрізі кредитування за період 2019-2021 рр.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В якості матеріалів для дослідження застосовано статистичні дані банківської звітності НБУ [13], та дані медіа-аудиту консалтингової компанії «NOKs fishes» [15]. Головні методи у дослідженні – факторний аналіз, кабінетні маркетингові дослідження, контент-аналіз та порівняльний аналіз медіаполя банків.

РЕЗУЛЬТАТИ

У літературі, що пов'язана з неоінституціоналізмом та дослідженням економічних ефектів в економіці (на виробництві та у банківському інституті), багато уваги приділено міжгалузевим підходам, як-от соціологічні дослідження для виявлення факторів, на яких будуються кінцеві моделі для конкретного інституту або економічної групи, медіа дослідження (media research), за допомогою яких можна аналізувати не тільки маркетингову політику суб'єктів ринку, але й прогнозувати вплив цієї політики на користувачів, клієнтів, інвесторів та інших стейкхолдерів [12]. За такими міркуваннями проаналізовано масив даних з січня 2019 р. до січня 2021 р., де сфокусувалися на певних тендер-

ціях, які отримали з опрацьованих публічних даних НБУ [13], Державної служби статистики України [14] та дослідницької компанії «NOKs fishes» [15]:

1. Корпоративні кредитні портфелі всіх банків постійно зменшуються (рис. 1, 2), а особливо юридичних осіб (рис. 2).

2. Кредитний портфель фізичних осіб зростає та покращується (відповідно до методології НБУ): більше кредитів надається групам позичальників з гарною кредитною історією та високою довірою до банку (рис. 2).

3. Кредитування великими гравцями зросло в гривневому еквіваленті.

4. Корпоративне кредитування здійснюється великими банками.

5. Регуляторні органи та інформаційна політика банків значно сприяють процесу кредитування фізичних осіб (це можна зрозуміти з медіаданих компанії «NOKs fishes» [16] та матеріалів з сайту НБУ [15]).

6. Успішні банки, які мають досвід у результативному кредитуванні, застосовують механізми інформаційної політики, такі як підготовка матеріалів для ЗМІ, що стосуються конкретних банківських продуктів, що призводить до збільшення кількості виданих кредитів.

7. Великі банки протягом досліджуваного періоду активно ліквідували непрацюючі кредитні портфелі [16] та активно кредитували компанії та насамперед фізичних осіб (переважно позичальників I групи) (рис. 2).

8. Прикладом кореляції між медійною політикою власного банку та економічним результатом зростання кредитного портфеля є АТ «ПУМБ» [16], що показав зростання у групі «кредитування» та загальних медійних показників разом зі зростанням кредитного портфеля банку (рис. 3-5).

9. Подібна системність працює тільки для періоду 2019-2021 рр., бо вже у 2022 р. війна як дестабілізаційний фактор дуже деструктивно впливає на економіку країни загалом [14] та впроваджує дуже суттєві корективи у роботу банківського інституту – не тільки у маркетинговій та медійній площині, а й в усіх інших аспектах роботи інституту. З оглядової статті на сайті НБУ про стан банківського інституту на момент IV кв. 2022 р. [18], а також звіту компанії «NOKs fishes» про активність банків в медіаполі за 2022 рік [15] зрозуміло, що глобальна економічна ситуація призвела до дуже різкого падіння обсягів кредитування, так що регулятором (НБУ) застосовано всі можливі засоби для опанування ситуації, а банківські інституції сильно змінили свою маркетингову політику (зменшення прямих згадувань про кредитування та розподіл фокусів уваги на інші питання іміджевого характеру) [18].

Рис. 1. Кредитування юридичних осіб банками України, 2019-2021 рр. (узагальнено авторами на основі даних НБУ [13])

Рис. 2. Кредитування юридичних осіб банками України за матеріалами НБУ [1] за 2019-2021 рр. (узагальнено авторами на основі даних НБУ [13])

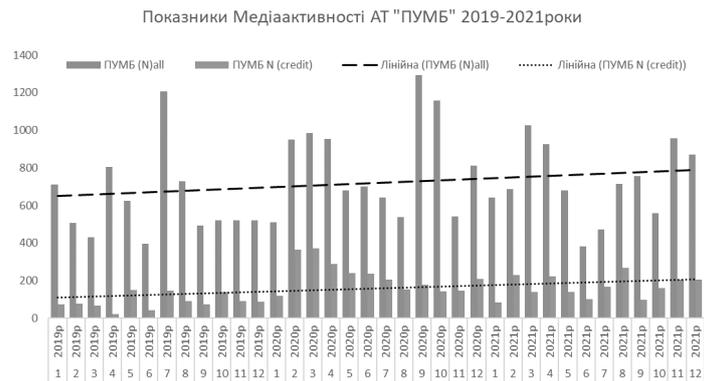

Рис. 3. Показники медіаактивності АТ «ПУМБ» (всі згадування у ЗМІ та згадування у розрізі кредитної політики) за 2019-2021 рр. (узагальнено авторами на основі даних «NOKs fishes» [15])

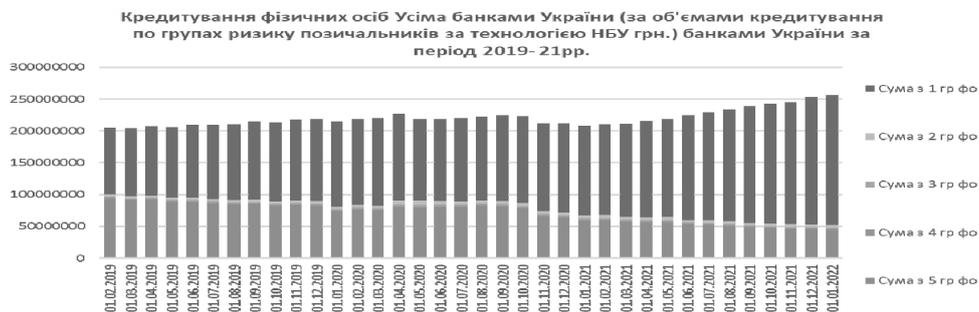

Рис. 4. Кредитування фізичних осіб АТ «ПУМБ» за 2019-2021 рр. (узагальнено авторами на основі даних НБУ [13])

Рис. 5. Кредитування юридичних осіб АТ «ПУМБ» за 2019-2021 рр. (узагальнено авторами на основі даних НБУ [13])

ВИСНОВКИ

Гравці на українському банківському інституті активно застосовують медіа-політику для просування кредитування. Інформаційні потоки в ЗМІ впливають на здатність банків отримувати нові кредити від клієнтів. Аналізуючи матеріали, можна стверджувати, що для аналізу українського архетипу та роботи з економічними теоріями можна застосовувати неокласичний підхід. Інститути визначають напрям політичного та економічного розвитку України і впливають на вибір політичних та економічних суб'єктів. Медіааналіз є дієвим інструментом в рамках соціологічної течії неoinституціоналізму. Він дає змогу визначити іміджеві ризики, прогнозувати їх появу, аналізувати потреби та тенденції ринку. Цей інструмент також дешевший, ніж різні дослідження в цьому напрямі. Для покращення

результатів досліджень та удосконалення механізмів української економіки та політики рекомендується розширювати спектр інструментів неoinституціонального підходу аналізу, зокрема застосовувати медіааналіз та соціологічні дослідження із застосуванням медіааналізу, що доволі чітко ілюструє приклад кореляції банківського інституту АТ «ПУМБ».

Але подібні зв'язки добре працюють у безкризових системах або системах з обмеженими кризами. Такі кризи, як війна, суцільні масові соціальні кризи, природні катаклізми масштабу, що приводить до подібних наслідків [14], потрібно досліджувати теж і це доволі перспективний напрямок у сучасних реаліях інформаційного суспільства та за великим рахунком підходів економіки знань навіть в умовах ситуації України 2023 р.

Список використаних джерел

1. Вебсайт Національного банку України. Банківський нагляд. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/metodichni-materiali-z-bankivskogo-naglyadu>
2. Berry L.L. Relationship marketing. *Emerging perspectives of service marketing* / L.L. Berry et al. Chicago, 1983. pp.25-80.
3. Kahneman D., Tversky A. Choices, values, and frames. Cambridge, 2000. 840 p.
4. Ross S.A. The Economic Theory of Agency: The Principals Problem. *American Economic Review*. 1973. Vol. 63. Issue 2. pp. 134-139.
5. Канеман Д. Мислення швидке й повільне, Київ, 2017. 479 с.
6. Котлер Ф., Армстронг Г. Основи маркетингу. Київ, 2020. 615 с.
7. Коуз Р. Природа фірми: Походження, еволюція і розвиток. Київ, 2002. 336 с.
8. Ламбен Ж.-Ж. Стратегический маркетинг. Европейская перспектива. Санкт-Петербург, 1996. 589 с.
9. Павленко А.Ф., Войчак А.В., Примак Т.О. Маркетингові комунікації: сучасна теорія і практика: монографія. Київ, 2005. 480 с.
10. Норт Д. Інституції, інституційні зміни та функціонування економіки. Київ, 2000. 397 с.
11. Ostrom E. Understanding Institutional Diversity. Oxford, 2005. 375 p.
12. Дементьев В.В. Новий інституціоналізм в Україні: основні напрями та перспективи досліджень. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2007. Вип. 39-40. С. 237-252.
13. Вебсайт Національного банку України. Наглядова статистика. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist#1>
14. Вебсайт Держаної статистичної служби України URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
15. Вебсайт компанії «NOKs fishes». Дані медіааудиту 2019-2022 pp. URL: <https://projects.noksfishes.info/>
16. Вебсайт Національного банку України. Дані про проблемні активи банківської системи (NPL) України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/stability/npl>
17. Вебсайт АТ «ПУМБ» URL: <https://about.pumb.ua/info/awards>
18. Вебсайт Національного банку України. Огляд банківського сектору. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/bilshist-bankiv-zberigayut-operatsiyu-efektivnist-v-umovah-viyni-popri-znachni-kreditni-vtrati--oglyad-bankivskogo-sektoru>

References

1. Website of the National Bank of Ukraine. *Bank supervision*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/metodichni-materiali-z-bankivskogo-naglyadu> (in Ukrainian).
2. Berry L.L. Relationship marketing. *Emerging perspectives of service marketing* / L.L. Berry et al. Chicago, 1983. pp. 25-80.
3. Kahneman D., Tversky A. Choices, values, and frames. Cambridge, 2000. 840 p.
4. Ross S.A. The Economic Theory of Agency: The Principals Problem. *American Economic Review*. 1973. Vol. 63. Issue 2. pp. 134-139.
5. Kaneman D. Thinking fast and slow. Kyiv, 2017. 479 p. (in Ukrainian).
6. Kotler F., Armstrong H. Fundamentals of marketing. Kyiv, 2020. 615 p. (in Ukrainian).
7. Kouz R. The nature of the firm: *Origin, evolution and development*. Kyiv, 2002. 336 p. (in Ukrainian).
8. Lamben Zh.-Zh. Strategic marketing. European perspective. Saint Petersburg, 1996. 589 p. (in Russian).
9. Pavlenko A.F., Voichak A.V., Prymak T.O. Marketing communications: modern theory and practice: monograph. Kyiv, 2005. 480 p. (in Ukrainian).
10. Nort D. Institutions, institutional changes and functioning of the economy. Kyiv, 2000. 397 p. (in Ukrainian).
11. Ostrom E. Understanding Institutional Diversity. Oxford, 2005. 375 p.
12. Dementiev V.V. New institutionalism in Ukraine: main directions and perspectives of research. *History of the national economy and economic thought of Ukraine*. 2007. Vol. 39-40. pp. 237-252. (in Ukrainian).
13. Website of the National Bank of Ukraine. Supervisory statistics. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist#1> (in Ukrainian).
14. Website of the State Statistical Service of Ukraine. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (in Ukrainian).
15. Website of the company "NOKs Fishes". Media audit data 2019-2022. URL: <https://projects.noksfishes.info/> (in Ukrainian).
16. Website of the National Bank of Ukraine. Data on problematic assets of the banking system (NPL) of Ukraine. URL: <https://bank.gov.ua/ua/stability/npl> (in Ukrainian).
17. PUMB JSC website URL: <https://about.pumb.ua/info/awards> (in Ukrainian).
18. Website of the National Bank of Ukraine Overview of the banking sector. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/bilshist-bankiv-zberigayut-operatsiyu-efektivnist-v-umovah-viyni-popri-znachni-kreditni-vtrati--oglyad-bankivskogo-sektoru> (in Ukrainian).

Oleh KONONENKO

postgraduate student, assistant, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4058-6272>

e-mail: olepole2009@gmail.com

Ivan FARTUSHNYI

PhD in Physics and Mathematics, Associate Professor of department, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1595-9495>

e-mail: i.fartushny@kpi.ua

THE NEO-INSTITUTIONAL APPROACH TO THE ANALYSIS OF LENDING BY BANKING INSTITUTIONS OF UKRAINE IN THE PERIOD 2019-2021

Neo-institutional approaches and media analysis are important aspects of research in economics. In the paper the relationship between neo-institutional approaches, which reflect changes in the institutional sphere, and media analysis, which examines the impact of media on the economy, is explored. The purpose of the paper is in identifying the influence of media activity of banks on lending to legal entities and individuals and their reflection in the financial indicators of banking institutions. The results of this study help in understanding the impact of the media on the economy and improving the strategies of banking institutions in the field of lending. The dynamics of the banks' credit portfolio, both for legal entities and for individuals, as well as investigate the activity of the main players in the lending market are analyzed. In particular, the data of the National Bank of Ukraine, the State Statistics Service of Ukraine and the research company "NOKs fishes" is analyzed. The results of the study shows that successful communications with potential customers through mass media contribute to the growth of the banks' loan portfolio. This especially applies to lending to individuals, which is actively supported by the regulator and the information policy of banks. As a result, the following can be distinguished - players at the Ukrainian banking institute actively use media policy to promote lending. Information flows in the mass media affect the ability of banks to receive new loans from customers. Analyzing the materials, it can be claimed that a neoclassical approach can be used to analyze the Ukrainian archetype and work with economic theories. In order to improve research results and improve the mechanisms of the Ukrainian economy and politics, it is recommended to expand the range of tools of the neo-institutional approach to analysis, in particular to use media analysis and sociological research using media analysis, which is quite clearly illustrated by the example of the correlation of the banking institute JSC PUMB.

Keywords: banking institution, lending, neo-institutionalism, media research

Тарас Валерійович АФОНІН

аспірант, Відкритий міжнародний університет розвитку людини "Україна"

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-3967-8777>

e-mail: taras.afonin@gmail.com

Мирослав Мирославович КУЗЬМИК

аспірант, Відкритий міжнародний університет розвитку людини "Україна"

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-1542-015X>

e-mail: myroslavkuz1@gmail.com

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ВИКОНАННЯ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

У статті розкрито роль та проблематика особливостей вирішення проблем виконання державного бюджету України як важливого чинника забезпечення стабільності фінансової системи держави. Визначено, що вкрай важливим напрямом діяльності державних органів є виконання державного бюджету як основного загальнодержавного фонду централізованих коштів, за допомогою якого держава концентрує певну частину валового внутрішнього продукту та централізовано розподіляє її на розвиток національної економіки, для соціального захисту населення, утримання органів державної влади та управління, а також для оборони країни.

Ключові слова: державний бюджет, дефіцит бюджету, виконання бюджету, бюджетний ризик, дефолт

ВСТУП

Враховуючи те, що державний бюджет України – це основний загальнодержавний фонд централізованих коштів, за допомогою якого держава концентрує певну частину ВВП та централізовано розподіляє її на розвиток національної економіки, для соціального захисту населення, утримання органів державної влади та управління, оборони країни, його важливість важко переоцінити. Проблема виконання державного бюджету полягає не лише в тому, що платити нині ні з чого – а в тім, що зібрані з платників податків гроші далеко не завжди потрапляють за призначенням – до державної казни, а якщо й потрапляють, то подекуди невідомо як потім використовуються. Сучаність є досить непростю для виконання державного бюджету, Зокрема, доходи Зведеного бюджету без іноземних грантів у 2022 р. номінально зросли на 3,3 % відносно 2021 р., однак реально скоротилися на 18,6 %. Сумарні доходи бюджету зросли як у номінальному, так і реальному вимірі. Темпи зниження реальних доходів Зведеного бюджету без іноземних грантів були помітно нижчими від темпів падіння реального ВВП у 2022 р. (30,4 % за оцінкою Мінекономіки). Такі розбіжності пояснювалися високими прибутками підприємств у 2021 р. та їх частковим зарахуванням до бюджету 2022 р., відносно швидким відновленням імпорту та позитивним впливом девальвації гривні на надходження від імпорту, неповним відшкодуванням ПДВ, збільшенням грошового забезпечення військовослужбовців і зростанням фонду оплати праці бюджетників (з нарахуваннями) із 9,5% ВВП у 2021 р. до 25,9% у 2022 р. [1].

МЕТА статті – визначення особливостей вирішення проблем виконання державного бюджету України як важливого чинника забезпечення стабільності фінансової системи держави.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження базується на працях вітчизняних і за-

рубіжних вчених, а також на матеріалах періодичних видань, статистичних збірниках. Застосовано методи аналізу і синтезу, порівняння та узагальнення, а також низку інших методів.

РЕЗУЛЬТАТИ

На виконання своїх функцій держава повинна мати достатні грошові фонди. Ці фонди вона формує шляхом перерозподілу ВВП. Найважливішим способом, за коштами якого держава здійснює розподіл та перерозподіл внутрішнього продукту, є Державний бюджет. Через бюджет держави відтворюється вся багатогранна його діяльність та виконання забезпечується його заходів. Державний бюджет ілюструє реальні виробничі відносини, відносини розподілу та перерозподілу, концентрує рух грошової маси як самостійної вартості, яка не пов'язана з рухом товарної маси. Бюджет є важливим економічним держави, за коштами якого забезпечується контроль за станом виробництва загалом. Виконання бюджету визначається як забезпечення своєчасного та повного надходження передбачених законом або рішенням місцевого органу влади доходів до бюджету за кожним джерелом, а також своєчасне надання бюджетних призначень для забезпечення виконання передбачених бюджетом заходів [2].

В умовах досить складної ситуації для України бюджет схильний до суттєвого впливу внутрішніх та зовнішніх факторів. Можливість реалізації таких факторів з певним ступенем ймовірності є бюджетним ризиком здатна вплинути на поточний бюджет і бюджетні планового періоду. Очевидно, що реалізація бюджетних ризиків призводить до зниження рівня стійкості державного бюджету, у зв'язку з чим вкрай важливим стає дослідження бюджетних ризиків, а також визначення ступеня та шляхів їх впливу на стійкість бюджету. Відмітимо, що однозначне визначення бюджетного ризику в чинному законодавстві відсутнє. У науковій сфері його визначають або як ступінь чи ймо-

вірність відхилення параметрів бюджету від планових показників під впливом бюджетних ризиків, або як ймовірність невиконання фінансових планів (бюджету) через порушення регулярності/повноти руху фінансових ресурсів. Бюджетний ризик можна розуміти, як і ступінь відхилення фактичних від планових параметрів бюджету, які можуть бути кількісно обраховані. Важливим параметром виступає інтенсивність впливу, тобто наскільки сильно ризик впливає параметр відповідного бюджету. Вплив може бути реалізовано як будь-яке соціальне, економічне, політичне, технологічне тощо явища, а також особливості самого бюджету та бюджетного процесу. На практиці вплив найчастіше здійснюють вищезгадані явища комплексно. Досить важливим є питання класифікації відповідних ризиків. Їх можна умовно згрупувати на основні та додаткові. До системних можуть бути віднесені: зниження ефективності управління, корупція, форс-мажорні обставини (на поточному етапі розвитку нашої держави) тощо. До допоміжних можна віднести зниження ділової активності, зниження сукупного попиту та пропозиції, збільшення кількості соціального навантаження на бюджет, зростання обсягу умовних зобов'язань, збільшення витрат на обслуговування інфраструктурних проєктів та витрат на функціонування органів влади та інші ризики. Перераховані ризики для виконання державного бюджету не є вичерпними, але їх аналіз дає змогу їх також згрупувати відповідно до сфер їх виникнення: суто економічна та соціальна сфера: до першої виносяться ризики, зумовлені економічною структурою, до іншої – ризики, що спричинені зростанням соціальних зобов'язань та обумовлені абсолютною зміною кількості одержувачів коштів бюджету, а також якістю фінансового управління та планування.

Важливим також є параметр ймовірності реалізації відповідного ризику. Найчастіше така ймовірність залежить від його походження ризику. Так, ризик зниження світових цін на енергоресурси пов'язано зі зміною геополітичної ситуації, динамікою світової економіки та ВВП, специфікою регіонального розвитку, технологічними змінами у виробництві тощо, від об'єктивних світових тенденцій та подій, схильних лише до обмеженого впливу з боку окремих держав та міжнародних організацій. У зв'язку з цим, з метою оцінювання ймовірності реалізації бюджетних ризиків та зниження стійкості бюджету, є доцільним застосування трендових моделей, а також відповідних моделей у зв'язку з циклічними моделями [3, с. 10-11]. Таке оцінювання дасть змогу виявити ймовірність настання шокowego сценарію, а також визначить основні кількісні параметри відповідних показників, на підставі яких можливе оцінювання рівня впливу на параметри бюджету та його стійкість.

Особливо проблемною для нашої держави є проблема дефіциту державного бюджету України. У період кризового стану економіки та соціально-економічної нестабільності в Україні дуже гостро постало питання дефіциту бюджету. Протягом останніх років державний бюджет України стикається з такою великою проблемою як дефіцит, що виникає внаслідок перевищення витрат державного бюджету над доходами. Дефіцит бюджету – це явище майже постійне

для економіки кожної держави. Зокрема, в Україні це явище є хронічним. Для населення наявність дефіциту має опосередковане значення, але бере участь у поверненні залучених покриття дефіциту коштів шляхом сплати податків. Бюджетний дефіцит грає ключову роль у процесах, що руйнують економіку країни, а то й контролюють цю ситуацію. Оскільки покриття бюджетного дефіциту основним джерелом його фінансування є внутрішні та зовнішні запозичення, постає проблема управління державним боргом.

Серед конкретних причин виникнення бюджетної розбалансованості в Україні варто виокремити: неефективний механізм оподаткування суб'єктів господарювання, посилення фіскальної функції податкової системи; невпорядковану систему соціальних та економічних пільг; низьку якість бюджетного планування; нераціональну структуру бюджетних витрат; значний обсяг тіньової економічної діяльності; недосконалість і часту зміну фінансового законодавства тощо [4, с. 84].

Особливо небезпечним є надмірний державний борг і дефіцит платіжного й зовнішньоторговельного балансу, що у сукупності можуть створювати створює ризик дефолту – невиконання країною зобов'язань за державними запозиченнями. Дефолт може призвести до негативних для економіки країни і престижу держави наслідків, зумовлених згортанням інвестицій, збуванням цінних паперів нерезидентами, що спричиняє падіння їхньої вартості й подальше зростання процентних ставок [4, с. 87].

Для уникнення вищезгаданих негативних явищ необхідно: здійснювати ефективну політику з обслуговування державного боргу країни; дефіцит державного бюджету підтримувати на рівні, не вищому за рівень інвестицій в основний капітал за рахунок коштів державного бюджету; формувати прогнозні показники дохідної та видаткової частини бюджету всіх рівнів на основі реальних даних; залучені кошти використовувати переважно для цільових державних програм, спрямованих на економічний розвиток [5, с.2].

В ЄС основним засобом скорочення дефіциту є збільшення розміру податків і скорочення видатків, зазвичай соціального спрямування. Наприклад, у Франції уряд нещодавно для скорочення дефіциту збільшив податкове навантаження, посилив боротьбу з шахрайством, ухиленням від сплати податків, а також збільшив податок на додану вартість. Саме тому наступний бюджет Франції передбачав скорочення видатків на утримання центрального апарату держави, систему соціального захисту та підтримки населення, систему медичного страхування та місцеві бюджети. Зі свого боку, німецький уряд для збалансування бюджету здійснював скорочення витрат бюджету на охорону здоров'я, соціальну сферу, захист навколишнього середовища [6].

ВИСНОВКИ

Проблеми виконання державного бюджету України нині спричинені реалізацією низки бюджетних ризиків. У цьому реалізація ризиків впливає як на бюджет окремого бюджетного періоду, а й призводить до структурних змін у складі доходів і видатків бюджету, а й навіть до необхідності здійснення додаткового обсягу державних запозичень. Це означає, що бюджетні ри-

зики надають не лише короткостроковий ефект на збалансованість, а й виявляються в часі, тобто мають ефект, що триває, що призводить до зміни структури бюджету, а значить й його стійкості. Тому вкрай необхідною є подальша формалізація процедур виявлення, оцінювання та вжиття заходів зі зниження бюджетних ризиків державного бюджету. На дефіцит бюджету впливають багато причин, головна з яких – неефективність податкової та фіскальної політики

держави. Через це протягом багатьох років бюджет був дефіцитним, оскільки не вистачало необхідних надходжень для покриття наявних витрат. Перспективним напрямом подальших досліджень у сфері виконання державного бюджету є розроблення на основі причинно-наслідкових зв'язків моделі бюджетного процесу, здатної виявити ризики дефіциту та мінімувати їх вплив на життя суспільства.

Список використаних джерел

1. Виконання бюджету-2022: головні підсумки року. URL: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/545981_vikonannya_byudzhetu2022_golovni.html
2. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. *Відом. Верховної Ради України*. 2010. № 50–51. Ст. 57.
3. Бригинец А.А. Правовое обеспечение бюджетной безопасности государства как структурного элемента финансовой безопасности государства. *Legea si Viata*. 2016. № 11/2 (299). С. 9-12.
3. Бюджетна система / за наук. ред. В.М. Федосова, С.І. Юрія. Тернопіль, 2012. 871 с.
4. Нечаюк І.Б. Основні проблеми подолання бюджетного дефіциту в Україні. *Екон. форум*. 2013. № 4. С. 207–211.
5. Мацедонська Н.В. Зарубіжний досвід управління бюджетним дефіцитом. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 3. С. 732–735.

References

1. Implementation of the 2022 budget: the main results of the year. URL: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/545981_vikonannya_byudzhetu2022_golovni.html (in Ukrainian).
2. Budget Code of Ukraine dated July 8, 2010 No. 2456-VI. *News of Verkhovna Rada of Ukraine*. 2010. No. 50–51. Art. 57. (in Ukrainian).
3. Briginets A.A. Legal support of the state's budgetary security as a structural element of the state's financial security. *Legea si Viata*. 2016. No. 11/2 (299). pp. 9-12. (in Russian).
4. The budget system / ed. V.M. Fedosov, S.I. Yurii. Ternopil, 2012. 871 p. (in Ukrainian).
5. Nechaiuk I.B. The main problems of overcoming the budget deficit in Ukraine. *Econ. forum*. 2013. No. 4. pp. 207–211. (in Ukrainian).
6. Matsedonska N.V. Foreign experience in budget deficit management. *Global and national economic problems*. 2015. Issue 3. pp. 732–735. (in Ukrainian).

Taras AFONIN

postgraduate student, Open International University of Human Development "Ukraine"
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-3967-8777>
e-mail: taras.afonin@gmail.com

Myroslav KUZMYK

postgraduate student, Open International University of Human Development "Ukraine"
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-1542-015X>
e-mail: myroslavkuz1@gmail.com

LEGAL PROBLEMS OF EXECUTION OF THE STATE BUDGET OF UKRAINE

The paper reveals the role and problematics of the peculiarities of solving the problems of the implementation of the state budget of Ukraine as an important factor in ensuring the stability of the state's financial system. It is determined that an extremely important area of activity of state bodies is the implementation of the state budget as the main national fund of centralized funds, with the help of which the state concentrates a certain part of the gross domestic product and centrally distributes it for the development of the national economy, for social protection of the population, maintenance of state authorities and management, as well as for the defense of the country. Implementation of the budget is defined as ensuring the timely and complete receipt of revenues to the budget provided for by law or a decision of the local authority from each source, as well as the timely provision of budget assignments to ensure the implementation of the measures provided for in the budget. In the conditions of a rather difficult situation for our state, the budget is subject to significant influence of internal and external factors. The problem of the deficit of the state budget of Ukraine is especially problematic for our country. During the period of economic crisis and socio-economic instability in Ukraine, the issue of the budget deficit became very acute. In recent years, the state budget of Ukraine has faced such a big problem as the deficit, which arises as a result of the excess of state budget expenditures over revenues. The problems of implementing the state budget of Ukraine at the present time are caused by the realization of a number of budgetary risks. In this case, the implementation of risks affects both the budget of a separate budget period, but also leads to structural changes in the composition of budget revenues and expenditures, and even to the need for an additional volume of state borrowing. Further formalization of the procedures for identifying, evaluating and taking measures to reduce budgetary risks of the state budget is extremely necessary.

Keywords: state budget, budget deficit, implementation of the budget, budgetary risk, default

Степан Іванович ГАЛУШКА

аспірант, Відкритий міжнародний університет розвитку людини "Україна"
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-6856-4964>
e-mail: stepangalyshka1@gmail.com

Олег Володимирович КАРПОВ

аспірант, Відкритий міжнародний університет розвитку людини "Україна"
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-2469-3338>
e-mail: kovka77@gmail.com

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ НЕПОДАТКОВИХ ДОХОДІВ В УКРАЇНІ

У статті розкрито роль та проблематику визначення особливостей вирішення проблем неподаткових доходів в Україні для створення потужної бази для відновлення економіки нашої держави. Визначено, що сьгоднішня актуальність дослідження особливостей формування доходів бюджету за допомогою неподаткового механізму має суттєве значення для фінансової теорії і практики, оскільки його результати можуть дати відповідь на питання стосовно ефективності функціонування, а також перспектив розвитку цього механізму в умовах трансформаційних процесів.

Ключові слова: неподаткові доходи; бюджет; фінансова сфера; бюджетне право; податки

ВСТУП

Відповідно до положень Бюджетного кодексу України [1] доходами Державного та місцевих бюджетів України визнаються: податкові надходження; неподаткові надходження; доходи від операцій з капіталом і трансферти. Аналіз динаміки мобілізації доходів державного та місцевих бюджетів останніх років вказує на те, що провідним джерелом їх формування є податкові надходження (більше 70 %). Водночас дослідження особливостей формування доходів бюджету за допомогою неподаткового механізму має суттєве значення для фінансової теорії і практики, оскільки його результати можуть дати відповідь на питання стосовно ефективності функціонування, а також перспектив розвитку цього механізму в умовах трансформаційних процесів. Сьогодні за допомогою неподаткового механізму формується четверта частина доходів бюджету держави, що є досить потужною базою для відновлення економіки нашої держави в повоєнний період.

МЕТА статті – визначення особливостей вирішення проблем неподаткових доходів в Україні для створення потужної бази для відновлення економіки України.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження базується на працях вітчизняних і зарубіжних вчених, а також на матеріалах періодичних видань, статистичних збірниках. Застосовано методи аналізу і синтезу, порівняння та узагальнення, а також низку інших методів.

РЕЗУЛЬТАТИ

Неподаткові доходи є частиною доходів держави. Відомо багато визначень поняття державні доходи, проте загалом усі вони зводяться до того, що під державними доходами розуміють сукупність різних видів грошових надходжень до фондів держави, які використовуються нею для здійснення її завдань і функцій. Питання формування бюджетних доходів завжди перебували в епіцентрі уваги як науковців, прак-

тиків, так і ділових кіл громадськості, адже від обсягу їх мобілізації залежить виконання державою покладених на неї функцій і завдань. Водночас дослідження дохідної бази як державного, так і місцевих бюджетів здебільшого торкалося забезпечення мобілізації податкових надходжень, а також розподілу трансфертів з державного бюджету між окремими видами місцевих бюджетів. Тоді як питання мобілізації неподаткових надходжень до бюджетів усіх рівнів залишалось без належної уваги.

У Бюджетному кодексі України зазначено, що неподатковими надходженнями визнаються: доходи від власності та підприємницької діяльності; адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності; інші неподаткові надходження [1]. Таке ж визначення дається і у великій кількості навчальної і наукової літератури з питань формування доходів бюджету. У цих визначеннях перераховуються тільки види неподаткових надходжень. Неподаткові доходи є частиною системи державних доходів. Єдність і диференціація всієї сукупності доходів зумовлюється єдністю економічного джерела утворення державних доходів – національного доходу, який створюється у сфері матеріального виробництва, і різноманітністю окремих видів доходів. Різноманітність видів державних доходів дає змогу класифікувати їх за багатьма критеріями, зокрема, за суб'єктами і об'єктами відносин, які виникають, бюджетним значенням, формами, методами і умовами залучення, територією стягнення коштів тощо. До неподаткових доходів належать державне мито, реєстраційні збори, плата за ліцензії та інші послуги, що надаються державою, збори до державних цільових фондів, надходження, пов'язані з використанням майна, яке є державною власністю (плата за спеціальне використання природних ресурсів, надходження від приватизації державного майна, орендна плата тощо), доходи штрафного та компенсаційного характеру, добровільні внески фізичних та юридичних осіб, доходи від проведення грошово-

речових лотерей тощо. Отже, склад такої групи державних доходів вельми неоднорідний. Саме тому неподаткові доходи відрізняються конкретними умовами акумуляції коштів, змістом, призначенням, але їх об'єднує одна ознака негативного плану: всі вони не є податками [2].

Проблема співвідношення податкових та неподаткових джерел формування бюджетів не є виключно новою. Різні аспекти цього явища аналізували ще радянські фахівці. Так, С.Д. Ципкін звертав увагу на те, що справляння обов'язкових платежів можна проводити двома засобами – податковим і неподатковим, а поділ доходу бюджету – на податкові і неподаткові, за методами вилучення коштів має значення не тільки для суто фінансової, але й для юридичної характеристики системи доходів [3, с. 40-41]. Дійсно, розподілення доходів на податкові та неподаткові дуже влучно відображають юридичну характеристику системи бюджетних доходів. Справа в тому, що за цього підходу акцентується увага на розмежуванні юридичних режимів забезпечення надходжень. Так, підставою справляння податків є безпосередньо виконання податкового обов'язку, тоді як для неподаткових надходжень підставою може бути низка інших обставин.

Наукові діячі, політики, економісти, аналізуючи зростаючу роль неподаткових надходжень зведеного бюджету, вказують на те, що це негативне явище, яке відображає низький рівень розвитку системи оподаткування, розвиток тіньового сектора економіки, наявність корупційних схем ухилення від сплати податків і зборів, низьку якість роботи органів державної податкової служби тощо [4, с. 9-10]. В. Федосов, характеризуючи тенденцію до зростання ролі неподаткових надходжень у доходах бюджету, сумнівається в її характеристиці як позитивного явища. Він стверджує: По-перше, вона є результатом економічної кризи – рівень виробленого ВВП (основного джерела податкових доходів) настільки низький, що не дає змогу забезпечити надходження достатніх доходів до бюджету. По-друге, це свідчення вкрай низької ефективності податкової системи і податкової служби. [5, с. 250]. Неподаткові доходи не залежать від доходу (прибутку) платника, не пов'язані з результатами його господарської діяльності – ця особливість властива податкам. Під час стягнення неподаткових доходів застосовуються як обов'язкові (примусові) методи мобілізації фінансових ресурсів, так і добровільні методи, які нехарактерні для податків. Значна кількість неподаткових доходів (державне мито, різноманітні збори, плати, штрафи тощо) сплачується одноразово при зверненні до держави (уповноважених нею органів) за вчиненням певної дії на користь платника, тоді як податки стягуються регулярно, періодично, у точно встановлені законодавцем строки.

В.В. Левкович визначає такі ознаки неподаткових доходів. Вони надходять як у бюджети, так і у державні цільові фонди, а також на рахунки державних організацій, які вчиняють певні дії на користь платників. Неподаткові надходження мають здебільшого цільовий, відплатний або компенсаційний характер. По-третє, неподаткові надходження не залежать від доходу (прибутку) платника. Коло їх платників є більш вузьким. Методи мобілізації неподаткових надходжень

є як обов'язковими, так і добровільними. По-шосте, нерегулярність, непостійність сплати податкових надходжень. Фактом виникнення правовідносин стосовно сплати платежу може служити волевиявлення платника. Стороною у правовідносинах з приводу сплати платежу може виступати неспеціалізований фінансовий орган [6, с. 42].

Сутність неподаткових надходжень полягає у тому, що вони відображають сукупність розподільних відносин, пов'язану з формуванням централізованого фонду грошових коштів держави шляхом непримусового відчуження частини грошових доходів і нагромаджень юридичних і фізичних осіб. У цьому визначенні підкреслюється, що неподаткові надходження є однією з форм акумуляції коштів до централізованого грошового фонду держави. Процес акумуляції коштів пов'язаний з розподілом і перерозподілом ВВП за допомогою непримусового вилучення частини доходів і нагромаджень окремих суб'єктів розподільних відносин, до яких належать юридичні і фізичні особи. Під неподатковим механізмом мобілізації доходів бюджету розуміємо сукупність методів, інструментів і важелів, за допомогою яких забезпечується спрямування конкретного виду неподаткових надходжень до бюджету. На відміну від податкового механізму, який застосовує загальні для всіх податків елементи, неподатковий механізм характеризується сукупністю механізмів справляння кожного окремо взятого виду надходжень. Спільними для усіх складників цього механізму, на нашу думку, є методи, до яких відноситься планування, оперативне управління і контроль. На нашу думку, мобілізація неподаткових надходжень, на відміну від податкових, ґрунтується на таких принципах, як рівність, недопущення будь-яких проявів дискримінації, економічна обґрунтованість, компетенція, єдиний підхід, доступність. Платниками неподаткових доходів можуть виступати як підприємства та організації, так і окремі громадяни. Підприємства і громадяни стають платниками неподаткових доходів у більшості випадків у зв'язку зі своїм волевиявленням, звертаючись до відповідних державних органів за вчиненням певних дій, за одержанням деяких видів державного майна, купуючи білети грошово-речової лотереї тощо. Правовою підставою для стягнення податку навпаки не є звернення будь-якої особи до державної установи чи посадової особи, що породжує певну дію з їхнього боку. Податок стягується з цієї особи незалежно від її волевиявлення, тому що держава визнає за необхідне вимагати від неї пожертви на користь держави для покриття державних видатків та у зв'язку з тим, що ця особа володіє певним майном, одержує доходи.

Вкрай важливим є необхідність внести корективи у вітчизняне законодавство з метою розмежування податкових і неподаткових платежів, зважаючи на методи та механізми їх мобілізації до бюджету, а також найбільш суттєвий характер неподаткових платежів – це еквівалентні взаємовідносини їх платників з державою. В період економічного спаду, фінансово-економічної кризи та з метою подолання її негативних наслідків питання наповнення державної скарбниці стоїть як ніколи гостро. Саме тому у ситуації, що склалася, неподаткові надходження до бюджету та можливі резерви їх зростання стануть додатковим фінансовим

ресурсом забезпечення виконання функцій державою.

ВИСНОВКИ

Можливість залучення додаткових фінансових ресурсів до бюджету держави в умовах фінансово-економічної кризи у країні дасть змогу частково компенсувати втрати бюджету від недостатніх надходжень податкових платежів. А тому дослідження теоретичних та практичних аспектів справляння неподаткових платежів до бюджету є актуальним і своєчасним. Неподаткові надходження виступають як сукупність розподільчих відносин примусового, обов'язкового характеру, які виникають між державою та юридичними і фізичними особами з приводу формування централізованих фондів грошових коштів (державного і місцевих бюджетів) із застосуванням неподаткового механізму мобілізації платежів з метою подальшого їх використання для задоволення суспільних потреб.

даткові надходження виступають як сукупність розподільчих відносин примусового, обов'язкового характеру, які виникають між державою та юридичними і фізичними особами з приводу формування централізованих фондів грошових коштів (державного і місцевих бюджетів) із застосуванням неподаткового механізму мобілізації платежів з метою подальшого їх використання для задоволення суспільних потреб.

Список використаних джерел

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. *Відом. Верховної Ради України*. 2010. № 50–51. Ст. 57.
2. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755–VI. *Офіційний вісник України*. 2010. Т. 1. № 92. Ст. 9.
3. Цыпкин С. Д. Доходы государственного бюджета СССР. Правовые вопросы. М., 1973. 221 с.
4. Бригинец А.А. Правовое обеспечение бюджетной безопасности государства как структурного элемента финансовой безопасности государства. *Legea si Viata*. 2016. № 11/2 (299). С. 9–12.
5. Федосов В., Опарин В., Львович С. Финансова реструктуризация в Украине: проблемы и направления: монография. Київ, 2002. 387 с.
6. Левкович В. Поняття і правова природа неподаткових надходжень. *Фінанси України*. 2004. № 10. С. 41–42.

References

1. Budget Code of Ukraine dated July 8, 2010 No. 2456-VI. *News of Verkhovna Rada of Ukraine*. 2010. No. 50–51. Art. 57. (in Ukrainian).
2. Tax Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 02.12.2010 No. 2755–VI. *Official Bulletin of Ukraine*. 2010. Vol. 1. No. 92. Art. 9. (in Ukrainian).
3. Tsyppkin S.D. Revenues of the state budget of the USSR. Legal issues. Moscow, 1973. 221 p. (in Russian).
4. Briginets A.A. Legal support of the state's budgetary security as a structural element of the state's financial security. *Legea si Viata*. 2016. No. 11/2 (299). pp. 9–12. (in Russian).
5. Fedosov V., Oparin V., Lovochkin S. Financial restructuring in Ukraine: problems and directions: monograph. Kyiv, 2002. 387 p. (in Ukrainian).
6. Levkovych V. Concept and legal nature of non-tax revenues. *Finances of Ukraine*. 2004. No. 10. pp. 41–42. (in Ukrainian).

Stepan HALUSHKA

postgraduate student, Open International University of Human Development "Ukraine"
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-6856-4964>
e-mail: stepangalyshka1@gmail.com

Oleh KARPOV

postgraduate student, Open International University of Human Development "Ukraine"
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-2469-3338>
e-mail: kovka77@gmail.com

LEGAL PROBLEMS OF DETERMINING NON-TAX INCOME IN UKRAINE

The paper reveals the role and problems of determining the specifics of solving the problems of non-tax revenues in Ukraine in order to create a powerful base for the recovery of the economy of our country. It is determined that the study of the peculiarities of the formation of budget revenues with the help of a non-tax mechanism is of significant importance for financial theory and practice, since its results can provide answers to questions about the effectiveness of functioning, as well as prospects for the development of this mechanism in the conditions of transformational processes. The question of the formation of budget revenues has always been in the epicenter of the attention of both scientists, practitioners, and business circles of the public, because the extent of their mobilization depends on the performance of the functions and tasks assigned to it by the state. At the same time, the study of the revenue base of both the state and local budgets mostly concerned the provision of tax revenue mobilization, as well as the distribution of transfers from the state budget between individual types of local budgets. While the question of mobilization of non-tax revenues to the budgets of all levels remained without due attention. It is extremely important to make adjustments to the domestic legislation in order to distinguish between tax and non-tax payments, taking into account the methods and mechanisms of their mobilization to the budget, as well as the most significant nature of non-tax payments - the equivalent relationship of their payers with the state. In the period of economic recession, financial and economic crisis and in order to overcome its negative consequences, the issue of filling the state treasury is more acute than ever. The possibility of attracting additional financial resources to the state budget, in the conditions of the financial and economic crisis in the country, will make it possible to partially compensate for budget losses from insufficient income from tax payments. Non-tax revenues act as a set of distributional relations of a coercive, mandatory nature, which arise between the state and legal entities and individuals due to the formation of centralized funds of money (state and local budgets) with the use of a non-tax mechanism for mobilizing payments with the aim of their further use to meet public needs.

Keywords: non-tax income, budget, financial sphere, budgetary law, taxes

Володимир Васильович ЗАХАРКЕВИЧ

аспірант, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-2676-9063>

e-mail: vova31000@gmail.com

РОЛЬ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ І МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ

Розкриття означеної проблематики можливе тільки у комплексі: з позицій нормативно-правового забезпечення та соціально-економічної площини. Нині є чітка диференціація функціоналу та повноважень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Органи виконавчої влади мають організаційно-коригуючі та контролюючі функції. Проте провідну роль у сфері енергоефективності, враховуючи процеси децентралізації, відіграють саме органи місцевого самоврядування.

Ключові слова: виконавча влада, органи місцевого самоврядування, енергоефективність, нормативно-правова база

ВСТУП

Виклики, які постали перед Україною в сучасних умовах, вимагають негайного переосмислення багатьох питань, які мають для нашої держави стратегічне значення. Серед них треба виділити такі: забезпечення гуманітарних потреб населення, збереження навколишнього середовища і, звичайно, енергоефективність. Енергоефективність – це багатовимірне поняття, що включає в себе відповідальне споживання енергетичних ресурсів (електричної енергії, тепла тощо), а також впровадження енергоефективних (заощадливих технологій). Якщо в першому випадку основний акцент робиться на інформаційних кампаніях для населення, де пропагуються принципи та прийоми енергоощадних технологій і правила користування енергоресурсами, то у другому випадку мова переважно йде саме про державну політику у цій сфері. Звичайно, провідну роль у процесі становлення енергоощадного споживання відіграє держава із загальнодержавними програмами та концепціями, проте, враховуючи процеси децентралізації і набуття значних повноважень та можливостей в окремих громадах, набуває актуальності питання визначення ролі та місця органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у цьому питанні. До того ж слід відзначити, що узагальнюючих праць з цього питання на сьогодні немає. Це додатково стимулює необхідність розгляду окресленої проблематики, а якщо враховувати, що це питання має неабияку вагу як в теоретичній, так і в практичній площині, важливість детального вивчення та висвітлення ролі органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері енергоефективності не викликає сумнівів.

МЕТА статті – визначення ролі органів виконавчої влади та місцевого самоврядування у сфері енергоефективності.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для досягнення поставленої мети застосовано як спеціальні методи правознавства, так і загальнонаукові. Серед спеціальних методів правознавства слід виділити конкретно-соціологічний метод, який дає змогу на основі вивчення нормативно-правових документів досягнути поставленої мети; серед загальнонаукових – доречно назвати методи аналізу та синтезу, індукції

та дедукції. Окреслений комплекс методів повною мірою дає змогу досягнути поставленої мети.

РЕЗУЛЬТАТИ

Насамперед необхідно акцентувати увагу на тому, що окреслену проблему доцільно розглядати з двох позицій. В якості першої позиції слід визначити нормативно-правову, тобто проаналізувати законодавчі регулятори, які безпосередньо стосуються питання. Друга позиція лежить в соціально-економічній площині і має більш практикоорієнтоване підґрунтя. Розглянемо зазначену тематику крізь призму окреслених позицій.

Виходячи з того, що енергоефективність є однією з цілей сталого розвитку, то можна констатувати факт, що Україна офіційно приєдналась до імплементації ідей енергоефективності доволі нещодавно, а саме у 2019 р., коли видано відповідний Указ Президента [2]. Повне законодавче оформлення питання енергоефективності набуло 2021 р. після підписання відповідного Закону України [1]. Аналіз закону свідчить про необхідність розгляду питання ролі органів виконавчої влади у сфері енергоефективності на двох рівнях, а саме роль центральних органів виконавчої влади та роль місцевих державних адміністрацій.

Відповідно до Закону України «Про енергетичну ефективність» центральні органи виконавчої влади безпосередньо забезпечують формування державної політики у сфері енергоефективності, зокрема формування концепту державної політики стосовно енергоефективності та відповідальні за нормативно-правове регулювання цього питання. Головними векторами у сфері енергоефективності визначено: ефективне та заощадливе використання ресурсів паливно-енергетичного сектору, безпосередньо енергозбереження, активну розбудову інфраструктури для генерації енергії з відновлювальних джерел та використання альтернативного палива як у господарстві, так і промисловості. Головним завданням, яке покладено на центральні органи виконавчої влади, слід вважати розроблення та імплементацію Національного плану дій з енергоефективності, що затверджено Розпорядженням КМУ від 29 грудня 2021 р. № 1803-р «Про Національний план дій з енергоефективності на період до 2030 року» [0]. Цей план покликано врегулювати основні питання з впровадження енергоефективного

використання всіх наявних ресурсів. Зауважимо, що саме цей нормативно-правовий документ передбачає систематичну співпрацю з органами місцевого самоврядування як на етапі розробки документа, так і у площині його імплементації. Також значною перевагою Національного плану дій є його динамічність, а саме закріплений порядок його перегляду та корегування.

На рівні місцевих державних адміністрацій відбувається розроблення регіональних планів з імплементації Національного плану, також місцеві організації виконують важливу комунікативну функцію між органами місцевого самоврядування і центральними органами виконавчої влади. Зокрема, на місцеві державні адміністрації покладено функцію подачі пропозицій з корегування Національного плану до органів центральної виконавчої влади та надання пропозицій до органів місцевого самоврядування.

Фактично на органи виконавчої влади всіх рівнів покладено організаційні та регуляторні функції у сфері енергоефективності. Зовсім інші повноваження та можливості мають органи місцевого самоврядування, адже саме на цьому рівні відбувається імплементація загальнодержавних нормативно-правових актів. Зазначимо, що на сьогодні прийнято поділяти функції органів місцевого самоврядування на «безпосередні» та «опосередковані». До «безпосередніх» належить забезпечення житлово-комунальними послугами, зокрема постачання всіх необхідних ресурсів, особливо енергетичних, забезпечення функціонування громадського транспорту, забезпечення утримання та розвитку інфраструктури (дороги, будинки, благоустрій території тощо). До опосередкованих відносять такі як: адміністративні послуги, освіта, спорт, культура, медична допомога тощо [0, с. 17]. Отже, заходи з енергоефективності можна віднести до «безпосередніх» функцій органів місцевого самоврядування, бо забезпечення населення енергоресурсами є саме функцією органів місцевого самоврядування і те, як ці ресурси витратяться, залежить саме від них. Фактично, можна говорити, що головним суб'єктом імплементації загальнодержавного курсу на енергозбереження та енергоефективності є органи місцевого самоврядування. Відповідно до чинного законодавства до повноважень органів місцевого самоврядування у сфері енергоефективності належать: розроблення та затвердження місцевих енергетичних планів та цільових програм, прийняття рішень із запровадження енергетичного менеджменту, створення цільових фондів, безпосередня реалізація заходів з енергоефективності в населених пунктах, контроль виконання заходів (але тільки у разі фінансування відповідних заходів з місцевих бюджетів), моніторинг якості та результатів вжитих заходів.

Для виконання покладених на органи місцевого самоврядування функцій виділяють три типи заходів: просвітницькі, стимулювальні та примусові [0, с. 5]. До перших належить проведення інформаційних компаній з безпосередніми споживачами енергоресурсів, до других проведення різноманітних акцій, метою яких є отримання певних благ у разі виконання показників з енергоефективності. Нарешті до третіх, відносять виконання законів та підзаконних актів та контроль за їх виконанням. Саме в межах примусових заходів від-

бується постійна взаємодія органів місцевого самоврядування з органами виконавчої влади.

Окремо треба звернути увагу на енергетичний менеджмент, який також лежить в межах повноважень органів місцевого самоврядування. Відповідно до чинного законодавства заходи з підвищення енергоефективності та функціонування енергетичного менеджменту має бути передбачено у будівлях, в яких безпосередньо функціонують органи місцевого самоврядування [0, с. 5], що звичайно є дуже важливим кроком для реалізації систем енергоефективності в громадах загалом.

Отже, саме органи місцевого самоврядування є головним суб'єктом імплементації у сфері енергоефективності. На сьогодні саме органи місцевого самоврядування мають найбільше повноважень та інструментів для впровадження енергоефективних та енергоощадних систем. Доцільно наголосити, що саме органи місцевого самоврядування є найбільш зацікавленими у впровадженні енергоефективних систем і це спонукає до розгляду означеної проблеми у соціально-економічній площині.

Аналізуючи роль та повноваження органів виконавчої влади та місцевого самоврядування в соціально-економічній площині доцільно з позиції тих переваг, які вони можуть отримати. Насамперед звернімо увагу на те, що зниження спожитку енергетичних ресурсів автоматично знижує залежність громад від імпорту енергоносіїв. Фактично це в разі збільшує автономію кожної окремої громади. Зниження спожитку енергоносіїв на підприємствах, установах та будинках дає змогу заощаджувати значні кошти, які можуть бути спрямовано на гуманітарну та соціальні сфери. До того ж багато проєктів енергоефективної сфери здійснюються або за рахунок державних субвенцій, або за рахунок коштів міжнародних донорів. Відтак, виникає ситуація, коли заходи з підвищення енергоефективності на місцях здійснюються не за рахунок місцевого бюджету, але зрештою ці заходи дають змогу заощаджувати значні кошти саме для місцевого бюджету. Важливим компонентом в економічному вимірі є робота з власниками підприємств, адже впровадження ними енергоефективних систем (навіть за підтримки залучених коштів чи коштів з місцевого бюджету) дасть змогу зменшити собівартість продукції. Це неодмінно призведе до підвищення конкурентоспроможності продукції і посилення позицій на ринку, а збільшення об'ємів реалізації продукції неодмінно призведе до наповнення місцевого бюджету. Також неможна оминати увагою такий аспект, як екологізація у громадах, бо заходи з підвищення енергоефективності дають змогу значно покращити стан навколишнього середовища. Отже, в соціально-економічній площині реалізація проєктів з енергоефективності має низку переваг. Зазначимо, що правове підґрунтя для отримання зазначених переваг вже є створеним в Україні і органи місцевого самоврядування мають відповідні повноваження для реалізації головної мети у сфері енергоефективності.

ВИСНОВКИ

Процеси децентралізації та набуття Україною статусу кандидата в члени ЄС є неодмінно стимулю-

ювальними факторами активного розвитку систем енергоефективності. Аналіз нормативно-правового поля засвідчив, що в Україні вже сформована законодавча база для повноцінної імплементації енергоефективних систем. Проведене дослідження засвідчує, що органи виконавчої влади (як центральні, так і місцеві) мають організаційно-регулювальні функції у цій сфері, тоді як органи місцевого самоврядування є головними суб'єктами імплементації енергоефективних систем. Провідну роль у сфері енергоефективності відіграють

саме органи місцевого самоврядування, адже на законодавчому рівні закріплено ті повноваження, які дають змогу реалізувати як загальнодержавні плани, так і мати власні ініціативи та проекти. Треба звернути увагу на те, що саме органи місцевого самоврядування доцільно розглядати і в якості найбільш зацікавленої сторони в реалізації енергоефективних систем, адже надає їм низку переваг у соціально-економічній сфері.

Список використаних джерел

1. Закон України від 21.10.2021 № 1818-IX «Про енергетичну ефективність». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1818-20#Text>
2. Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>
3. Розпорядження КМУ від 29 грудня 2021 року № 1803-р «Про Національний план дій з енергоефективності на період до 2030 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1803-2021-r#Text>
4. Оцінка потреб об'єднаних територіальних громад для посилення ефективності управління енергією на місцевому рівні (за результатами дослідження). Західноукраїнський регіональний навчальний центр. 2017. 79 с.
5. Енергоефективність у регіональному вимірі. Проблеми та перспективи. Аналітична доповідь. Дніпропетровськ. 2014. 78 с. URL: <http://saee.gov.ua/uk/activity/plany-ta-zvity>
6. Рекомендації для органів місцевого самоврядування з впровадження енергоефективних заходів на рівні територіальних громад. Проект USAID «Підвищення ефективності роботи і підзвітності органів місцевого самоврядування» («ГОВЕРЛА»). 35 с. URL: <http://hoverla.org.ua>

References

1. Law of Ukraine dated October 21, 2021 № 1818-IX "On Energy Efficiency". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1818-20#Text> (in Ukrainian).
2. Decree of the President of Ukraine dated September 30, 2019 № 722/2019 "On the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period up to 2030" URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825> (in Ukrainian).
3. Decree of the CMU dated December 29, 2021 № 1803-r "On the National Energy Efficiency Action Plan for the period until 2030" URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1803-2021-r#Text> (in Ukrainian).
4. Assessment of the needs of united territorial communities to strengthen the efficiency of energy management at the local level (according to the research results). Western Ukrainian regional training center. 2017. 79 p. (in Ukrainian).
5. Energy efficiency in the regional dimension. Problems and prospects. Analytical report. Dnipropetrovsk. 2014. 78 p. URL: <http://saee.gov.ua/uk/activity/plany-ta-zvity> (in Ukrainian).
6. Recommendations for local self-government bodies on the implementation of energy-efficient measures at the level of territorial communities. The USAID project "Improving the efficiency and accountability of local self-government bodies" ("HOVERLA"). 35 p. URL: <http://hoverla.org.ua> (in Ukrainian).

Volodymyr ZAKHARKEVYCH

postgraduate student, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-2676-9063>

e-mail: vova31000@gmail.com

THE ROLE OF EXECUTIVE AUTHORITIES AND LOCAL SELF-GOVERNMENT IN THE SPHERE OF ENSURING THE ENERGY EFFICIENCY

The purpose of the paper is to determine the role of executive power bodies and local self-government bodies in the field of energy efficiency. Disclosure of the specified problem is possible only in the complex, therefore, the analysis was carried out from the standpoint of regulatory and legal support and the socio-economic plane. To achieve the goal, both special and general scientific research methods were used. The paper analyzes the normative and legal framework regarding the specified issue. The performed analysis allows us to state that Ukraine has a fully formed legislative complex for the implementation of energy-efficient systems. Currently, there is a clear differentiation of the functions and powers of the executive power bodies and local self-government bodies. Central and local bodies of executive power have organizational, corrective and control functions. In particular, the National Energy Efficiency Action Plan is developed and adjusted by the central bodies of executive power, adjustments are made if necessary, and its implementation is monitored. In fact, the National Energy Efficiency Action Plan is the document that defines the key guidelines of the state in the field of energy efficiency. Purposeful activity of the state in this area is conditioned by both the current political and economic situation and the European vector of development. Local self-government bodies play a leading role in the field of energy efficiency. Taking into account the processes of decentralization, it is at the community level that plans and programs in the field of energy efficiency are implemented. It should be noted that acting as the main subject of the implementation of energy-efficient systems, communities receive the largest share of benefits in the socio-economic plane. The implementation of the action plan on energy efficiency is possible only under the conditions of the created system of cooperation and interaction of different levels of power structures.

Keywords: executive power, local self-government bodies, energy efficiency, legal framework

DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2023.8.6>

УДК 331.1:658.3+37.07:005.95/96

Тетяна Никодимівна ШКОДА

д.е.н., професор, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1016-4853>

e-mail: shkoda-tetiana@kneu.edu.ua

Олександр Петрович САВИЧ

д.е.н., доцент, професор кафедри, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5934-9002>

e-mail: savych@kneu.edu.ua

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ОРГАНІЗАЦІЇ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД

Сьогодні впровадження інноваційних методів управління персоналом значною мірою залежить від професійного розвитку працівників організації. Згідно з отриманими результатами визначено базові ознаки, за якими класифікуються інноваційні підходи до управління персоналом. Перспективними напрямками впровадження інноваційних підходів до управління персоналом організації у воєнний період є розроблення нових KPI, а також наявна готовність організації до залучення персоналу, переміщеного через війну в Україні. Результати дослідження рекомендовано до подальшого впровадження зокрема у сферах освіти та бізнесу.

Ключові слова: інноваційний підхід, управління персоналом, персонал, організація, воєнний період, професійний розвиток, якісний розвиток

ВСТУП

Сучасне управління персоналом відбувається в умовах постійних змін. Впливовими макро-каталізаторами таких змін є, зокрема, війна в Україні, розвиток штучного інтелекту, пандемія COVID-19 тощо. Все це викликає зміни самого характеру праці, професійного розвитку працівників, трансформацію або повне зникнення наявних професій, виникнення зовсім нових професій, потребу в адаптації діючих працівників до нових умов, розвиток нових та посилення наявних компетенцій працівників тощо. Відтак, особливої актуальності набуває проблема пошуку інноваційних підходів до управління персоналом організації, в яких працюють діючі працівники та працюватимуть здобувачі праці.

Більшість дослідників проблематики інноваційних підходів до управління персоналом розглядають це питання або як окреме поле досліджень, або ж у контексті порівняння з традиційними підходами до управління персоналом. До авторів, які займаються дослідженнями цієї наукової проблеми відносяться, зокрема: В.Я. Брич, О.В. Борисяк, А. Войтчук-Турек, Л.В. Волянська-Савчук, А.О. Касич, А.М. Колот, Ф. Костер, А.М. Михайлов, Н.М. Чернікова та ін. Водночас для України важливим залишається забезпечення та подальший розвиток інноваційних підходів до управління персоналом організації у воєнний період.

МЕТА статті полягає в обґрунтуванні інноваційних підходів до управління персоналом організації на основі систематизації наявних досліджень і врахування специфіки воєнного періоду.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У дослідженні застосовано методи аналізу і синтезу та структурно-логічний метод у частині систематизації наявних інноваційних підходів до управління персоналом, а також метод статистичного аналізу у дослідженні специфіки управління персоналом підприємств у воєнний час.

РЕЗУЛЬТАТИ

Систематизація наявних досліджень інноваційних підходів до управління персоналом

Важливість впровадження інновацій у сфері управління персоналом вчені підкреслюють у своїх дослідженнях. Зокрема, В.Я. Брич [1] підкреслює, що інновації саме в управлінні персоналом включають не лише застосування новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, але й охоплюють інноваційні управлінські рішення, що спрямовані на ефективне застосування людських ресурсів в організаціях. А.М. Михайлов та А.О. Климчук [2] зазначають, що варто враховувати досвід високорозвинутих країн, який вказує на важливість застосування інноваційних підходів до управління персоналом для підвищення мотивації працівників.

А. Войтчук-Турек [3] у своїх дослідженнях звертає увагу на те, що застосування інноваційних підходів до управління персоналом сприяє зростанню вартості організації і значною мірою залежить від того, наскільки менеджмент фірми зацікавлений в імplementації інноваційності.

Т.Н. Шкода [5] зазначає про інноваційні інструменти управління людським капіталом, підкреслюючи важливість інтелектуалізаційно-творчої діяльності у парадигмі стратегічного управління людським капіталом підприємства.

Важливість наукового дослідження В.Е. Савіної та О.В. Марценюк [4] полягає в тому, що їм вдалося виділити принципи побудови системи управління персоналом, що заснована на інноваціях: 1) принцип наукової обґрунтованості, сутність якого полягає в тому, що впровадження та реалізація інновацій обов'язково повинно мати наукове підґрунтя; 2) принцип застосування оптимальних новітніх методів та технологій, які застосовуються підприємством на основі відповідного вибору та адаптації до умов функціонування організації; 3) принцип відповідності загальній концепції

розвитку підприємства, який наголошує на важливості гармонійної імplementації інновацій в управлінні персоналом у загальну систему управління організацією.

В.М. Данок, А.М. Колот, Г.С. Суков [6], А.О. Касич та О.А. Бурба [7], розглядаючи інноваційний підхід до управління персоналом, виділяють такі його складники, підкреслюючи інноваційний характер наявних підходів: інноваційний підбір персоналу (наприклад, метод шокowego інтерв'ю, метод Brainteaser-інтерв'ю тощо), інноваційні методи оцінювання діяльності, інноваційні методи управління кар'єрою, інноваційні методи стимулювання та мотивації (у сфері системи винагород і навчання персоналу).

Деяко модифікують попередній перелік Н.М. Чернікова, В.Л. Вороніна, К.Г. Чеботарьов [8], роблячи акцент саме на новітніх тенденціях розвитку управління персоналом: HR-технології, аутсорсинг, нові моделі кар'єри, автоматизація в управлінні персоналом, формування культури навчання та тренди ринку праці (віддалена робота, фріланс, неповна або тимчасова зайнятість тощо).

Костер Ф. [9] пише, що інноваційні підходи в управлінні персоналом пов'язані переважно з інноваційними HR-політиками та практиками, і ступенем їх застосування організацією на практиці, виділяючи такі:

- рівне ставлення;
- інвестиції в людський капітал;
- збалансоване працевлаштування;
- системи винагород (крім фінансових стимулів);
- децентралізація та автономія.

На нашу думку, інноваційний підхід збалансованого працевлаштування варто було б розширити та доповнити практиками збалансованого управління людськими ресурсами (Kramar [10]), зеленого управління людськими ресурсами (Тапова, Bayighomog [12]), які не лише повною мірою відповідають сучасним трендам розвитку управління персоналом, але й за своєю суттю є інноваційними управлінськими рішеннями, важливість яких підкреслюють практично усі дослідники цього напрямку. Саме тому наступним етапом дослідження є висвітлення специфіки управління персоналом підприємств у воєнний час, яка дає змогу оцінити перспективи застосування інноваційних підходів до управління персоналом у сучасних воєнних реаліях України.

Специфіка управління персоналом підприємств у воєнний період

Успішність імplementації інноваційних підходів до управління персоналом в організаціях значною мірою залежить від середовища, в якому вони функціонують. Сучасні українські підприємства змушені постійно шукати інноваційні рішення в умовах війни. З огляду на це авторами проведено соціологічне опитування представників бізнесу у вересень-жовтні 2022 р. (Shkoda, Savych [11]). У цій статті подано результати великого дослідження, які стосуються саме сфери управління персоналом.

Як видно з рис. 1, 52 % опитаних представників бізнесу станом на вересень-жовтень 2022 р. вважають, що їхня організація забезпечила належну безпеку свого персоналу та членів їхніх сімей. Отже, має місце турбота українських компаній про створення безпечного

простору для впровадження інноваційних підходів до управління персоналом.

Відповідаючи на питання про структурованість персоналу організації на необхідні категорії (рис. 2), 45 % респондентів відзначили наявність необхідної структури персоналу у воєнний період. Однак, водночас 37 % опитаних підкреслили, що в їхніх компаніях немає необхідної для воєнного часу структури персоналу, що, на думку авторів, є перешкодою для впровадження інноваційних підходів до управління персоналу в організації та його якісного розвитку.

Чи вважаєте Ви, що підприємством забезпечена належна безпека персоналу та їхніх сімей?

Рис. 1. Чи вважаєте Ви, що підприємством забезпечена належна безпека персоналу та їхніх сімей? (власне дослідження авторів)

Чи вважаєте Ви, що персонал структуровано на необхідні категорії, наприклад, важливість топ-А, що активно працюють, підтримують частину бізнес-процесів, не залучені до роботи?

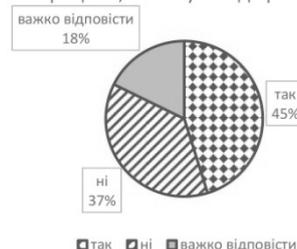

Рис. 2. Чи вважаєте Ви, що персонал структуровано на необхідні категорії, наприклад, важливість топ-А, що активно працюють, підтримують частину бізнес-процесів, не залучені до роботи? (власне дослідження авторів)

Чи вважаєте Ви, що на підприємстві прораховано мінімальний бюджет утримання персоналу за поточної структури?

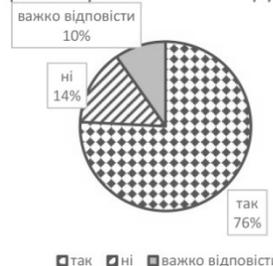

Рис. 3. Чи вважаєте Ви, що на підприємстві прораховано мінімальний бюджет утримання персоналу за поточної структури? (власне дослідження авторів)

Як видно з рис. 3, переважна більшість організацій (76 %) мають прорахований мінімальний бюджет утримання персоналу за поточної структури, що є сильним підтримувальним чинником для зберігання перспектив впровадження інноваційних підходів до управління персоналом за умов покращення ситуації.

Чи вважаєте Ви, що визначено відповідні нові КРІ у військових та повоєнних умовах?

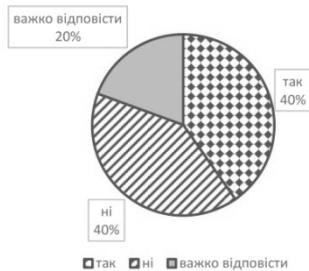

Рис. 4. Чи вважаєте Ви, що визначено відповідні нові КРІ у військових та повоєнних умовах? (власне дослідження авторів)

Чи може бути корисна компанії у поточних чи нових ролях та частина персоналу, що виїхала до інших регіонів?

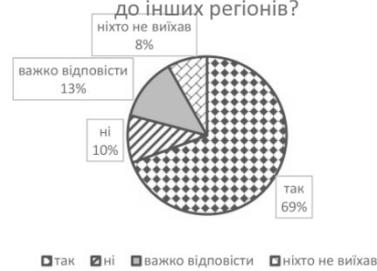

Рис. 5. Чи може бути корисна компанії у поточних чи нових ролях та частина персоналу, що виїхала до інших регіонів? (власне дослідження авторів)

Проявом застосування інноваційних підходів до управління персоналом організації у воєнний період та повоєнних умовах є те, що 40 % організацій визначили нові КРІ для персоналу (рис. 4).

В умовах війни проявився такий чинник, як релокація підприємства і відповідно релокація персоналу у більш безпечні регіони України або закордон. Відповідно до результатів опитування, що подано на рис. 5, 69 % українських компаній вважають, що переміщений персонал може бути корисним організації у поточних чи нових ролях. На думку авторів, цей результат також позитивним чинником для подальшої імплементації інноваційних підходів до управління персоналом в організації.

ВИСНОВКИ

Професійний розвиток працівників організації нині значно залежить від впровадження інноваційних підходів до управління персоналом. За результатами дослідження автори дійшли висновку, що зараз в літературі розглядають інноваційні підходи до управління персоналом ґрунтуючись на різних базових ознаках: 1) за ключовими сферами управління персоналом (інноваційний підбір персоналу, інноваційне оцінювання

персоналу, інноваційне управління кар'єрою, інноваційне стимулювання і мотивація персоналу; 2) за новими тенденціями розвитку управління персоналом (наприклад, автоматизація в управлінні персоналом, куди, зокрема, включається і тренд застосування штучного інтелекту); 3) за інноваційними HR-політиками та практиками, і ступенем їх застосування організацією на практиці.

Забезпечення належної безпеки свого персоналу та членів їх сімей у воєнний період, а також належна структурованість дають достатньо простору для впровадження інноваційних підходів до управління персоналом. Прорахований мінімальний бюджет утримання персоналу за поточної структури дещо стримує інноваційність в управлінні персоналом організацій у воєнний період часу, проте є стабільною основою для її подальшого повоєнного розвитку. Важливим чинником росту є нові КРІ для персоналу, оскільки 60 % організацій ще цього не зробили. Водночас наявним позитивним чинником імплементації інноваційних підходів до управління персоналом є готовність компаній на рівні 69% до використання персоналу, що виїхав до інших регіонів.

Список використаних джерел

- Брич В.Я., Ткач У.В. Інноваційні підходи в управлінні персоналом підприємств. *Бізнес-Інформ*. 2018. № 10. С. 404-409. URL: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2018-10_0-pages-404_409.pdf
- Климчук А.О., Михайлов А.М. Мотивація та стимулювання персоналу в ефективному управлінні підприємством та підвищенні інноваційної діяльності. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2018. № 1. С. 218-234. URL: <http://doi.org/10.21272/mmi.2018.1-16>
- Wojtczuk-Turek A. Zachowania innowacyjne w pracy. Wybrane zagadnienia teoretyczne i praktyczne. Warszawa, 2012. 206 s.
- Савина В.Е., Марценюк О.В. Інновації в сфері управління персоналом. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2014. № 6. С. 288-292.
- Шкода Т.Н. Людський капітал підприємства: теорія і практика стратегічного управління. Київ, 2015. 424 с.
- Управління персоналом / під ред. В.М. Данюк та ін. Київ, 2013. 666 с.
- Касич А.О., Бурба О.А. Інноваційні підходи в практиці управління персоналом конкурентоспроможного підприємства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. № 16. С. 130-134. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/16_1_2017ua/31.pdf
- Чернікова Н.М., Вороніна В.Л., Чеботарьов К.Г. Інноваційні підходи в управлінні HR-процесами на вітчизняних підприємствах. *Трансформаційна економіка*. 2023. № 3(03). URL: <https://doi.org/10.32782/2786-8141/2023-3-12>
- Koster F. Innovative HRM. A Review of the Literature. *Journal of Technology Management and Innovation*. 2019. Vol. 14. Issue 2. pp. 97-106.
- Kramar, R. Sustainable human resource management: six defining characteristics. *Asia Pacific Journal of Human Resources*. 2022. № 60. pp. 146-170. URL: <https://doi.org/10.1111/1744-7941.12321>
- Shkoda T., Savych, O. Transformation of marketing in wartime and postwar. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2022. № 8(5). pp. 209-216. URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-5-209-216>
- Tanova C., Bayighomog S.W. Green human resource management in service industries: the construct, antecedents, consequences, and outlook. *The Service Industries Journal*. 2022. № 42(5-6). pp. 412-452. URL: <https://doi.org/10.1080/02642069.2022.2045279>

References

1. Brych V.Ya., Tkach U.V. Innovatsijni pidkhody v upravlinni personalom pidprijemstv [Innovative approaches in personnel management of enterprises]. *Business-Inform*. 2018. № 10. pp. 404-409. URL: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2018-10_0-pages-404_409.pdf (in Ukrainian).
2. Klymchuk A.O., Mikhailov A.N. The motivation and stimulation in effective enterprise management and innovation activity improving. *Marketing and Management of Innovations*. 2018. № 1. pp. 218-234. URL: <http://doi.org/10.21272/mmi.2018.1-16> (in Ukrainian).
3. Wojtczuk-Turek A. Zachowania innowacyjne w pracy. Wybrane zagadnienia teoretyczne i praktyczne. Warszawa, 2012. 206 s.
4. Savina V.E., Martsenyuk O.V. Innovations in the field of personnel management. *Bulletin of the student scientific society of DonNU named after Vasyl Stus*. 2014. № 6. pp. 288-292. (in Russian).
5. Shkoda T.N. Enterprise human capital: theory and practice of strategic management. Kyiv, 2015. 424 p. (in Ukrainian).
6. Personnel management / ed. V.M. Daniuk et al. Kyiv, 2013. 666 p. (in Ukrainian).
7. Kasych A.O., Burba O.A. Innovative approaches in practice of personnel management of the competitive enterprise. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*. 2017. № 16. pp. 130-134. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/16_1_2017ua/31.pdf (in Ukrainian)
8. Chernikova N.M., Voronina V.L., Chebotarov K.H. Innovative approaches in the management of HR processes at domestic enterprises. *Transformational Economy*. 2023. № 3(03). URL: <https://doi.org/10.32782/2786-8141/2023-3-12> (in Ukrainian).
9. Koster F. Innovative HRM. A Review of the Literature. *Journal of Technology Management and Innovation*. 2019. Vol. 14. Issue 2. pp. 97-106.
10. Kramar, R. Sustainable human resource management: six defining characteristics. *Asia Pacific Journal of Human Resources*. 2022. № 60. pp. 146-170. URL: <https://doi.org/10.1111/1744-7941.12321>
11. Shkoda T., Savych, O. Transformation of marketing in wartime and postwar. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2022. № 8(5). pp. 209-216. URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-5-209-216>
12. Tanova C., Bayighomog S.W. Green human resource management in service industries: the construct, antecedents, consequences, and outlook. *The Service Industries Journal*. 2022. № 42(5-6). pp. 412-452. URL: <https://doi.org/10.1080/02642069.2022.2045279>

Tetiana SHKODA

Doctor of Economics, Professor, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1016-4853>

e-mail: shkoda-tetiana@kneu.edu.ua

Oleksandr SAVYCH

Doctor of Economics, Associate Professor, Professor of department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5934-9002>

e-mail: savych@kneu.edu.ua

INNOVATIVE APPROACHES TO THE PERSONNEL MANAGEMENT OF THE ORGANIZATION IN THE MILITARY PERIOD

Introduction. Implementation of innovative approaches to personnel management in organizations is extremely relevant for high-quality professional development of personnel. In Ukraine, it is mandatory to take into account the specifics of the war period and its impact on personnel management.

The purpose of the paper is to research innovative approaches to the organization's personnel management by systematizing current scientific results and taking into account the peculiarities of the wartime period in Ukraine.

Results. Today, the implementation of innovative approaches to personnel management largely depends on the professional development of the organization's employees. According to the obtained results, there are many studies that consider innovative approaches to personnel management, which are based on several main features: 1) by the main areas of personnel management; 2) according to new trends in personnel management, such as automation of personnel management, including the use of artificial intelligence; 3) according to innovative HR policies and practices used in the organization. In wartime, the security of personnel and their families is the basis for further implementation of innovative approaches to personnel management. The minimum maintenance budget calculated under the current required structure somewhat limits innovation in wartime personnel management, but it provides a stable basis for the further development of companies after the war.

Conclusions. The development of new KPIs, as well as the existing readiness of organizations to involve personnel displaced by the war in Ukraine, are promising directions for the implementation of innovative approaches to the organization's personnel management. The results of the study are recommended for the further implementation in both the field of education and business.

Keywords: innovative approach, personnel management, organization, wartime, professional development, qualitative development

Юлія Леонідівна **ЧИРКОВА**

к.е.н., доцент, Національний університет "Львівська політехніка"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7315-9520>

e-mail: yuliya.l.chyrkova@lpnu.ua

Мар'яна Григорівна **БОРТНІКОВА**

к.е.н., доцент, Національний університет "Львівська політехніка"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2346-8007>

e-mail: mariana.h.bortnikova@lpnu.ua

ПРОФАЙЛІНГ ЯК СУЧАСНИЙ МЕТОД УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСАМИ СУБ'ЄКТІВ ЗЕД

Статтю присвячено розкриттю ролі профайлінгу в управлінні бізнес-процесами суб'єктів ЗЕД. Визначено сутність самого поняття «профайлінг», що дало змогу встановити, що під даним поняттям варто розуміти своєрідний комплекс методів оперативного оцінювання зовнішніх ознак, вербальних та невербальних проявів індивіда з метою визначення та подальшого прогнозування моделі її поведінки. Наведено види профайлінгу та основні його завдання. З'ясовано, що профайлінг у сфері ЗЕД передбачає здійснення підготовки та супровід бізнес-переговорів і аргументації найбільш раціонального їх вирішення, з'ясування таємних планів та дій, проведення службових розслідувань, забезпечення належного рівня безпеки суб'єктів ЗЕД та захисту їх інтересів, а також розв'язання дискусій та конфліктних ситуацій на суспільному рівні.

Ключові слова: профайлінг, суб'єкти ЗЕД, види профайлінга, завдання профайлінга, бізнес-переговори

ВСТУП

Протягом останніх років все більшої популярності набуває «профайлінг» практично у всіх сферах суспільної життєдіяльності. Попри відсутність одностійності думок науковців стосовно сутності цього поняття, на нашу думку, під профайлінгом варто розуміти своєрідний комплекс методів оперативного оцінювання зовнішніх ознак, вербальних та невербальних проявів індивіда з метою визначення та подальшого прогнозування моделі її поведінки. Профайлінг можна реалізовувати не лише за прямої комунікації, але й в опосередкованій формі, коли у вираженні конкретних психологічних ознак, властивих індивіду, необхідно застосовувати результати її роботи, стенограми або аудіо- та відео- записи тощо. Стосовно підвищення дієвості взаємовідносин між різними суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) досить важливе значення має неінструментальний профайлінг за безпосереднього контактування. Однак й інші форми профайлінгу можна активно застосовувати у прямих та опосередкованих видах взаємовідносин у сфері ЗЕД.

Проблематику розвитку профайлінгу та визначення можливостей активації його застосування в сучасних умовах досліджували такі науковці, як М. Деєв [1], М. Дідковська-Бідюк [2], О. Дручек [3], К. Калюга [1], О. Кривошишина [4], О. Пархоменко-Куцевіл [5], Т. Подзолкова [6], Є. Порядін [4], Г. Спіцина [6], Ш. Шарве [7], І. Шинкаренко [6] та ін.

Оскільки профайлінг ще не набув достатнього розвитку у наукових джерелах, тому нині виняткової актуальності набуває проблематика, пов'язана із застосуванням профайлінгу у ЗЕД.

МЕТА роботи – розкриття ролі профайлінгу в управлінні бізнес-процесами суб'єктів ЗЕД.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У підготовці статті застосовано такі методи: аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, порівняння, формалізацію,

абстрагування, групування, систематизації та узагальнення, діалектичний та логічний методи; системний та комплексний підходи.

РЕЗУЛЬТАТИ

Зважаючи на передовий досвід зарубіжних країн, на сьогодні визначальним вважається забезпечення ефективної діяльності сфери ЗЕД, запобігання контрабандним явищам, а також забезпечення належного захисту економічних інтересів кожної країни. Тому для визначення реальних мотивів до вчинення тих чи інших дій людини замало усвідомлення загальних концепцій і закономірностей, оскільки у цьому разі потрібно застосовувати індивідуальні технології з урахуванням новітніх психофізичних діагностик, найважливішим з яких вважається профайлінг. Розкриємо сутність самого поняття «профайлінг».

Термін «профайлінг» походить від англійського слова «profile», що перекладається як «профіль» або «профілювання» – складання психологічного портрета. Профайлінг – це поняття, що означає сукупність психологічних методів та методик об'єктивного оцінювання, прогнозування поведінки людини на основі аналізу найбільш інформативних ознак, характеристик зовнішності, невербальної та вербальної поведінки [4].

Профайлінг – це напрям психологічної науки, що дає змогу розпізнавати невербальні компоненти, які застосовуються у міжособистісному спілкуванні. Технологія профайлінгу застосовується у сфері бізнесу з метою ефективного проведення переговорів. Профайлери (спеціально підготовлені фахівці) спостерігають за жестами, проявом емоцій, тобто – невербалікою людини. За певних умов профайлінг як технологія може включати в себе додаткове опитування з метою виявлення тих чи інших прерогатив у поведінці особи, тобто – вербальну компоненту. Профайлери відзначають невідповідність (неконгруентність) між вербальним і невербальним способами поведінки [5, с. 65].

Профайлінг – новий напрям психології, сферою

вивчення якого є прогнозування поведінки людей на підставі аналізу вербальних і невербальних ознак з метою виявлення брехні без задіяння спеціальних пристроїв (детектора брехні). Це комплекс методів, розроблених для складання та оцінювання психологічного портрета особи з метою визначення її стереотипної поведінки і застосування їх у прикладних задачах [1, с. 68].

Сучасний профайлінг – комплекс безінструментальних психологічних методів, розроблених для складання та оцінювання психологічного портрета людини з метою визначення її стереотипної поведінки та застосування їх у прикладних задачах: виявлення замовчуваної, прихованої людиною інформації, її намірів (часто злочинних), нещирості, брехні, невідповідності вимогам до шукачів під час їхнього працевлаштування, запобігання скандалам, конфліктам, витоку важливої корпоративної та комерційної інформації, пліткам, авантюрам та іншим негативним проявам людського чинника у виробництві, прогнозування кадрових і управлінських ризиків, виявлення лояльності до встановлених правил і нормативів, припущення основних моделей соціальної, економічної, фінансової і електоральної поведінки [4].

Отже, профайлінг є досить новим методом в управлінні бізнес-процесами суб'єктів ЗЕД. Його активно застосовують у проведенні бізнес-переговорів з метою з'ясування правдивості планів та дій бізнес-партнерів. Профайлінг у сфері ЗЕД передбачає здійснення підготовки та супровід бізнес-переговорів й аргументації найбільш раціонального їх вирішення, з'ясування таємних планів та дій, проведення службових розслідувань, забезпечення належного рівня безпеки суб'єктів ЗЕД та захисту їх інтересів, а також розв'язання дискусій та конфліктних ситуацій на суспільному рівні.

З огляду на набуття зацікавленості фахівців у різних сферах комунікативної діяльності стосовно визначення надійності персоналу та виявлення загроз з боку різних суб'єктів, можна констатувати наявність таких видів профайлінгу:

- транспортний;
- прикордонний;
- етно-географічний;
- готельний;
- бізнес-профайлінг;
- кримінальний;
- аудит-профайлінг;
- адвокатський;
- кадровий;
- сімейний [2, с. 21].

Найперше термін «профайлінг» почав широко застосовуватись як «авіаційний профайлінг» і передбачав опитування пасажирів та спостереження за ними для виявлення потенційно небезпечних осіб. А підготовку профайлерів для запобігання терористичним актам започаткували в Ізраїлі, ще у 1980-х рр. Завдяки застосуванню профайлінгу авіакомпанія Ель-Аль (EL-AL) отримала статус однієї з найбезпечніших у світі [3, с. 133].

Надалі термін «профайлінг» став більш широким. Він включає застосування психологічних інструментів з аналізу достовірності інформації, яка повідомляється

людиною, її відповідності невербальній поведінці (жестам, міміці, мікроекспресії). Психологічні методики, які застосовує профайлер, спрямовано на визначення схильності випробуваного до брехні або шахрайства, а також включають аналіз зовнішності, особливостей прояву емоцій, специфіки мови тощо [1, с. 69].

За Ш.Р. Шарве профайлінг може застосовуватися для:

- проведення маркетингових досліджень;
- покращення мотивації клієнтів під час продажів;
- впливу та переконання;
- ведення переговорів;
- консультування та вирішення проблем;
- зміни поведінки [7].

Наукові дослідження, здійснені останніми роками у сфері психології криміналістики, теорії управління та інших прикладних галузях юридичної науки, визначають, що основними завданнями профайлінгу є:

- забезпечення відповідних об'єктів транспорту від зовнішніх та внутрішніх загроз та окремих осіб;
- запобігання, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень на ґрунті типових профілей злочинців;
- виявлення потенційно криміногенних осіб, від яких можливо очікувати вчинення кримінальних правопорушень;
- супроводження окремих видів діяльності;
- створення профілей фігурантів оперативно-розшукового та кримінальних проваджень, а також кримінально активних осіб;
- вивчення особистостей осіб та рівня довіри до них, яким надається доступ до відповідних важливих документів та корпоративної, службової інформації, а також до даних обмеженого користування;
- моніторинг особистісних характеристик на відповідність кандидата запропонованій посаді тощо [6, с. 299].

ВИСНОВКИ

Отже, метод профайлінгу у сфері ЗЕД найчастіше слід застосовувати у проведенні бізнес-переговорів. Цей метод дає змогу здійснити належне оцінювання зацікавленості й емоційного стану співбесідника, тобто бізнес-партнера. А це, зі свого боку, дає змогу більш чіткіше та ефективніше планувати свою діяльність у найближчій перспективі. Водночас за допомогою такого методу стає можливо визначити достовірність інформаційних даних, що надаються бізнес-партнерами. Проте варто зазначити, що ефективність застосування методу профайлінгу у сфері ЗЕД прямо залежить від кваліфікаційного рівня та практичних навичок профайлера, його майстерності володіння навичками у веденні бізнес-переговорів досліджувати усі інформаційні дані у формі вербальних і невербальних ознак. Тому з метою забезпечення дієвої діяльності того чи іншого суб'єкта ЗЕД необхідно залучати спеціально навченого профайлера до процесу ведення бізнес-переговорів, за результатами яких він визначає психологічний образ бізнес-партнера та засвідчує його істинне відношення до предмету переговорів та достовірність наданих ним інформаційних даних.

Список використаних джерел

1. Деев М.В., Калюга К.В. Щодо впровадження профайлінгу в адвокатську діяльність. *Держава та регіони*. 2020. № 4 (70). С. 68-77.
2. Дідковська-Бідюк М.В. Психолого-правові засади використання профайлінгу в діяльності Національної поліції: дис. ... д-ра філософії з психології. Київ, 2021. 189 с.
3. Дручек О.В. Профайлінг як метод забезпечення державної безпеки і громадського порядку: проблеми застосування. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. С. 132-136.
4. Кривопишина О., Порядін Є. Особливості розвитку здатності до профайлінгу майбутніх психологів. URL: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/49235/1/Кривопишина.pdf>
5. Пархоменко-Кутцевіл О.І. Теоретичні підходи до проблем профайлінгу як основи забезпечення державної безпеки України. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2020. №4 (60). С. 63-67.
6. Шинкаренко І., Спіцина Г., Подзолкова Т. Моральні та правові виклики щодо використання профайлінгу в протидії злочинності. *Науковий вісник ДДУВС*. 2021. № 2. С. 298-306.
7. Charvet S. R. Words That Change Minds: The 14 Patterns for Mastering the Language of Influence. London, 2019. 359 p.

References

1. Dieiev M.V., Kaliuha K.V. Regarding the implementation of profiling in the legal profession. *State and regions*. 2020. Vol. 4 (70). pp. 68-77. (in Ukrainian).
2. Didkovska-Bidiuk M.V. Psychological and legal principles of the use of profiling in the activities of the National Police: diss. ... PhD in psychology. Kyiv, 2021. 189 p. (in Ukrainian).
3. Druchek O.V. Profiling as a method of ensuring state security and public order: problems of application. *Scientific bulletin of public and private law*. 2018. pp. 132-136. (in Ukrainian).
4. Kryvopyshyna O., Poriadin Y. Peculiarities of the development of the ability to profile future psychologists. URL: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/49235/1/Кривопишина.pdf> (in Ukrainian).
5. Parkhomenko-Kutsevil O.I. Theoretical approaches to the problems of profiling as a basis for ensuring the state security of Ukraine. *Scientific notes of the "KROK" University*. 2020. No. 4 (60). pp. 63-67 (in Ukrainian).
6. Shynkarenko I., Spitsyna H., Podzolkova T. Moral and legal challenges regarding the use of profiling in the fight against crime. *Scientific Bulletin of the National Academy of Sciences*. 2021. No. 2. pp. 298-306. (in Ukrainian).
7. Charvet S. R. Words That Change Minds: The 14 Patterns for Mastering the Language of Influence. London, 2019. 359 p.

Yuliia CHYRKOVA

PhD in Economics, Associate Professor, Lviv Polytechnic National University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7315-9520>
e-mail: yuliya.l.chyrkova@lpnu.ua

Mariana BORTNIKOVA

PhD in Economics, Associate Professor, Lviv Polytechnic National University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2346-8007>
e-mail: mariana.h.bortnikova@lpnu.ua

PROFILING AS A MODERN METHOD OF MANAGEMENT OF BUSINESS PROCESSES OF FEA SUBJECTS

Introduction. In recent years, "profiling" is gaining more and more popularity in almost all spheres of public life. Despite the lack of unanimity of scientists' opinions regarding the essence of this concept, in our opinion, profiling should be understood as a kind of complex of methods of operative evaluation of external signs, verbal and non-verbal manifestations of an individual in order to determine and further predict the pattern of his behavior. Since profiling has not yet gained sufficient development in scientific sources, the issues related to the use of profiling in the process of foreign economic activity are becoming extremely relevant at the moment.

The purpose of the paper is to reveal the role of profiling in the management of business processes of entities engaged in foreign economic operations.

Results. The essence of the very concept of "profiling" was determined, which made it possible to establish that this concept should be understood as a peculiar complex of methods of operational evaluation of external signs, verbal and non-verbal manifestations of an individual in order to determine and further predict the model of his behavior. Types of profiling and its main tasks are given. It has been found that profiling in the field of foreign exchange involves the preparation and support of business negotiations and the argumentation of the most rational solution to them, the discovery of secret plans and actions, the conduct of official investigations, the provision of an appropriate level of security of subjects of foreign exchange and the protection of their interests, and as well as the resolution of discussions and conflict situations at the social level.

Conclusion. The method of profiling in the field of foreign exchange should most often be used in the process of conducting business negotiations. This method makes it possible to properly assess the interest and emotional state of the interlocutor, that is, the business partner. And this, in turn, allows you to plan your activities more clearly and efficiently in the near future. At the same time, with the help of this method, it becomes possible to determine the reliability of information data provided by business partners.

Keywords: profiling, entities engaged in foreign economic activities, types of profiling, profiling tasks, business negotiations

Тигран Гарушович **ВАРШАМЯН**

аспірант, Університет державної фіскальної служби України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7213-6375>

e-mail: vlbu.legal@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ СПЕЦІАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ ОПОДАТКУВАННЯ ПОСЛУГ ВІД ІТ-СЕКТОРУ

У статті досліджено особливості функціонування спеціальних принципів оподаткування послуг від ІТ-сектору для підвищення рівня податкової безпеки держави. Здійснено аналіз основних спеціальних принципів оподаткування ІТ-послуг, до яких відносяться: об'єднання у встановленні податкової юрисдикції держави двох критеріїв – резидентства та територіальності; Уніфікація та гармонізація національного податкового законодавства з міжнародним законодавством; усунення подвійного оподаткування; застосування пільгового податкового режиму; а також оподаткування ІТ-послуг за рахунок розширення бази оподаткування та об'єкта оподаткування.

Ключові слова: податок, оподаткування, спеціальні принципи оподаткування, ІТ-сектор, ІТ-правовідносини

ВСТУП

Формування принципів оподаткування ІТ-діяльності (послуг від ІТ-сектору) є одним з головних завдань податкового регулювання у цій сфері. Принципи оподаткування – це основоположні, керівні ідеї, на яких ґрунтується податкова система держави, основні засади, відповідно до яких встановлюються та справляються податки та збори.

МЕТА статті – визначення особливостей функціонування спеціальних принципів оподаткування послуг від ІТ-сектору для підвищення рівня податкової безпеки держави.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ця робота базується на працях вітчизняних і зарубіжних вчених, а також на матеріалах періодичних видань, статистичних збірниках.

РЕЗУЛЬТАТИ

Окрему увагу привертає група спеціальних принципів оподаткування ІТ-послуг. Нагадаємо, що це принципи, які визначають засади оподаткування виключно у ІТ-сфері або підкреслюють її особливість та відокремленість від інших. Виходячи з дослідження на цьому етапі під час характеризувannya особливостей діяльності у ІТ-секторі, можна виокремити такі принципи:

1. *Об'єднання у разі встановлення податкової юрисдикції держави двох критеріїв – резидентства та територіальності.* Резидентство передбачає право держави встановлювати та збирати податки з доходів, які отримують платники-резиденти як у межах її території, так і за її межами, тоді як нерезиденти сплачують податки тільки з доходів, отриманих на території України. Але, як довела практика, у сфері оподаткування ІТ-відносин цього виявилось недостатньо. У зв'язку з екстериторіальністю та наданням послуг у віртуальній реальності, застосування тільки критерію резидентства не відповідає фіскальним інтересам держави та дає змогу значному обсягу доходів (прибутків) ІТ-компаній-нерезидентів уникати оподаткування взагалі. Завдяки особливостям ІТ-діяльності відбувся розрив між фізичною присутністю нерезидента на території держави (відпала потреба у представництвах) і правом держави оподатковувати прибуток

(дохід). Тому зміщення акцентів виключно з фактора фізичної кількісної присутності платника на території держави (принцип резидентства) на фактор місця постачання (надання) послуг користувачам відновлює податковий взаємозв'язок окремої категорії платників податків (нерезидентів) з податковою юрисдикцією держави. Прикладом вирішення цього питання є Закон № 1525, де податкова юрисдикція держави визначається тепер залежно від місця надання (постачання) електронних послуг [1].

2. *Уніфікація та гармонізація національного податкового законодавства з міжнародним законодавством у питаннях оподаткування ІТ-послуг.* Завдяки інформаційним технологіям і можливостям їхнього застосування йде швидкий процес формування глобального податкового простору. Розвиток ІТ-технологій завжди випереджає процес їхнього юридичного визначення та врегулювання у будь-якій галузі законодавства. Особливо важко це зробити в рамках національного законодавства однієї окремо взятої держави. Тут необхідні зусилля та об'єднання держав на міжнародному рівні, щоб виробити єдині уніфіковані правила та поняття у сфері ІТ-технологій, зокрема й у частині їхнього оподаткування. Неможливо замкнути правове регулювання оподаткування ІТ-сфери в рамках однієї держави, тому що природа цих послуг інша, ніж послуг, що надаються у матеріальному світі. ІТ-діяльність не знає просторових меж, оскільки здійснюється незалежно від кордонів. Якщо держава може не враховувати досвід та рекомендації зі здійснення своєї податкової політики відносно будь-якого іншого реального сектору національної економіки, може відмовитися від гармонізації свого законодавства з міжнародним у сфері, наприклад, оподаткування сільського господарства, транспорту чи незалежної професійної діяльності, то у випадку оподаткування ІТ-сектору це практично неможливо. Інформаційна галузь та її продукція – це досягнення всього світу, це зусилля ІТ-спеціалістів різних країн і хоча рівень концентрації ІТ-компаній та спеціалістів у цих країнах дуже різний, але все одно, на сучасному етапі важко знайти державу, яка б не займалася дослідженнями у ІТ-сфері. В силу цього й наявна жорстка конкуренція між державами. Якщо не враховувати досвід оподаткування ІТ-послуг в інших країнах, не імплементу-

вати у своє законодавство нові загальноприйняті у світі IT-технології поняття (електронна послуга, віртуальна валюта, біткоїн, хмарні послуги, інтерфейс) та програми, то можна просто загубити цю галузь, а значить і надходження від неї. Інакше кажучи, IT-галузь не може розвиватися у рамках законодавства окремої держави, оскільки вона інтернаціональна. Тому й оподаткування її повинно регулюватися з урахуванням міжнародних правил та рекомендацій. Тим більше, що самі інтернаціональні IT-компанії-платники наполегливо рекомендують державам уніфікувати своє законодавство для зручності та спрощення процесу сплати податків. Отже, уніфікація та гармонізація національного податкового законодавства з міжнародним у питаннях оподаткування IT-послуг та врахування нових податкових досягнень є більш важливою та необхідною ніж ці ж процеси відносно інших секторів економіки.

3. *Усунення подвійного оподаткування.* Цей принцип є продовженням попереднього тільки у певній його частині – правовідносинах з усунення подвійного оподаткування. Враховуючи різні податкові юрисдикції держав прибуток від надання послуг у IT-секторі може бути оподаткований кілька разів такими державами. Тому правове регулювання оподаткування IT-діяльності повинно усувати такі колізії. Здійснюється це двома шляхами: 1) односторонньо – зміною національного податкового законодавства у відповідній частині (імплементація, що вже раніше розглядалося) та 2) двосторонньо (багатосторонньо) – на основі міжнародних угод із застосуванням методів запобігання (відрахування, звільнення, знижка). Базова норма для усунення подвійного оподаткування міститься у Податковому кодексі України (ПКУ) (ст. 13) [2]. У IT-правовідносинах питання подвійного оподаткування виникають, як правило, у разі сплати податку на репатріацію (податок на прибуток від доходів, отриманих нерезидентом з джерелом їхнього походження в Україні є фактично податком за місцем походження капіталу). Так, у разі виплати IT-компанією (представництвом нерезидента) на користь нерезидента або уповноваженої ним особи будь-якої виплати з доходу із джерелом його походження в Україні, отриманого таким нерезидентом від провадження господарської діяльності (зокрема отримані на рахунки нерезидента, що ведуться в національній валюті) постійним представництвом нерезидента має стягуватися податок на репатріацію за ставкою 15 % та сплачуватися до бюджету під час такої виплати, якщо інше не передбачено положеннями міжнародних договорів України, що набрали чинності, з країнами резиденції осіб (тобто країнами, де такі нерезиденти є резидентами і сплачують свій національний податок на прибуток), на користь яких здійснюються виплати (пп. 141.4.2 ст. 141 ПКУ). Під час обрання IT-компанією (представництвом нерезидента) спрощеної системи оподаткування (п. 297.1 ст. 297 ПКУ), платник єдиного податку звільняється від обов'язку нарахування, сплати та подання податкової звітності з податку на прибуток підприємств, проте, не звільняється від сплати податку на репатріацію під час виплати відповідного доходу нерезиденту, якщо інше, знову ж таки, не передбачено положеннями міжнародних договорів

України з країнами резиденції осіб, на користь яких здійснюються такі виплати [2]. Податок на репатріацію сплачується тільки тоді, коли між Україною та державою нерезидента не укладено міжнародний договір про усунення подвійного оподаткування. Міжнародним договором може бути передбачено меншу ставку податку на репатріацію, ніж встановлена українським законодавством, або оподаткування доходів нерезидента тільки у своїй державі або можуть бути встановлені інші методи зменшення податку.

4. *Застосування пільгового податкового режиму,* сутність якого полягає у низькому податковому навантаженні та дотриманні загального принципу стабільності податкового законодавства строком на 15 років [2]. Оцінюючи податкове регулювання стосовно цього принципу, слід сказати, що політика держави у цій сфері носить несистематичний, а й іноді суперечливий характер. З одного боку, слід погодитися з тим, що дійсно застосовуються механізми стимулювання IT-діяльності в Україні, а з іншого – навпаки, постійно виникає спокуса збільшити податковий тиск на цю галузь. Слід все ж таки остаточно зрозуміти, щоб створити максимально сприятливі умови для зростання вітчизняної IT-індустрії необхідно не просто створити рівні можливості порівняно з провідними країнами світу у цій галузі, а взагалі – ще кращі можливості, що передусім досягається за рахунок мінімального (пільгового) податкового навантаження. Політика держави у цій сфері повинна бути послідовною, плановою, систематичною, передбачуваною, зрозумілою та довгостроковою. Тільки так можна створити міцну та конкурентну IT-галузь в Україні.

5. *Оподаткування IT-послуг за рахунок розширення бази оподаткування та об'єкта оподаткування вже діючих податкових механізмів.* Цей принцип означає, що за оподаткування IT-діяльності не потрібно вигадувати нові податки та платежі, а буде більш правильним адаптувати діючу систему оподаткування до нових інформаційно-віртуальних реалій. Досягти цього можливо за рахунок розширення бази оподаткування та об'єкту оподаткування з діючих податків. Це дасть змогу запобігти зайвої плутанини і без того складного податкового законодавства. До того ж діюча податкова система Україна вже містить у собі всі головні системні податки, механізми яких дають змогу поширити їхню дію на послуги та продукцію від IT-діяльності.

Наприклад, дії цього принципу можна навести оподаткування цифрової (віртуальної) валюти, що є віртуальним явищем, що перебуває в інформаційному просторі Інтернету, фінансові транзакції з якою є об'єктом податкового регулювання деяких держав світу. Але ми допускаємо і той факт, що у майбутньому цей принцип може змінитися. Завдяки розвитку IT-технологій може дійсно з'являться явища або речі, податковому впорядкуванню яких не буде задовольняти жоден з діючих податків і виникне необхідність у появі нових податків або нових правил оподаткування. До речі, як оподатковувати на сучасному етапі фінансові операції з віртуальною валютою (наприклад, біткоїн), якщо жодним способом не виводити її у реальні гроші, не контактувати з державними валютами? Якщо добувати її методом майнінгу

(чим і займаються майнери)? Якщо такі операції здійснювати у глибинному віртуальному просторі Інтернету за допомогою сервісів, призначених для забезпечення повної анонімності транзакцій з ними: мережа Tor (анонімна мережа), Dark Wallet (сервіс анонімної мережі), Bitcoin Laundry (міксер), Cold Storage (холодне зберігання), Hot Storage (Гаряче зберігання) тощо [3]. Питання риторичне. Саме тому багато держав світу взагалі ще не можуть зрозуміти цей віртуально-фінансовий феномен, надати йому зрозумілого законодавчого статусу, перестати залякувати людей та приступити до свого «улюбленого» процесу – процесу оподаткування та пошуку доходів для забезпе-

чення стабільності свого особистого існування.

ВИСНОВКИ

Розвиток податкових IT-правовідносин в Україні не може ґрунтуватися тільки на загальних принципах оподаткування, тому що діяльність у IT-сфері має свої особливості: екстериторіальність надання послуг, транскордонність, віртуальний простір, універсальність, мобільність переміщення, високий рівень необхідності уніфікації з міжнародним податковим законодавством. Ці особливості потрібно враховувати у встановленні правил оподаткування IT-правовідносин.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо скасування оподаткування доходів, отриманих нерезидентами у вигляді виплати за виробництво та/або розповсюдження реклами, та удосконалення порядку оподаткування податком на додану вартість операцій з постачання нерезидентами електронних послуг фізичним особам: Закон України від 03.06.2021 № 1525-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1525-20#Text>
2. Податковий кодекс України: Закон, Кодекс від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
3. Порівняльний огляд іноземного законодавства щодо правового статусу цифрових грошей та державного регулювання криптовалютного бізнесу. Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України.: URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29283.pdf>

References

1. On amendments to the Tax Code of Ukraine regarding the abolition of taxation of income received by non-residents in the form of payment for the production and/or distribution of advertising, and improvement of the procedure for taxation with value added tax on transactions involving the supply of electronic services to individuals by non-residents: Law of Ukraine dated 03.06.2021 No. 1525-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1525-20#Text> (in Ukrainian).
2. Tax Code of Ukraine: Law, Code of 02.12.2010 No. 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (in Ukrainian).
3. Comparative review of foreign legislation regarding the legal status of digital money and state regulation of cryptocurrency business. Information certificate prepared by the European Information and Research Center at the request of the People's Deputy of Ukraine. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29283.pdf> (in Ukrainian).

Tyhran VARSHAMIAN

postgraduate student, State Tax University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7213-6375>

e-mail: vlbu.legal@gmail.com

FEATURES OF THE SPECIAL PRINCIPLES OF TAXATION OF SERVICES FROM THE IT SECTOR

The paper examines the peculiarities of the operation of special principles of taxation of services from the IT sector to increase the level of tax security of the state, which determine the principles of taxation exclusively in the IT sphere or emphasize its uniqueness and separation from others. An analysis of the main special principles of taxation of IT services was carried out, which include: the combination of two criteria when establishing the tax jurisdiction of the state - residency and territoriality, which provide for the right of the state to set and collect taxes on income received by resident payers as within its territory, as well as outside its borders, while non-residents pay taxes only on income received on the territory of Ukraine; unification and harmonization of national tax legislation with international legislation in matters related to the taxation of IT services, because it is impossible to close the legal regulation of taxation of the IT sphere within the framework of one state, because the nature of these services is different from the services provided in the material world, IT activities knows no spatial boundaries, as it is carried out regardless of borders; elimination of double taxation, because in IT-legal relations, questions regarding double taxation arise, as a rule, when paying repatriation tax (income tax on income received by a non-resident with its source of origin in Ukraine is actually a tax at the place of origin of capital); the application of a preferential tax regime, the essence of which is a low tax burden and compliance with the general principle of stability of tax legislation for a period of 15 years; taxation of IT services due to the expansion of the taxation base and the object of taxation of already existing tax mechanisms, which means that when taxing IT activities, it is not necessary to invent new taxes and payments, but it will be more correct to adapt the existing taxation system to new informational and virtual realities.

Keywords: tax, taxation, special principles of taxation, IT sector, IT legal relations

Марія Миколаївна ДАНИЛЮК

к.і.н., доцент, Івано-Франківський навчально-науковий інститут менеджменту Західноукраїнського національного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8228-1533>

e-mail: m.danyliuk@wunu.edu.ua

Марта Василівна ДМИТРИШИН

к.і.н., доцент, Івано-Франківський навчально-науковий інститут менеджменту Західноукраїнського національного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0609-9764>

e-mail: m.dmytryshyn@wunu.edu.ua

Тетяна Анатоліївна ГОРАН

к.і.н., доцент, Івано-Франківський навчально-науковий інститут менеджменту Західноукраїнського національного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6618-8769>

e-mail: t.goran@wunu.edu.ua

ЦИФРОВІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ

У статті розглянуто особливості цифровізації соціальних послуг в умовах нових економічних та соціальних викликів в Україні. Досліджено сутність соціальних послуг та передумови їх надання. Проаналізовано можливості впровадження цифрових технологій у сферу соціальних послуг, проілюстровано переваги їхнього застосування. Розглянуто ключові засади Єдиної інформаційної системи соціальної сфери. Розроблено рекомендації та переваги застосування цифрових технологій у наданні соціальних послуг.

Ключові слова: цифровізація, цифрові технології, цифрова трансформація, соціальні послуги

ВСТУП

Об'єднані територіальні громади, реалізуючи свої соціальні функції, формують систему надання соціальної підтримки та допомоги різним категоріям населення. Їх зобов'язання в сфері соціального забезпечення, зокрема надання соціальних послуг, закріплено в обов'язках та гарантіях забезпечення прав людини. Соціальні послуги є вихідним базовим елементом соціального захисту націленим на профілактику, мінімізацію чи подолання складних життєвих обставин.

В останні роки зроблено певні кроки із запровадження системної реформи у сфері надання соціальних послуг, зокрема запровадження у цю сферу цифрових технологій, які зараз стали невід'ємною частиною повсякденного життя кожного з нас. Функціонування зручних онлайн-сервісів покликане зробити ринок соціальних послуг конкурентним та доступним для усіх суб'єктів системи надання соціальних послуг. Такі онлайн-сервіси автоматизують накопичення, моніторинг та аналіз даних для встановлення права та оцінювання потреби осіб на отримання соціальних послуг, виявлення та мінімізацію можливого шахрайства. Необхідність застосування цифрових технологій у соціальній сфері, не викликає сумнівів, оскільки сприятиме покращенню життя громадян, зокрема в умовах воєнного стану та масштабного переселення.

Результати аналізу наукової літератури з проблематики дослідження свідчать, що застосування цифрових технологій у наданні соціальних послуг привертає увагу багатьох дослідників, зокрема М. Дмитришин, Т. Грень, О. Кадикало, В. Малиновського, Т. Павлюк, Л. Середницької та ін. З огляду на це проблематика застосування цифрових технологій у сфері надання соціальних послуг у надзвичайних нинішніх умовах набуває особливої актуальності.

МЕТА статті – обґрунтування необхідності та по-

дальшого застосування цифрових технологій у наданні соціальних послуг. Окреслення шляхів та надання рекомендацій їх застосування задля підвищення рівня ефективності соціальних послуг в сучасних умовах.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною та інформаційною основою статті є положення законодавства України, праці вітчизняних науковців у цій сфері. Авторами застосовано методи аналізу та синтезу, порівняння, системного підходу та узагальнення.

РЕЗУЛЬТАТИ

Будь-який громадянин індивідуально чи родина загалом можуть потрапити у складну життєву ситуацію, яку самостійно вирішити важко, а інколи й зовсім неможливо. Такі люди потребують професійної соціальної допомоги та підтримки. Тому важливим складником соціального забезпечення мешканців громади є надання їм соціальних послуг. В умовах військового стану це реалізується через соціальну політику громад, що спрямовано на концентрацію виняткової уваги уразливим верствам населення, за допомогою реформування системи соціальних послуг, зокрема їх цифровізації.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги» соціальні послуги – це дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб чи сімей, які в них перебувають [1]. Ці обставини можуть бути зумовлені такими чинниками, як невиліковна хвороба, інвалідність, безробіття, малозабезпеченість, домашнє насильство, ухилення батьків або осіб, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків з виховання дитини, похилий вік чи шкода, завдана конфліктом тощо. Соціальні послуги можуть надаватися соціальними службами та індивідуально – соціальним працівником чи іншим спеціалістом [3].

Соціальні послуги може отримати кожен, хто має

в них потребу за місцем проживання чи тимчасового перебування. Соціальні послуги надаються згідно з Державними стандартами, і для їх отримання необхідно звернутися із заявою до відповідного підрозділу з питань соціального захисту. Людині чи родині можуть надаватися одна чи декілька соціальних послуг одночасно. В кожній територіальній громаді необхідним є розвиток та забезпечення надання соціальних послуг, спрямованих, власне, на профілактику складних життєвих обставин, подолання або мінімізацію їх негативних наслідків, особам чи родинам, які потребують підтримки. На сьогодні діє більше 10 нормативних документів, які регулюють надання соціальних послуг. Однак нормативно-правова база з надання соціальних послуг онлайн потребує вдосконалення.

Запровадження військового стану та військові дії, що спричинили небувале внутрішнє переселення стали неабияким викликом для системи надання соціальних послуг. Станом на серпень 2023 р. в Україні за офіційними даними зареєстровано більше 4,8 млн внутрішньо переміщених осіб (ВПО), з них 1,049 млн (21,68 %) – діти. Стосовно статевого розподілу, то серед ВПО переважають жінки – 2,9 млн осіб (59,8%) [9]. Статистика вікових груп ВПО свідчить про те, що найбільше людей з вікових груп 31-40 та 61-70 – 742397 осіб та 724851 осіб відповідно [8].

Засаднича сутність соціальних послуг полягає в тому, що вони надаються особам, які опинилися у скруті

і не можуть із цим самотійно впоратися, а таких виявилися мільйони. Бойові дії та окупація завдали матеріальної, психологічної та фізичної шкоди, і негативно вплинули на життя людей, а зокрема на сім'ї з дітьми як вразливу групу.

Цифровізація сфери соціальних послуг стала одним з ключових напрямів цифрової стратегії держави, що спрямовано на створення дієвої сервісної цифрової держави. Основою цієї стратегії є перенесення всіх соціальних послуг з режиму офлайн в онлайн.

Основні засади цифровізації соціальних послуг окреслено у «Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери», яку прийнято Кабінетом Міністрів України [2]. Стратегія визначає напрями та завдання всеохоплюючої цифрової трансформації всіх компонентів системи надання соціальних послуг громадянам на базі єдиних стандартів і технологій.

Стратегією передбачено розроблення Єдиної інформаційної системи соціальної сфери (ЄІССС), що покликано забезпечити автоматизацію робочих процесів у соціальній сфері, які функціонально розосереджені в кількох інформаційних системах, паралельно дублюють одна одну, ґрунтуються на несучасних технологіях, як наслідок, створюють незручності під час отримання громадянами різних видів соціальних послуг, і стають причиною нераціонального застосування бюджетних коштів.

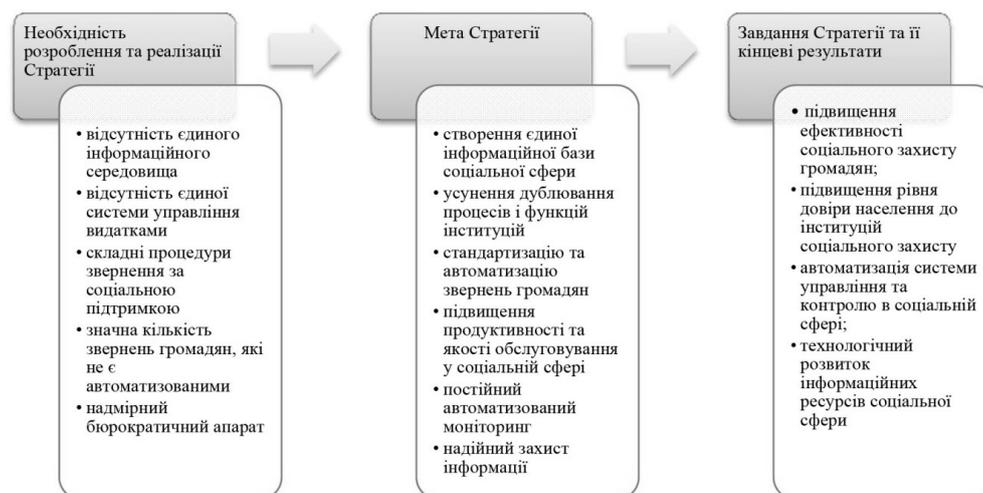

Рис. 1. Необхідність, мета та завдання Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери [2]

ЄІССС – це багатофункціональна система, яку призначено для автоматизації всіх напрямів соціальної підтримки доступними закладами соціальної сфери в рамках єдиної інформаційної системи та технологічної платформи.

ЄІССС сприяє вдосконаленню та розвитку соціальних послуг, а в умовах воєнного стану значення такої платформи значно зросло. Вона є основою для цифровізації соціальних послуг та забезпечує можливість кожному громадянину, що має потребу в соціальній підтримці, миттєво отримати необхідний вид допомоги онлайн у територіальній громаді та ЦНАПі або через електронні сервіси порталу Дія.

Міністерство соціальної політики продовжує цифровізувати соціальну сферу та послуги задля зручності громадян та з метою усунення корупційних ри-

зиків. Зокрема, впроваджує Реєстр надавачів та отримувачів соціальних послуг, що є підсистемою ЄІССС. Він є базою й інформаційним ядром ЄІССС, в якому зосереджено інформацію про отримувачів будь-якого виду державної соціальної підтримки, яка раніше зберігалася в різних базах. Вперше держава отримала комплексну інформацію про кожну особу, її соціальні права та статус.

Реєстр надавачів та отримувачів соціальних послуг впроваджується планово та поетапно. Зараз вже доступний функціонал Реєстру у частині надавачів соціальних послуг. Це збільшує прозорість ринку та спрощує для працівників органів соцзахисту реєстрацію відповідних суб'єктів завдяки новій підсистемі ЄІССС. Також діє цифрова платформа «єДопомога», де держава, гуманітарні організації та волонтери з усього

світу об'єднуються, щоб допомогти тим, хто потребує. Станом на початок серпня 2023 р. 12,8 млн осіб подали заявки на €Допомогу, з них 5,8 млн – пенсіонери, 1,3 млн – ВПО, 1,3 млн – люди з інвалідністю, 249 тис. – малозабезпечені та ін. [8].

ЄІССС дає змогу:

- отримати соціальну підтримку ВПО;
- отримати громадянам виплати від міжнародних організацій;
- підтвердити статус людини з інвалідністю;
- шеринг документів – автоматичне отримання із застосуванням порталу «Дія» документів, що містяться в інформаційних системах держави та необхідні для надання різних видів соціальних послуг;
- реєстр надавачів соціальних послуг – єдина загальнодержавна база даних юридичних та фізичних осіб, які мають право надавати соціальні послуги громадянам.

Функціонування соціальної цифрової держави та цифрових соціальних послуг (як одного з її ключових компонентів) створює позитивний мультиплікаційний ефект цифровізації як у приватній сфері, так і у сфері надання державних послуг. Крім того, вагомим мотивом цифровізації соціальних послуг постає колективна зацікавленість та здатність громадян до запровадження інформаційних технологій у практику застосування суспільних благ, що надаються державою. Серед бар'єрів цифровізації соціальних послуг можна виділити низьку цифрову грамотність населення, збій механізму надання послуг, проблеми з доступом до мережі Інтернет, неготовність населення до радикальних змін, а також питання, пов'язані з фінансуванням (брак ресурсів). Цифровізація соціальної сфери є досить складним та тривалим процесом, в якому важливо передбачити можливі ризики, мінімізувати загрози та знизити вплив

бар'єрів. Сучасні інформаційні можливості сприяють стратегічному руху у напрямі відкритості та доступності інформації, влади, суспільства [10, с. 192].

Реформування системи соціальних послуг має орієнтуватись вдосконалення системи надання соціальних послуг. Соціальні послуги повинні бути відомими та легко доступними. Повна, інформація повинна бути доступною для клієнтів, щоб вони знали:

- як отримати доступ до послуги;
- які послуги наявні та чи мають вони на них право;
- що робити, якщо вони не задоволені наданими послугами;
- володіти інформацією з офіційної процедури подання скарг.

ВИСНОВКИ

Цифровізація сфери соціальних послуг триває. Її покликано забезпечити якісний взаємовплив держави та громадян, підвищити захист персональних даних та пришвидшити надання послуг, а також нівелювати бюрократичні перешкоди. Цифровізація сфери соціальних послуг дасть змогу:

- вдосконалити механізми інформування громадян про повний перелік соціальних послуг;
- зближення соціальних послуг до їх споживачів;
- підвищення якості надання соціальних послуг;
- розширення доступу до соціальних послуг;
- розвиток матеріально-технічного забезпечення сфери надання соціальних послуг;
- впровадження нових та розвиток наявних соціальних послуг;
- створення ефективної системи навчання та підвищення кваліфікації соціальних працівників;
- забезпечення належної оплати праці та мотивації соціальних працівників.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про соціальні послуги». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>
2. Розпорядження Кабінету Міністрів «Про схвалення Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-p#Text>
3. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text>
4. Постанова Кабінету Міністрів «Про запровадження експериментального проекту щодо запровадження першої черги Єдиної інформаційної системи соціальної сфери». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1278-2020-p#Text>
5. Павлюк Т., Середницька Л. Соціальна підтримка та соціальні послуги внутрішньо переміщеним особам в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2023. С. 23-28.
6. Грень Т. Особливості реалізації політики соціального захисту територій в умовах війни. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2022. №6. С. 80-84.
7. Кадикало О. Актуальні питання соціального захисту населення України в умовах воєнного стану. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2022. № 2. С. 10-14.
8. Внутрішньо переміщені особи. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html>
9. ІОЦ Мінсоцполітики України. URL: <https://www.ioc.gov.ua/analyticsRNCP/>
10. Danyliuk M., Dmytryshyn M., Goran T. Informatization in Ukraine: Realities, problems, prospects. *European Journal of Sustainable Development*. 2021. № 10(4). pp. 190-198.
11. Danyliuk M., Dmytryshyn M., Goran T. Digitisation of Ukraine in Terms of Public Electronic Services' Distribution. *Journal: Scientific Horizons*. 2021. № 7. pp. 90-99. URL: [https://doi.org/10.48077/scihor.24\(7\).2021.90-99](https://doi.org/10.48077/scihor.24(7).2021.90-99)
12. Офіційний вебсайт Міністерства цифрової трансформації України. URL: <https://thedigital.gov.ua/>
13. Офіційний сайт платформи «Дія. Цифрова освіта». URL: <https://osvita.diia.gov.ua/>
14. Малиновський В. Стратегічні аспекти цифрової трансформації соціальної сфери. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2021. №1 (147). С. 27-31.

References

1. Law of Ukraine "On Social Services". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (in Ukrainian).
2. Decree of the Cabinet of Ministers "On approval of the strategy of digital transformation of the social sphere". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-p#Text> (in Ukrainian).

3. Law of Ukraine "On State Social Standards and State Social Guarantees". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text> (in Ukrainian).
4. Resolution of the Cabinet of Ministers "On the introduction of an experimental project on the introduction of the first phase of the Unified Information System of the Social Sphere". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1278-2020-п#Text> (in Ukrainian).
5. Pavliuk T., Serednytska L. Social support and social services for internally displaced persons in war conditions. *Economy and society*. 2023. pp. 23-28. (in Ukrainian).
6. Gren T. Peculiarities of implementation of the policy of social protection of territories in the conditions of war. *Scientific notes of TNU named after V.I. Vernadskyi*. 2022. No. 6. pp. 80-84. (in Ukrainian).
7. Kadykalo O. Current issues of social protection of the population of Ukraine under martial law. *Scientific notes of TNU named after V.I. Vernadskyi*. 2022. No. 2. pp. 10-14. (in Ukrainian).
8. Internally displaced persons. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html> (in Ukrainian).
9. IOC of the Ministry of Social Policy of Ukraine. URL: <https://www.ioc.gov.ua/analyticsRNCP> (in Ukrainian).
10. Danyliuk M., Dmytryshyn M., Goran T. Informatization in Ukraine: Realities, problems, prospects. *European Journal of Sustainable Development*. 2021. № 10(4). pp. 190-198.
11. Danyliuk M., Dmytryshyn M., Goran T. Digitisation of Ukraine in Terms of Public Electronic Services' Distribution. *Journal: Scientific Horizons*. 2021. № 7. pp. 90-99. URL: [https://doi.org/10.48077/scihor.24\(7\).2021.90-99](https://doi.org/10.48077/scihor.24(7).2021.90-99)
12. Official website of the Ministry of Digital Transformation of Ukraine. URL: <https://thedigital.gov.ua/> (in Ukrainian).
13. The official site of the platform "Action. Digital education". URL: <https://osvita.diaa.gov.ua> (in Ukrainian).
14. Malinovsky V. Strategic aspects of digital transformation of the social sphere. *Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*. 2021. No. 1 (147). pp. 27-31. (in Ukrainian).

Mariia DANYLIUK

PhD in Economics, Associate Professor, Ivano-Frankivsk Educational and Scientific Institute of Management of West Ukrainian National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8228-1533>

e-mail: m.danyliuk@wunu.edu.ua

Marta DMYTRYSHYN

PhD in Economics, Associate Professor, Ivano-Frankivsk Educational and Scientific Institute of Management of West Ukrainian National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0609-9764>

e-mail: m.dmytryshyn@wunu.edu.ua

Tetiana HORAN

PhD in History, Associate Professor, Ivano-Frankivsk Educational and Scientific Institute of Management of West Ukrainian National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6618-8769>

e-mail: t.goran@wunu.edu.ua

DIGITALIZATION OF SOCIAL SERVICES

Introduction. United territorial communities implementing their social functions form a system of providing social support and assistance to various population categories. Their obligations in social security, including the provision of social services, are enshrined in the commitments and guarantees of ensuring human rights. Social services are the initial fundamental element of social protection aimed at prevention, minimization, or overcoming difficult life circumstances.

The purpose of the paper is to justify the need and further use of digital technologies in providing social services, outlining the ways and recommendations for their application to increase social services' efficiency in modern conditions.

The results. The article examines the features of the digitalization of social services in the conditions of new economic and social challenges in Ukraine. The essence of social services and the prerequisites for their provision have been studied. The necessity, purpose, and tasks of the digital transformation strategy of the social sphere are outlined. The concept of the Register of providers and recipients of social services, a subsystem of the Unified Information System of the social sphere, is defined, and its advantages are highlighted. The benefits of using a single information system of the social sphere for recipients of social services, their providers, and united territorial communities are outlined.

Conclusions. Digitization of the sphere of social services is designed to ensure high-quality interaction between the state and citizens, increase the protection of personal data and speed up the provision of services, as well as eliminate bureaucratic obstacles. Digitization of the sphere of social services will allow: to improve the mechanisms of informing citizens about the complete list of social services, to upgrade the quality of social services provision, and ensure the expansion of social services.

Keywords: digitization, digital technologies, digital transformation, social services

DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2023.8.10>
УДК 005.21:338.436]:004

Сергій Вікторович БАШЛАЙ

к.е.н., доцент, Сумський національний аграрний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2247-5440>
e-mail: bash_serq@ukr.net

Сергій Миколайович БРАТУШКА

к.ф.-м. н., доцент, Сумський національний аграрний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3470-2265>
e-mail: snikolb@gmail.com

Дмитро Віталійович КУЛАГІН

аспірант, Сумський національний аграрний університет
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-5700-5256>
e-mail: dolphinsfae@gmail.com

ЦИФРОВІ ІНСТРУМЕНТИ СТРАТЕГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В АГРАРНОМУ БІЗНЕСІ

У статті досліджено тенденції визначення та застосування цифрових технологій у системі стратегічного менеджменту суб'єктів аграрного бізнесу. Розглянуто зміст цифровізації економіки та її роль для діяльності сучасних аграрних компаній України. Встановлено вимоги, що формує епоха «великих даних» до стратегічного менеджменту сучасної компанії. Наведено ключові цифрові інструменти побудови системи стратегічного менеджменту компаній агробізнесу та визначено їхні переваги. Досліджено практику застосування цифрових технологій в організації систем стратегічного менеджменту компаніями світу та визначено ефективність від цифровізації у різних сферах економіки. Встановлено вихідні результати, що отримує аграрна компанія від цифровізації стратегічного менеджменту.

Ключові слова: стратегія, цифрова економіка, менеджмент, аграрний бізнес

ВСТУП

Активізація процесів діджиталізації у сучасних умовах комплексної глобалізації супроводжується інтенсивним втіленням досягнень науки, що призводить до впровадження інформаційно-комунікаційних технологій менеджменту компаній та соціально-економічних трансформацій у суспільстві. Різний ступінь розвитку країн та окремих видів економічної діяльності корелює з інтенсивністю запровадження інноваційних технологій. З метою забезпечення належного рівня конкурентоспроможності у нестійкому економічному середовищі суб'єкти агробізнесу також розробляють відповідні стратегії розвитку та впровадження передових технологій у системі менеджменту. Метою впровадження ними відповідних стратегій в системі менеджменту є забезпечення вищої ефективності власних бізнес-процесів [1].

Цифрова економіка, що нині стрімко розвивається, змінює класичні бізнес-моделі та все наполегливіше вимагає від менеджменту аграрних компаній модернізації своїх технологій. У застосуванні цифровізації для них суттєво змінюється як зовнішнє середовище, з погляду умов взаємодії з іншими господарюючими суб'єктами, так і внутрішні процеси, що відбуваються в аграрній компанії, передусім у сфері управління. Відбуваються радикальні зміни, що виражаються у глибокому проникненні цифрових технологій у бізнес-процеси, оптимізації, підвищенні продуктивності та комунікаційній взаємодії менеджменту [2].

У зв'язку з цим в рамках реалізації власних стратегій розвитку компанії агробізнесу передусім запроваджують заходи з розвитку компетенцій у сфері цифрових технологій, що спрямовано на такі цілі:

– пріоритетність знань та навичок у сфері цифрових технологій;

– розроблення інструментів для виявлення компетенцій користувачів цифрових технологій;

– заохочення менеджменту до розвитку довгострокових заходів у сфері підвищення рівня цифрової грамотності та забезпечення відповідних стимулів;

– створення дорадчих управлінських органів чи залучення галузевих експертів з питань цифрового розвитку.

Модернізація стратегічного менеджменту на засадах цифровізації стає вершиною конкурентної переваги аграрної компанії, оскільки передбачає: забезпечення її конкурентоспроможності, спрощення роботи за рахунок оптимізації бізнес-процесів; реалізацію заходів економії; лояльність клієнтів; поліпшення ставлення до іміджу [3].

Практичний аспект питання цифровізації системи стратегічного менеджменту полягає в його трансформації шляхом інтеграції цифрових технологій у всі аспекти функціонування аграрного підприємства. Це вимагає також і фундаментальних змін у технологіях, корпоративній культурі, організації діяльності та принципах господарювання [4].

Цифрову трансформацію системи стратегічного менеджменту аграрної компанії покликано забезпечувати конкурентоспроможність її бізнесу як на вітчизняному, так і міжнародному ринках. Тому у процесі глобалізації та економічної інтеграції для вітчизняних суб'єктів аграрного підприємництва особливо актуальними стають питання застосування цифрових інструментів стратегічного менеджменту.

МЕТА роботи – охарактеризувати стан поточного рівня та визначити потенціал розвитку цифрових інструментів стратегічного менеджменту для суб'єктів аграрного бізнес-середовища за результатами вивчення теоретичних аспектів, методологічних обґрунтувань

та практичних засад впровадження.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У дослідженні застосовано загальнонаукові та спеціальні методи: абстрактно-логічний аналіз, методи аналізу та синтезу – для обґрунтування особливостей розвитку цифрової економіки та визначення впливу цифровізації на систему стратегічного менеджменту аграрних компаній; метод групування – для узагальнення характеристик стану та тенденцій розвитку суб'єктів аграрного бізнесу на сучасному етапі впровадження технологій цифровізації; наукового спостереження – для збору необхідної інформації за темою дослідження тощо.

РЕЗУЛЬТАТИ

Вивчення та наукове обґрунтування способів постійного вдосконалення системи стратегічного менеджменту аграрною компанією визначені її потребами у прийнятті ефективних управлінських рішень, адекватних бізнесовим ситуаціям, обумовлені прискореним розвитком інформаційних технологій, а також світовими трендами або викликами розвитку. Названі передумови визначають потребу імплементації сучасних інструментів та управлінських технологій у функціонування системи стратегічного менеджменту компанії. Одним із важливих завдань для керівництва компанією постає постійне вдосконалення її системи управління, особливо з урахуванням тенденцій розвитку цифрової економіки як у світі, так і в Україні.

З іншого боку, доцільність технологічного переосмислення системи стратегічного менеджменту компаніями (зокрема аграрної сфери бізнесу) визначається ще й тим, що організація управління постає уособленням досвіду, який проявляється у господарських зв'язках та внутрішньофірмовій взаємодії між структурними елементами. Звідси підґрунтям всебічного та якісного дослідження інструментів стратегічного управління аграрною компанією, під впливом тенденцій цифрової економіки, виступають загальні положення системного підходу, який є одним із базових наукових методів вивчення розвитку соціально-економічних систем мікрорівня.

Цифрові технології та відповідні їм інструменти менеджменту дають змогу аграрним компаніям переорієнтуватися на розв'язання стратегічних задач за рахунок оперування великими обсягами актуальної інформації. Цифровізація підвищує рівень інформаційної безпеки у компанії, зокрема, завдяки повному або частковому виключенню людського фактору. Дані про стан ринку, виробничий потенціал, клієнтів та якість і структуру необхідних ресурсів перетворюються в основний цифровий актив компанії, а здатність формувати великі масиви управлінської інформації підвищує оцінку її ринкової вартості. Також цьому сприяє розвиток платформ відкритих даних, що стимулює виникнення та підтримку інноваційних бізнес-моделей у галузі.

Характеристику стратегічної компоненти системи менеджменту компанії в умовах цифрової економіки, варто починати з визначення специфічних ознак її складників, що є релевантними для здійснення цифрової трансформації. Систему менеджменту будь-якого рівня (стратегічного, тактичного чи оперативного) варто сприймати у вигляді опису елементів, взаємозв'язків і ре-

алізованих функцій, а у дослідженні інструментів системи саме стратегічного менеджменту в умовах цифрової економіки, насамперед, увага приділяється місії, персоналу, організаційній культурі, структурі інновацій, технологіям та ризику.

Сьогодні цифровізація змінює спосіб ведення бізнесу та застосування інформаційних технологій в усіх без винятку сферах життя. Ключовими технологіями цифрової трансформації суб'єктів бізнесу варто назвати такі: розроблення і застосування цифрового проектування та моделювання технологічних процесів, адаптивних 3D-технологій, електронного документообігу та управління (GovTech) і математичного моделювання [5].

Цифрова економіка базується на інформаційно-комунікаційних і цифрових технологіях, її швидкий розвиток і поширення вже впливають на сучасну традиційну економіку, перетворюючи її з економіки, що споживає ресурси, на економіку, що створює ресурси. Цифрове суспільство, а особливо цифрова економіка – це сучасний тренд, який суттєво змінює структуру професійного менеджменту у суспільстві та вимагає негайної підготовки до цих змін.

Процес цифровізації економіки України стрімко розвивався до війни, а Міністерство цифрової трансформації та українська ІТ-спільнота активували свої зусилля від початку війни. У 2021 р. ІТ-експорт України зріс на 36 % порівняно з аналогічним періодом 2020 р. та становив 6,8 млрд дол. США або 10 % від загального експорту. У першому кварталі 2022 р. експортна виручка сегменту ІТ-експорту склала 2 млрд дол. США [6].

Війна спустошила цей сектор, але зростаючий міжнародний інтерес може відкрити значні можливості для майбутнього розвитку. Зокрема, у вересні 2022 р. Україна та ЄС підписали Угоду про участь України у програмі «Цифрова Європа» (2021 - 2027 рр.). Така програма має сприяти розвитку цифровізації країн-учасниць за п'ятьма основними напрямками: високопродуктивні обчислення; штучний інтелект, масиви даних та хмарні сервіси; сучасні цифрові технології, а також забезпечення широкого використання цифрових технологій у бізнесі та суспільстві.

Доцільно відзначити, що у довгостроковій перспективі цифровізації економіки (2026 - 2032 рр.) Україна може зосередитися на розбудові надійної інфраструктури даних для вимірювання цифрової економіки для підтримки стратегій, заснованих на фактичних даних. З огляду на це Україна може розглянути можливість інтеграції до Європейської статистичної системи (ESS), яка має на меті забезпечити еталон для підтримки політики, заснованої на фактичних даних [7].

Для розроблення ефективної стратегії розвитку у конкурентоспроможних підприємств України виникає потреба у впровадженні засад цифрової економіки. Подібна управлінська концепція стає пріоритетною не тільки теоретично, але й розвивається практично на базі вивчення світового наукового досвіду реалізації цифрових управлінських трансформацій (наприклад, на засадах концепції «Digital Era Governance») [8].

До стратегічних напрямів формування та реалізації управлінських принципів сучасними компаніями варто віднести: структурні цифрові трансформації організаційно-управлінських структур, соціальна стійкість людського капіталу, збалансованість фінансового розвитку,

врахування та подолання екологічних проблем, зміцнення грамотності та довіри до цифрових технологій, забезпечення цифрової безпеки внутрішніх та зовнішніх економічних відносин.

У функціональній системі стратегічного менеджменту компанії відбувається адаптація форм загально-визначених функцій управління до умов цифрової економіки. В організаційному плані цифрова інтеграція з хмарними технологіями зберігання та передачі великих даних, призводить до зменшення робочого навантаження менеджера. Водночас інтегровані програмні продукти дають змогу оперативніше оперувати управлінською інформацією, зокрема з організації роботи, оброблення даних, постановки завдань, поповнення знань та персонального розвитку.

Завдяки цифровим технологіям реалізація функції планування доповнюється характеристиками гнучкості та розширенням аудиторією рекомендацій (стейкхолдерів). Застосовується програмне забезпечення на базі конфігурацій модулів управління (персоналом, виробництвом, матеріальними та фінансовими потоками тощо).

Удосконалення функції контролю забезпечується через застосування різних мобільних додатків, інтегрованих у загальну систему управління компанією. Зокрема, досягається оперативність надходження інформації та постійність зворотного зв'язку з персоналом тощо.

Збільшується роль нематеріальних методів мотивації – гейміфікація із застосуванням ігрових елементів у робочих процесах створює прозорішу систему лояльності (корисність трафіку, значки, досягнення) та активує вмотивованість працівника (конкуренцію).

Процес цифровізації аграрної сфери відзначається позитивною динамікою. Наукові дослідження у сфері цифрового забезпечення відбуваються за прискореного нарощування в учасників аграрного ринку інноваційних потреб та сучасних можливостей. Ускладнення умов функціонування в аграрній сфері бізнесу формуються через прояв цілої низки специфічних чинників – наслідки кліматичних змін, збільшення населення планети, зменшення доступних природних земельних площ для оброблення, зростання вимог до екологізації продукції агровиробництва. Ці та подібні їм фактори вимагають більш активного пошуку шляхів адаптації можливостей точних технологій до сучасних вимог господарювання агрокомпаній, а також націлюють подальші дослідження (і теоретичні, і практичні) для побудови ефективних стратегій ризик-менеджменту та управління ними загалом.

Одним з інноваційних напрямів побудови систем аграрного ризик-менеджменту варто назвати технології «блокчейн». Їхнє застосування в управлінні аграрними компаніями дає змогу оптимізувати процеси виробництва, спрощувати переміщення продукції, здійснювати збут та відслідковувати розрахунки за нього в режимі реального часу. Сьогодні в Україні згадана технологія стає звичною не лише для великих агрохолдингів, а й для невеликих чи середніх фермерських господарств, чію діяльність пов'язано з виробництвом специфічної або органічної продукції [9].

Цифрова трансформація сприяє суттєвому прогресу стосовно аналізу та мислення людини. Завдяки масштабним хмарним базам та здійснюваним на їхній основі розрахункам у людства з'явилась можливість ство-

рювати та застосовувати інноваційні технології, що базуються на більш надійних, високоінтелектуальних та швидких технологіях. З'явилася значна кількість прогресивних бізнес-моделей, що передбачають диференційований менеджмент на базі масивів даних та штучного інтелекту. Згадані технології забезпечили значно більшу чутливість та оперативність виявлення нових сигналів ризику, забезпечили застосування стрес-тестування та дали змогу створити надійніші способи захисту, накопичення та передачі управлінської інформації [10].

Зі свого боку подібний цифровий формат побудови системи ризик-менеджменту компанії будь-якої сфери підприємництва, зокрема й аграрної, сприяє оперативному реагуванню на бізнес-події та досягненню наступних ефективних дій:

- ідентифікувати, оцінювати та відслідковувати різні види ризиків на різних рівнях їхнього агрегування, а також інформувати про них та, власне, управляти ними;

- в аналізі ризиків враховувати необхідність забезпечення стійкості та безперервності діяльності компанії, а також розуміти нові їхні джерела з достатнім рівнем орієнтування у походженні та можливих наслідках прояву;

- у плануванні підприємницької діяльності та розробленні її стратегії ефективно оперувати методами моделювання та стрес-тестування;

- створювати нові підходи та розробляти інструктивні матеріали для впливу на системи управління ризиками компанії, постійно розвиваючи, ускладнюючи та конкретизуючи (уточнюючи) їхні компоненти;

- забезпечувати стабільну інформаційну підтримку систем ризик-менеджменту на засадах пакетно-аналогічного та індивідуально-аналітичного оброблення даних та оцінювання ризиків.

Застосування технологій блокчейну в системах ризик-менеджменту (з потребами в технологіях з масштабними розрахунками) дає змогу скорочувати до 40 % витрат на інфраструктуру та отримувати практично необмежений ресурс за мінімум часу [10-11].

Переваги, що створюють технології штучного інтелекту, стають все більш затребуваними компаніями різних сфер, починаючи від SME і закінчуючи enterprise-сегментом.

На думку експертів, технології машинного інтелекту забезпечують якість ухвалення рішень, підвищують ефективність як внутрішніх, так і зовнішніх процесів компанії, а також покращують клієнтський досвід. Водночас досягається найголовніший фактор забезпечення конкурсних переваг – швидкість розвитку. Очевидну ефективність вже демонструють інструменти предикативної аналітики, опрацювання природної мови тощо.

Станом на кінець 2020 р. майже 30 % всіх B2B-компаній застосовували машинний інтелект хоча б в одному зі своїх основних торговельних процесів. Зі свого боку, до 2030 р. 70 % з числа всіх діючих компаній будуть застосовувати як мінімум один інструмент штучного інтелекту [11].

Розглянуті цифрові інструменти дадуть змогу менеджеру виконувати завдання, пристосовуючись до нових даних і безперервно отримуючи досвід. Адже саме застосування досвіду є основним драйвером розвитку та

застосування технологій, що базуються на заснованих на оперуванні великими обсягами даних. Значення має не обсяг зібраних даних, а як таку інформацію сформовано, структуровано і як та за допомогою яких інструментів її застосовують.

ВИСНОВКИ

Формування цифрової економіки в Україні передбачає встановлення принципово нового інноваційного соціально-економічного рівня розвитку, на якому спостерігається перехід від первинного оброблення та споживання матеріальних елементів (речовини та енергії) до виробництва та споживання інформації. На цьому етапі очікується перебудова не лише виробничої сторони, а й соціальних інститутів, особливо економічних відносин та бізнес-моделей.

Цифрова економіка передбачає застосування та активне впровадження на практиці інформаційних комунікацій та інновацій. Для аграрних компаній перехід до цифрової економіки у світовій практиці отримав назву Четвертої індустріальної революції (Індустрія 4.0). Очевидно, що застосування таких технологій, як робототехніка і автоматизація процесів (RPA), штучний інтелект (AI) та Інтернет Речей (IoT) радикально впливають на аграрну сферу бізнесу.

Вихідним результатом від інтеграції цифрових технологій у систему менеджменту є створення «когнітивної компанії», яка здатна аналізувати і постійно адаптуватись до мінливих умов ринкового середовища, оскільки її виробничі здатності нерозривно пов'язані із зовнішнім світом. Водночас виробничий механізм такого суб'єкта аграрного бізнесу стає більш гнучким

до впровадження інновацій і може виступати в якості ініціатора нових видів діяльності. В результаті того, що цифрові інструменти стратегічного менеджменту, сформовані на основі застосування потужних аналітичних засобів і технологій оброблення великих обсягів даних дають змогу швидко та більш об'єктивно прорахувати ефективність проєктів; експерименти та інновації реалізуються швидко, а запровадження змін не зіштовхується з операційними перепонами.

В умовах сьогодення найбільш перспективними інструментами цифровізації, що дадуть змогу значно підвищити ефективність стратегічного менеджменту є: автоматизація процесів фінансово-інвестиційного планування, застосування програм для забезпечення доступу користувачів до фінансових даних у режимі реального часу, розширення аналітики операцій для пришвидшення процесу прийняття рішень, застосування технологій оброблення великих обсягів даних для суміжних бізнес-процесів з метою виявлення прихованих можливостей зростання.

Отже, цифровізація стратегічного менеджменту аграрної компанії дає змогу змінити не тільки управління її матеріальною частиною виробництва, але й трансформувати контур регулювання і контролю за діяльністю загалом, оскільки з'являється здатність отримувати цінну інформацію з високопродуктивних цифрових інформаційних обмінів. У результаті система стратегічного менеджменту аграрної компанії переходить від керування операційною ефективністю до застосування можливостей ринкових трансформацій.

Список використаних джерел

1. Шостак Л., Біло І., Микитюк Є. Потенціал цифровізації вітчизняного бізнес-середовища. *Економічний аналіз*. 2021. Т. 31. № 1. С. 245-251.
2. Зеліч В.В., Гарькава В.Ф., Матвеев М.Е. Цифровізація системи менеджменту підприємства в умовах глобалізаційних змін. *Ефективна економіка*. 2023. № 2. URL: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.2.42>
3. Ткаченко В.В., Климчук М.М. Імперативи цифрової економіки в розвитку методології управління підприємством. *Шляхи підвищення ефективності будівництва в умовах формування ринкових відносин*. 2019. № 42. С. 3-18.
4. Enterprise Digitization: What Is It and How It Can Benefit Your Private Equity Business. URL: <https://www.techfides.com/2020/07/22/enterprise-digitization-what-is-it-and-how-it-can-benefit-your-private-equity-business/>
5. Любохинець Л.С., Шпуляр Є.М. Цифрова трансформація національної економіки: сучасний стан та тренди майбутнього. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2019. № 4. С. 213-128.
6. Україна 2030E – країна з розвинутою цифровою економікою. Український інститут майбутнього. 2018. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html>.
7. Башлай С.В., Яремко І.І. Цифровізація економіки України в умовах євроінтеграційних процесів. *Економіка та суспільство*. 2023. № 48. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-48>.
8. What is digital economy? Unicorns, transformation and the internet of things. Deloitte. URL: <https://www2.deloitte.com/mt/en/pages/technology/articles/mt-what-is-digital-economy.html>
9. Грибинук О.М., Духницький Б.В., Шеремет О.О. перспективи використання технологій «блокчейн» у сільському господарстві. *Економіка АПК*. 2018. № 3. С. 75-81.
10. Розширення можливостей інтелектуального банківського обслуговування та створення компаній майбутнього на ринку капіталу. Microsoft Corporation, 2021. 43 с.
11. Штучний інтелект у бізнесі: від теорії до практики. Terrasoft, 2019. 14 с.

References

1. Shostak L., Bilo I., Mykytiuk Y. Potential of digitalization of the domestic business environment. *Economic Analysis*. Vol. 31. No. 1. 2021. pp. 245-251. (in Ukrainian).
2. Zelich V., Harkava V., Matveiev M. Digitalization of the management system of the enterprise in the conditions of globalization changes. *Efficient Economy*. 2023. № 2. URL: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.2.42> (in Ukrainian).
3. Tkachenko V., Klymchuk M. The imperatives of the digital economy in the development of the enterprise management methodology. *Ways to increase construction efficiency in the conditions of market relations*. 2019. № 42. pp. 3-18. (in Ukrainian).
4. Enterprise Digitization: What Is It and How It Can Benefit Your Private Equity Business. URL: <https://www.techfides.com/2020/07/22/enterprise-digitization-what-is-it-and-how-it-can-benefit-your-private-equity-business/>
5. Liubokhynets L.S., Shpuliar Y.M. Digital transformation of the national economy: current state and future trends. *Bulletin of*

the Khmelnytskyi National University. Economic sciences. 2019. Vol. 4. pp. 213-128. (in Ukrainian).

6. Ukraine 2030E is a country with a developed digital economy. Ukrainian Institute of the Future. 2018. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html> (in Ukrainian).

7. Bashlai S., Yaremko I. Digitalization of Ukraine's economy in the conditions of European integration processes. *Economy and Society*. 2023. № 48. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-48> (in Ukrainian).

8. What is digital economy? Unicorns, transformation and the internet of things. Deloitte. URL: <https://www2.deloitte.com/mt/en/pages/technology/articles/mt-what-is-digital-economy.html>

9. Hrybnyiuk O.M., Dukhnytskyi B.V., Sheremet O.O. Prospects for the use of "blockchain" technologies in agriculture. *Economy of Agro-Industrial Complex*. 2018. № 3. P. 75-81. (in Ukrainian).

10. Expansion of intelligent banking services and creation of companies of the future in the capital market. Microsoft Corporation, 2021. 43 p. (in Ukrainian).

11. Artificial Intelligence in Business: From Theory to Practice. Terrasoft, 2019. 14 p. (in Ukrainian).

Serhii BASHLAI

PhD in Economics, Associate Professor, Sumy National Agrarian University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2247-5440>

e-mail: bash_serg@ukr.net

Serhii BRATUSHKA

PhD in Physics and Mathematics, Associate Professor, Sumy National Agrarian University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3470-2265>

e-mail: snikolb@gmail.com

Dmytro KULAHIN

postgraduate student, Sumy National Agrarian University

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-5700-5256>

e-mail: dolphinsfae@gmail.com

DIGITAL TOOLS OF STRATEGIC MANAGEMENT IN AGRARIAN BUSINESS

Introduction. The paper examines trends in the definition and application of digital technologies in the system of strategic management of agrarian business entities. Considered the content of digitalization of the economy and its role for the activity of modern agricultural companies of Ukraine.

The purpose of the paper is to characterize the state of the current level and determine the potential of using digital tools of strategic management by subjects of the agrarian business environment based on the results of the study of theoretical aspects, methodological justifications and practical foundations of implementation.

Results. Digital transformation facilitates significant progress in human analysis and thinking. Thanks to large-scale cloud bases and the calculations carried out on their basis, humanity has the opportunity to create and use innovative technologies based on more reliable, highly intelligent and fast technologies. A significant number of progressive business models have appeared, which provide for differentiated management based on data arrays and artificial intelligence. Machine intelligence technologies ensure the quality of decision-making, increase the efficiency of both internal and external processes of the company, and also improve the customer experience. At the same time, the most important factor of ensuring competitive advantages is achieved - the speed of development.

Conclusion. The most promising digitalization tools that will allow to significantly increase the efficiency of management are: automation of financial and investment planning processes, use of programs to ensure users' access to financial data in real time, expansion of operations analytics to speed up the decision-making process, application of large-volume processing technologies data for related business processes. Digitization of the strategic management of an agricultural company allows to change not only the management of its material part of production, but also to transform the contour of regulation and control of activities as a whole, since the ability to obtain valuable information from highly productive digital information exchanges appears.

Keywords: strategy, digital economy, management, agrarian business

Олексій Сергійович ВОЛОХОВ

к.ю.н., адвокат, партнер SLA Attorneys

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-7559-3567>

e-mail: o.volokhov@attorneys.in.ua

ВИЗНАЧЕННЯ КРИТЕРІЇВ ЕФЕКТИВНОСТІ НОРМ ПРАВА У ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ

Актуальність дослідження пов'язана із тим, що на нинішньому етапі є напрацювання у сфері класифікації і визначення складу критеріїв ефективності норм права, які вирізняються достатньо фрагментарним характером, що свідчить про потребу їх комплексної систематизації. У статті досліджено положення наукових підходів, що дало змогу встановити основні ознаки, за якими категоризовано та наведено характеристики ключових критеріїв ефективності правових норм. Наведено класифікацію критеріїв ефективності норм права, серед яких виділено: критерій частоти використання; критерій обґрунтованості; критерій точності правозастосовної практики; критерій точності юридичного визначення; критерій стабільності; цільовий критерій; критерій затрат реалізації правових норм; мотиваційний критерій; критерій можливостей реалізації норм права; ціннісні критерії.

Ключові слова: ефективність норм права, дотримання, якість норм права, критерії, точність, обґрунтованість, стабільність, мотивація, реалізація, цільовий критерій

ВСТУП

В умовах європейської інтеграції України та активної правової реформи у правовій доктрині зростає інтерес до питань якості законодавства та його ефективності. Адаже забезпечення ефективності дії законів є основою для формування правової держави і громадянського суспільства. Саме лише прийняття масиву нових законів без належного оцінювання їхнього впливу та мети призводить до занепаду законодавства, оскільки збільшення кількості законів жодним чином не впливає на ефективне регулювання суспільних відносин та зміцнення законності. Як слушно зазначав класик політико-правової думки XVIII ст. барон Ш.Л. де Монтеск'є «...даремні закони послаблюють дію необхідних законів...». Власне, такими «необхідними законами» і є ефективні закони, здатні досягти передбаченої законодавцем мети правового регулювання.

Ефективна дія будь-якого закону полягає у забезпеченні захисту прав та інтересів тих, хто цього потребує, зберігаючи баланс інтересів держави і суспільства. Водночас слід звернути увагу, що на ефективність законів впливає чимало чинників, які зважаючи на широкі спектри напрямів нормативно-правового регулювання мають враховуватися законодавцем. До них можна віднести природну людську схильність порушувати (не виконувати) закон, зважаючи на привабливість порушень, потреби докладати більше зусиль для дотримання правових норм, а також недосконалість в їх застосуванні. Ступінь складності закону також може перешкодити досягненню його ефективної дії. Хоча оцінювання та забезпечення ефективності закону є складним завданням, слід звертати увагу на позитивні сторони функціонування закону: є нормативні акти, які виписані чітко, правильно та зрозуміло, а отже, є судові справи, які вирішуються швидко, справедливо та націлені на досягнення суспільних інтересів. Відповідно ефективність правових норм потрібно піддавати постійному ревізійному, який повинен включати певні оціночні показники і критерії їх досягнення.

Критерії ефективності норм права у правовій доктрині вивчали науковці як на загальнонауковому рівні,

так і в розрізі окремих галузей права, а саме слід відмітити роботи: А. Трубальського [14, с. 30], В. Дзієньгієлевської [11], Н. Лепіш [8, с. 18], М. Дерлатки [10, с. 317], О. Анпілогова [1, с. 169, 170], М. Маусмаути [13], Л. Купіної [6, с. 55], О. Ільницького [5], Ю. Бірченко [3, с. 10], А. Кондратьєва [5, с. 72], В. Бондаренко [4, с. 35], В. Ліпінського [9, с. 52], Л. Легін [7, с. 202], Ю. Ганн [3, с. 187]. Хоча на цьому етапі й є напрацювання у зазначеній сфері, вони вирізняються достатньо фрагментарним характером, що свідчить, що склад критеріїв ефективності норм права потребує комплексної систематизації.

МЕТА дослідження – систематизувати основні критерії ефективності норм права у правовій доктрині. Для її досягнення встановлено низку завдань, зокрема: охарактеризувати наукові підходи до виокремлення критеріїв даної категорії; узагальнити ключові критерії ефективності правових норм.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічне забезпечення складається з відповідних методів дослідження: можна відмітити застосування системного методу, що застосовується для категоризації наукових підходів та основних ознак досліджуваних об'єктів. Порівняльний метод застосовано для співставлення позицій науковців стосовно досліджуваних питань (критеріальних ознак).

РЕЗУЛЬТАТИ

Сформулюємо основні наукові підходи до ознак критеріїв ефективності норм права, що представлено у сучасній правовій науці.

Можемо відмітити підхід, пов'язаний з акцентом на ознаці частоти застосування (або звернення) до норми права як характеристики обґрунтованості, переконливості її змісту (критерій частоти використання).

У контексті орієнту на вказаний підхід можемо відмітити позиції А. Трубальського, який зазначає, що рівень практичної сили (або рівень звернень) до певних норм законодавства демонструє ступінь суспільної значущості останніх [14, с. 30]. Автор звертається до аналізу ефективності імплементації норм права ЄС у

національну правову систему Республіки Польща і зазначає, що вказаний критерій є найбільш прийнятним у сфері забезпечення юридично значущих для суспільства інтересів. Слід відмітити, що досягнення критерію частоти використання конкретних правових може бути оцінене за допомогою контент-аналізу положень рішень, постанов судових органів, інших суб'єктів, які наділені компетенціями вирішення тих або інших спорів (зокрема, міських рад).

Слід виокремити підхід до визначення критеріального апарату ефективності правових норм, що оснований на акценті на тому, що остання досягається завдяки високому рівню обґрунтованості її змісту (критерій обґрунтованості). Водночас варто зауважити, що досягнення вказаного критерію може ідентифікуватися з огляду на досягнення попередньо розглянутого критерію частоти використання, оскільки звернення до норм права можливе у випадку його високої обґрунтованості.

У розрізі акценту на цьому підході можемо відзначити положення дослідження В. Дзєньгієлевської [11]. Авторка є прихильницею поглядів, що ефективність правових норм може означати, що є вагомими аргументи на користь того, що слід діяти так, як того вимагає стандарт (інакше кажучи, така норма має відповідне обґрунтування чи виправдання з прийнятого погляду). І вона вказує, що критерієм ефективності з таких позицій буде те, що можна навести певні переконливі докази, які обґрунтовують, що це має бути зроблено так, як вказує норма. Обґрунтованість правових норм щодо певних процесів, заходів в тій або іншій галузі права безумовно передбачає більш високу частоту звернень порівняно із тими нормами, які мають дискусійний характер. Достатньо логічним є застосування вищевказаного контент-аналізу для виявлення обґрунтованості правових норм за рішеннями, постановами суб'єктів захисту прав і інтересів, які застосовуються для оцінювання критерію частоти використання.

На користь справедливості орієнту на критерій обґрунтованості норм права свідчить твердження Н. Лепіш [8, с. 18] до того, що в окремих ситуаціях правотлумачна діяльність з оцінювання ефективності правових норм пов'язана із виданням відповідних матеріалів, які складаються із аналізу практичних джерел (рішень, постанов судів, інших органів), стенограм засідань, в рамках яких приймалися певні юридичні акти, тестів законопроектів. Вказане, як наголошує Н. Лепіш, забезпечує можливість отримання висновків з обґрунтованості правових норм, передбачених певними нормативно-правовими актами.

Потрібно виокремити підхід до визначення критеріїв ефективності правових норм з огляду на ознаку гарантованості точного правозастосування (критерій гарантованості точності правозастосовної практики) (В. Бондаренко [4, с. 35]). Визначення рівня досягнення вказаного критерію оцінюється з огляду на аналіз матеріалів правозастосовної практики (судові рішення, постанови, рішення органів державної влади, органів місцевого самоврядування, наділених певними повноваженнями для захисту прав та інтересів окремих суб'єктів (громадян, територіальних громад, юридичних осіб тощо), і пов'язане з оцінюванням переважання чіткого застосування правових норм або індивідуально-

владних приписів. Останні в цьому разі можуть мати суб'єктивний характер і обумовлювати негативний прояв вказаного критерію.

У рамках підходу, що оснований на якісних характеристиках правових норм, можемо виокремити критерій точності юридичного визначення останніх. За твердженням Л. Легін, досягнення якості нормативно-правових актів, правових норм, яка, зі свого боку, є критерієм їх ефективності [7, с. 198, 199, 202], знаходиться у прямій залежності від того, наскільки точно забезпечено їхнє юридичне формулювання, пов'язане із послідовністю, логічним зв'язком, що поєднані з низкою інших правових приписів. Вказані ознаки точності юридичного формулювання правових норм є їхніми матеріальними характеристиками.

На критерій точності юридичного визначення звертають увагу також К. Виналай та М. Санчез, які зазначають, що раціональність та ефективність закону наявні тоді, коли законодавець має змогу вільно передати свою думку в нормативному акті. Текст правової норми, на думку вчених, має бути максимально чітким і зрозумілим, оскільки ефективні закони спрямовано на суспільство і в багатьох випадках є соціальні групи, які не мають певного ступеня знань, що дає змогу їм розуміти складні поняття, терміни та визначення, передбачені законом [15, с. 511].

Заслужує визначення така критеріальна ознака ефективності правових норм як стабільність (незмінність) забезпечення певних засад регулювання суспільних відносин (прав, обов'язків, юридичної відповідальності) (критерій стабільності).

Хоча у роботі М. Дерлатки [10, с. 317] немає прямої вказівки з того, що стабільність (або незмінність) є оціночним критерієм ефективності правових норм, вказане опосередковано зазначено в обґрунтуванні пріоритетності орієнту на їх зазначення характеристику. А саме автор зауважує, що право виконує свої функції, якщо воно сприяє гармонійному співіснуванню суспільства, дає змогу адекватно реагувати державним органам на випадки порушення правових норм, а ще краще, якщо воно запобігає таким порушенням. Сталому правовому розвитку суспільства, за твердженням дослідника, сприяють правова стабільність і визначеність стосовно правового становища особи, але шкодять йому постійні зміни, експерименти з правовими інститутами, які запроваджуються на певний період часу, ліквідуються та знову запроваджуються. Аргументація М. Дерлатки з критерію стабільності правових норм пов'язана із орієнту на підтримання сталості позицій законодавства як гарантії можливості використання незмінних правових способів, форм регулювання відносин. Вказане особливо важливо для окремих галузей права і учасників суспільних відносин. Зокрема, можна відмітити динамічність норм регулювання відносин у сфері іноземного інвестування в Україні, які через значну кількість внесених змін, доповнень до широкого переліку нормативно-правових актів замість оптимізації ускладнили правозастосування та створили перешкоди у здійсненні інвестицій в Україну, суттєво обмежили можливості їх повернення, отримання прибутків інвесторами тощо. У дослідженні О. Анпілогова [1, с. 169, 170] визначено та обґрунтовано проблеми, пов'язані із погірше-

нням ефективності норм права внаслідок стрімкого реформування законодавства у цій сфері, а саме вказано на: негативний вплив відміни державного реєстрування іноземних інвестицій; складності, обумовлені виникненням неузгодженості правового забезпечення підтримки з боку держави проєктів із значними обсягами інвестицій; зміни законодавства, які обумовили недостатність захисту іноземних інвестицій; недостатній рівень правового забезпечення відносин органів державної влади та іноземних інвесторів, обумовлений змінами законодавства; відсутність чіткого підходу законодавця до порядку оцінювання дії іноземних інвестицій на стан національної безпеки.

Достатньо поширеним у науковій думці є підхід, пов'язаний із орієнтиром визначення ефективності правових норм з огляду на рівень досягнення цілей, встановлених законодавством (цільовий критерій). Деякі дослідники (М. Маусмауті [13]) вважають, що досягнення вказаного критерію або наближення до нього постає основним вираженням якості конкретних правових норм, відповідних нормативно-правових актів.

За твердженням М. Маусмауті [13], ефективність стала невід'ємною частиною цінностей і принципів, які характеризують якість норм права. Ефективність відображає зв'язок між метою і наслідками законодавства та виражає ступінь, до якого воно здатне керувати ставленням і поведінкою цільових груп населення до визначених законодавцем правових норм з регулювання певного спектру правовідносин. Також авторка зазначає, що ефективність виражає міру, на рівні якої закон може реалізовувати цілі, для яких його призначено. Дослідниця наголошує на тому, що досягнення цілей правових норм може оцінюватись із застосуванням періодичного тестування (соціологічного, матеріалів справ судів тощо). Вказаний метод оцінювання є ефективним, але потребує здійснення певних витрат та організації, він також може бути успішно організований із застосуванням засобів штучного інтелекту та контент-аналізу текстів рішень судових справ, матеріалів медіації, рішень, постанов інших органів, на які покладено повноваження захисту певної категорії прав і інтересів.

У дослідженні Л. Купіної визначено комплекс критеріїв ефективності норм права, і, зокрема, вказано на цільовий. Вказаний критерій, за твердженням дослідниці, визначається законодавцем у розробленні правової норми (зокрема, захист прав і свобод громадянина, скорочення рівня конфліктності у площині певного напрямку суспільних відносин тощо) і рівень його досягнення визначається за результатами застосування. Як справедливо відмічає авторка, більшість нормативно-правових актів передбачають врегулювання не за однією, а за кількома цілями, і відповідно до них потрібне встановлення пріоритетних та менш важливих, тих, які є перспективними для регулювання суспільних правовідносин [6, с. 54-55].

Стосовно цільового критерію ефективності правових норм можна підтримати позиції Ю. Бірченко [3, с. 10] відносно того, що не всі закони містять пряму вказівку на цілі, завдання правового регулювання. Відповідно оцінювання досягнення зазначеного критерію передбачає орієнтир на широкий спектр суб'єктивних суджень. Певній критиці цільовий критерій ефектив-

ності піддає Ю. Ганн [12, с. 187], яка вважає, що класичний цільовий критерій не дає змоги виміряти фактичну ефективність правових норм і є дискусійним питанням соціології права. Вимірювання ефективності правових норм шляхом лише співвідношення ефективності чи неефективності досягнення декларованих ними (нормами) цілей є важким завданням без визначення кількості випадків, коли суб'єкти права дотримувалися правової норми, а не порушували її.

Відповідно до позицій В. Ліпінського [9, с. 52] цільовий критерій постає в якості пріоритетного у дослідженні ступеня ефективності правових норм. Додатково автор наголошує, що ухвалення інтерпретаційних актів тлумачення окремих правових норм повинно передбачати положення чіткого визначення їх цілей. Вказане безумовно сприятиме підвищенню якості, ефективності правових норм та впливатиме на дотримання іншого їх критерію, зокрема, їх обґрунтованості.

У роботі Л. Купіної [6, с. 55-56] також обґрунтовано характеристики та перелік інших важливих критеріїв ефективності норм права, серед яких можна відмітити:

- критерії кадрових, матеріальних та часових затрат, використаних для реалізації правових норм. Авторка відмічає необхідність оцінювання рівня вказаних критеріїв і відмічає, що надвисокі затрати вказаних категорій можуть переважати ефект від реалізації окремих норм права, що ставить під сумнів актуальність звернення до них (критерії затрат реалізації правових норм);

- рівень мотивації правозастосування з боку суб'єктів, наділених тими або іншими повноваженнями з реалізації правових норм (мотиваційний критерій). У цьому разі актуальним є мотивація вказаних суб'єктів, її характер (націленість на реалізацію власних повноважень, встановлених законом, на досягнення інших суб'єктивних цілей). Можемо зазначити, що орієнтир на такий критерій пов'язаний з необхідністю дослідження мотивації суб'єктів, наділених компетенціями захисту прав й інтересів у тих або інших сферах суспільних правовідносин;

- критерій можливостей реалізації норм права, який, за твердженням Л. Купіної [6, с. 55-56], постає в якості вирішального, оскільки неможна загалом оцінювати наявність їхньої ефективності у разі, якщо немає фактичних можливостей стосовно їхнього застосування. Вважаємо такий критерій актуальним лише у поєднанні із критерієм обґрунтованості змісту та точності юридичного визначення, адже без зрозумілого змісту можливості реалізації норм права досить обмежені.

В аспекті аналізу критерію можливостей реалізації норм права також слід звернути увагу на проблему виникнення та подолання колізій у законодавстві. Так, суддя Верховного Суду Я. Берзнасюк, досліджуючи судову практику, пропонує застосування підходу до подолання колізій у законодавстві, що ґрунтується на принципі *lex specialis derogat generali*, за загальним правилом: 1) закон як «спеціальний» характеризує такий критерій, як більш детальна регламентація відповідних суспільно-управлінських правовідносин (спрямованість прийняття закону на врегулювання саме цих правовідносин); 2) у разі наявності колізій між спеціальними законами (нормами) слід застосовувати темпоральний підхід; 3) спеціальний (змістовний) кри-

терій подолання колізій має пріоритет на критерієм переваги пізніше прийнятого акта (темпоральний); 4) якщо акти однакової юридичної сили є спеціальними та прийняті в один день, пріоритет має акт, з більшим порядковим реєстраційним номером (прийнятий пізніше протягом доби); 5) якщо акти однакової юридичної сили є спеціальними, але мають різні або протилежні дати прийняття та набрання чинності (введення в дію), то пріоритет має акт, що прийнятий пізніше, але лише у період його чинності (дієвості) [2, с. 78]. Отже, у визначенні ефективності норм права за критерієм можливостей реалізації слід керуватися принципом *lex specialis derogat generali* та враховувати наскільки детально передбачена нормою регламентація відповідних суспільних правовідносин та застосовувати темпоральний підхід для подолання колізій з іншими нормами.

Слід відмітити підхід до визначення критеріїв вказаної категорії з огляду на врахування у змісті правових норм основних соціальних цінностей, зокрема, справедливості, рівності, свободи тощо (ціннісні критерії).

У дослідженні А. Кондратьєва [5, с. 72] вказані критерії отримали назву аксіологічних й визначаються як індикатори рівня доступу певної особи (громадянина) до всієї сукупності прав і свобод, загальних соціальних благ, гарантій захисту інтересів. Автор зауважує, що вказана категорія критеріїв може оцінюватися з позицій якісного аналізу, в рамках якого вивчаються запровадження, наступна оптимізація, спрощення досліджуваними нормами права певних суспільних відносин, які регулюються законодавством (зокрема, правове регулювання доступу до електронних

інформаційних джерел, послуг тощо). Водночас К. Виналай та М. Санчез відносять ціннісні критерії до морально-етичних критеріїв ефективності, які, на думку вчених, пов'язано з метою норми права, її суспільною цінністю та необхідністю. Відповідно до запропонованого ними критерію усі ефективні правові норми має бути спрямовано на створення або збереження цінностей цивілізованого суспільства. В цьому аспекті правові норми повинні зберігати такі фундаментальні цінності, як свобода, безпека, життя, здоров'я тощо [15, с. 511]. Ціннісні критерії ефективності норм права є показником прозорості роботи державних органів, дотримання ними ідей людиноцентризму як основи для побудови правової системи держави.

ВИСНОВКИ

Дослідження положень наукових підходів дало змогу встановити основні ознаки, за якими категоризовано та наведено характеристики ключових критеріїв ефективності правових норм. Встановлено, що до їх складу відносяться, зокрема: критерій частоти використання; критерій обґрунтованості; критерій гарантованості точності правозастосовної практики; критерій точності юридичного визначення; критерій стабільності; цільовий критерій; критерій затрат реалізації правових норм; мотиваційний критерій; критерій можливостей реалізації норм права; ціннісні критерії. Можемо відмітити, що подальші наукові дослідження у цій сфері можуть передбачати орієнтир на встановлення методологічного апарату оцінювання зазначених критеріїв ефективності правових норм.

Список використаних джерел

1. Анпілогов О.В. Проблеми адміністративно-правового регулювання іноземного інвестування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 168-170.
2. Барназюк Я. Застосування принципу *Lex Specialis* при вирішенні колізій у законодавстві: аналіз судової практики. *Слово Національної школи суддів України*. 2022. № 1-2 (38-39). С. 69-82.
3. Бірченко Ю.І. Деякі критерії оцінки якості та ефективності нормативно-правових актів. *Наукові записки НаУКМА*. 2004. Т. 26. С. 9-14.
4. Бондаренко В. Умови ефективності застосування адміністративно-правових норм. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. 2016. № 855. С. 32-37.
5. Кондратьєв А. Критерії та показники ефективності норм адміністративного права: теоретико-правовий аналіз. *National Law Journal: Theory and Practice*. 2018. Nr. 5(33). P. 68-73.
6. Купіна Л.Ф. Критерії ефективності правових норм. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. 2017. Вип. 32. С. 51-57.
7. Лєгін Л.М. Поняття та критерії якості закону: проблеми визначення. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 132. С. 196-204.
8. Лєпіш Н.Я. Наукове розуміння тлумачення норм права. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015. Вип. 4. С. 12-24.
9. Лїпінський В.В. Сутність та зміст ефективності тлумачення адміністративно-деліктних правових норм. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. № 46. С. 48-54.
10. Derlatka M. Perspektywy skuteczności prawa. *Studia Paradyskie*. 2021. T. 31. S. 305-317.
11. Dzięgielewska W. Normatywnosc obowiazywania norm prawnych w koncepcji Poznansko-Szczecinskiej szkoły teorii prawa. perspektywa pragmatyzmu analitycznego. *Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny*. 2020. No. LXXXII. Z. 2. S. 91-107.
12. Hahn J. Foundations of a Sociology of Canon Law. Cham, 2022. 235 p.
13. Mousmouti M. The "effectiveness test" as a tool for law reform. *IALS Student Law Review*. 2014. Vol. 2. Issue 1. URL: <https://sas-space.sas.ac.uk/5752/1/2116-3099-1-SM.pdf>
14. Trubalski A. Prawnoustrojowa koncepcja i mechanizmy prawne implementacji prawa Unii Europejskiej do krajowego systemu prawnego Rzeczypospolitej Polskiej: praca doktorska. Białystok, 2015. 264 s.
15. Vinalay K., Sanchez M., Herrera V. The effectiveness and efficiency of the law, through the legislative evaluation in México. *International Journal of Advanced Research*. 2020. Vol. 8(04). pp. 507-515.

References

1. Anpilohov O.V. Problems of administrative and legal regulation of foreign investment. *Legal scientific electronic journal*. 2022. № 1. pp. 168-170. [in Ukrainian].
2. Bernaziuk I. Application of the *lex specialis* principle to solving conflicts in legislation: analysis of court practice. *The Word of the National School of Judges of Ukraine*. 2022. № 1-2 (38-39). pp. 69-82. [in Ukrainian].

3. Birchenko Y.I. Some Criteria for the Evaluation of the Quality and Effectiveness of the Enactments. *Scientific notes of National University of "Kyiv-Mohyla Academy"*. 2004. Vol. 26. pp. 9-14. [in Ukrainian].
4. Bondarenko V. Conditions of Efficiency of applying Administrative and Legal Norms. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University*. 2016. № 855. pp. 32-37. [in Ukrainian].
5. Kondratiev A. Criteria and indicators of effectiveness of norms of administrative law: theoretical and legal analysis. *National Law journal: Theory and Practice*. 2018. № 5(33). pp. 68-73. [in Ukrainian].
6. Kupina L.F. Criteria for the effectiveness of legal norms. *Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. Drahomanov*. 2017. Issue 32. pp. 51-57. [in Ukrainian].
7. Lehin L.M. Concepts and criteria as law: problems of definition. *Problems of legality*. 2016. Vol. 132. pp. 196-204. [in Ukrainian].
8. Lepish N.Ya. Scientific understanding of interpretation of rules of law. *Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs*. 2015. Vol. 4. pp. 12-24. [in Ukrainian].
9. Lipytskyi V. The essence and content of the effectiveness of the interpretation of administrative tort law. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*. 2020. Vol. 46. pp. 48-54. [in Ukrainian].
10. Derlatka M. Perspektywy skuteczności prawa. *Studia Paradyskie*. 2021. T. 31. S. 305-317.
11. Dzięgielewska W. Normatywność obowiązywania norm prawnych w koncepcji Poznańsko-Szczecińskiej szkoły teorii prawa. perspektywa pragmatyzmu analitycznego. *Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny*. 2020. No. LXXXII. Z. 2. S. 91-107.
12. Hahn J. Foundations of a Sociology of Canon Law. *Cham*, 2022. 235 p.
13. Mousmouti M. The "effectiveness test" as a tool for law reform. *IALS Student Law Review*. 2014. Vol. 2. Issue 1. URL: <https://sas-space.sas.ac.uk/5752/1/2116-3099-1-SM.pdf>
14. Trubalski A. Prawnoustrojowa koncepcja i mechanizmy prawne implementacji prawa Unii Europejskiej do krajowego systemu prawnego Rzeczypospolitej Polskiej: praca doktorska. Białystok, 2015. 264 s.
15. Vinalay K., Sanchez M., Herrera V. The effectiveness and efficiency of the law, through the legislative evaluation in México. *International Journal of Advanced Research*. 2020. Vol. 8(04). pp. 507-515.

Oleksii VOLOKHOV

PhD in Legal Sciences, lawyer, partner of SLA Attorneys

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-7559-3567>

e-mail: o.volokhov@attorneys.in.ua

DETERMINATION OF THE EFFICIENCY CRITERIA OF LAW IN LEGAL DOCTRINE

The relevance of the study is due to the fact that at the current stage there are developments in the field of classification and determination of the composition of criteria for the effectiveness of legal norms, which are characterized by a rather fragmentary nature, which indicates the need for their comprehensive systematization.

The purpose of the paper is to systematize the main criteria for the effectiveness of legal norms in legal doctrine.

The paper examines the position of scientific approaches, which made it possible to establish the main features, according to which the characteristics of the key criteria for the effectiveness of legal norms are categorized and given.

It was established that their composition includes, in particular: the criterion of frequency of use (determined by the level of practical force (or the level of appeals) to certain legal norms); criterion of reasonableness (based on the emphasis on the fact that legal norms are achieved due to a high level of argumentation of their content); the criterion of guaranteeing the accuracy of law enforcement practice (related to the assessment of the predominance of the clear application of legal norms or individual-authority prescriptions); the criterion of the accuracy of the legal definition (related to the observance of consistency, logical connections, combined with a number of other legal prescriptions); criterion of stability (maintaining stability of legislative positions, as a guarantee of the possibility of using unchanged legal methods, forms of relationship regulation); target criterion (related to the reference point for determining the effectiveness of legal norms in view of the level of achievement of goals established by legislation); cost criteria for the implementation of legal norms (compliance with the level of personnel, material and time costs within reasonable limits, which would not outweigh the effect of the implementation of legal norms); motivational criterion (the level of motivation of law enforcement by subjects endowed with certain powers in relation to the implementation of legal norms); the criterion of the possibility of implementing legal norms (the existence of actual possibilities regarding their application); value criteria (indicators of the level of access of a person (citizen) to the entire set of rights and freedoms, general social benefits, guarantees of protection of interests).

Keywords: effectiveness of legal norms, compliance, quality of law, criteria, accuracy, reasonableness, stability, motivation, implementation, target criterion

Тетяна Дмитрівна КОСОВА

д.е.н., проф., зав. кафедри, Національний авіаційний університет

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1859-0542>

e-mail: t_d_kosova@ukr.net

Антон Сергійович КУРГАНСЬКИЙ

здобувач, Національний авіаційний університет

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-7476-8968>

e-mail: anton.kurganskij@gmail.com

Олександр Олександрович КУЦЕВ

здобувач, Національний авіаційний університет

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-8042-3676>

e-mail: oleksandr.kutsev@fintech-farm.com

РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ ЯК ФОРМА ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРОБЛЕМНОЇ КРЕДИТНОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ

Узагальнено дефініції реструктуризації кредитної заборгованості банківських установ, що надано у декількох нормативно-правових актах, обґрунтовано власну дефініцію. Визначено об'єкти, суб'єкти, форми реструктуризації кредитної заборгованості. Визначено сутність фінансової реструктуризації як позасудової процедури шляхом переговорів між позичальником, його пов'язаними особами та залученими кредиторами. Діагностовано умови участі позичальника у фінансовій реструктуризації, формалізовано механізми її ініціації і проведення. Охарактеризовано обов'язки позичальника в частині розробки і реалізації плану реструктуризації.

Ключові слова: реструктуризація, врегулювання, проблемна кредитна заборгованість, банківські установи

ВСТУП

Кредитний портфель є основною частиною активів банківських установ. Протягом всього періоду існування банківської системи України його ознаками є високий ризик і значна частка проблемної кредитної заборгованості. Ситуація погіршилася після повномасштабного вторгнення РФ в Україну. За підсумками 2022 р. вперше за п'ять попередніх років вітчизняна банківська система стала збитковою через різке збільшення відрахувань до резервів на можливі втрати за кредитними операціями. Основними причинами зростання кредитного ризику є макроекономічна невизначеність, погіршення фінансового стану позичальників, зниження якості кредитів та їх знецінення, що призводить до зменшення процентних надходжень і формування додаткових резервів. Реалізація кредитного ризику становить велику загрозу для банківського сектору і економічної безпеки країни. За результатами стрес-тестування НБУ прогнозує порушення вимог до капіталу або ліквідності банків і втрату більше 20% їх кредитного портфеля за умови збереження додатної величини основного капіталу через війну та соціально-економічну кризу. Проблемні кредити заважають нормальному функціонуванню банківських установ, підвищують кредитний стрес і формують системний кредитний ризик, зниження якого вимагає розроблення превентивних і санаційних заходів, проведення їх реструктуризації, що обумовлює актуальність теми статті.

Проблеми врегулювання проблемної кредитної заборгованості банківських установ є предметом дослідження багатьох вчених. В.Я. Вовк розглядає теоре-

тико-методичні засади фінансового оздоровлення банків із застосуванням інструментів реструктуризації та реорганізації [1]. І.О. Голосенін вдало побудував фінансову модель для прийняття рішень із реструктуризації проблемного кредиту [2, с. 17]. С.Г. Мамедов узагальнив методичні засади здійснення реструктуризації у фінансовій діяльності банку [3]. Високо оцінюючи науковий доробок зазначених авторів, слід визнати потребу у проведенні додаткових досліджень реструктуризації не як інструменту управління банківською установою, а як форми зниження рівня проблемних кредитів банківських установ.

МЕТА роботи – обґрунтування дефініцій і розроблення методичних підходів до врегулювання проблемної кредитної заборгованості банківських установ на основі реструктуризації.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ: загальнонаукові методи аналізу і синтезу, порівняння, узагальнення, систематизації, діагностики.

РЕЗУЛЬТАТИ

Дефініції реструктуризації банківських установ надано у декількох нормативно-правових актах. Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями, затверджене Постановою Правління форма НБУ від 30.06.2016 № 351 [4], визначає реструктуризацію як зміну істотних умов діючого договору для пом'якшення вимог до позичальника у зв'язку з його фінансовими труднощами, необхідністю створення сприятливих умов для виконання ним кредитних зобов'язань. Об'єктами реструктуризації за кредитним

договором є: процентна ставка; прощення частини боргу; графік його погашення боргу; терміни і суми погашення основної частини кредиту, комісії тощо. Юридичним оформленням реструктуризації є укладання додаткової угоди з позичальником.

Положення про порядок проведення реструктуризації кредитної заборгованості фізичних осіб (крім фізичних осіб – підприємців) за кредитними договорами, виконання зобов'язань за якими забезпечене іпотекою, перед банками, процедура ліквідації яких здійснюється Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, затверджене Фондом гарантування вкладів фізичних осіб від 05.02.2018 № 372 [5], дає аналогічне визначення реструктуризації як зміни істотних умов за кредитним договором, договором забезпечення шляхом підписання додаткових договорів з позичальником, поручителем, гарантом, заставодавцем з метою створення умов для виконання укладеного раніше кредитного договору на основі зміни процентної ставки, графіка погашення боргу, строків і сум погашення тіла кредиту, розміру комісійної винагороди і черговості платежів.

Методичні рекомендації про порядок реорганізації, реструктуризації комерційних банків, затверджені Постановою Правління НБУ № 395 від 09.10.2000 [6], визначають реструктуризацію як комплекс організаційно-господарських, фінансово-економічних, правових, технічних заходів, метою яких є покращення фінансового стану, ліквідності та платоспроможності банку. Формами реструктуризації банку є: реорганізація, повна або часткова зміна власника, переведення боргових зобов'язань на іншу особу, залучення юридичної особи-інвестора, санація, приєднання, поділ, злиття, поглинання тощо. Метою реструктуризації банку є його фінансове оздоровлення та створення умов для задоволення вимог кредиторів. Реструктуризація банків може проводитись до початку порушення справи про банкрутство, а також у період провадження справи про банкрутство, але до прийняття постанови про визнання банку банкрутом і прийняття НБУ рішення про ліквідацію [8].

Об'єктами реструктуризації відповідно до діючого законодавства може бути: банк, підприємство, борги позичальника, податковий борг, боргові зобов'язання, інвестиційний проєкт, податкова заборгованість, боргові зобов'язання за запозиченням, заборгованість за випуском облігацій.

Реструктуризація проблемної кредитної заборгованості є різновидом реструктуризації боргів позичальника і проводиться за принципами: покращення фінансового стану банку; пріоритетності інтересів вкладників і кредиторів, держави і банківської системи загалом над інтересами окремої банківської установи; забезпечення її безперервної роботи; збереження комерційної та банківської таємниць; надання звітності до НБУ в установленому порядку; контроль заходів, що проводяться банківськими установами, з боку НБУ. Однією з форм реструктуризації проблемної кредитної заборгованості є мирова угода як домовленість між позичальником і кредитором про відстрочення та (або) розстрочення платежів за кредитом або припинення кредитних зобов'язань за угодою сторін.

Основною формою реструктуризації проблемної кредитної заборгованості є фінансова реструктуризація

як форма відновлення господарської діяльності позичальників, які перебувають у критичному фінансовому стані; зміни умов і термінів погашення кредитних зобов'язань; забезпечення доступу позичальників до фінансування для відновлення їхньої господарської діяльності.

У процедурах фінансової реструктуризації мають право брати участь такі суб'єкти: боржники, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, державні банки та банки за участю держави [7]. Формами фінансової реструктуризації є відстрочка погашення кредиту, зміна його валюти, зміна величини процентних ставок, встановлення їх на рівні, нижчому за собівартість залучення коштів банками, зупинення нарахування процентів, часткове списання кредиту тощо. Під час підписання рамкового договору та участі у процедурі фінансової реструктуризації Фонд гарантування вкладів фізичних осіб представляє усі банки, в яких введено тимчасову адміністрацію.

Умовою участі позичальника у процедурі фінансової реструктуризації є його критичний фінансовий стан і перспективність господарської діяльності, підтверджена залученими кредиторами, які підписали згоду на реструктуризацію, і звітом про проведення огляду фінансово-господарської діяльності. У процедурі фінансової реструктуризації мають право брати участь фінансові установи, які є кредиторами позичальника. Кількість голосів залученого кредитора визначається пропорційно розміру кредитних зобов'язань позичальника.

Якщо у процедурі фінансової реструктуризації позичальника беруть участь два або більше залучених кредиторів, вони можуть утворити координаційний комітет для обміну інформацією, проведення переговорів тощо. Позичальник зобов'язаний своєчасно надавати залученим кредиторам та інвесторам таку інформацію: за їх запитом, про фінансовий стан, фінансову звітність за міжнародними і національними стандартами. Позичальник має співпрацювати з координаційним комітетом, комітетом кредиторів, незалежним експертом або з іншими уповноваженими особами для забезпечення проведення своєчасного оцінювання показників свого фінансово-господарського стану та підготовки плану реструктуризації. Позичальник та залучені кредитори мають право обмінюватися інформацією про вимоги кредиторів до позичальника та їх забезпечення. До затвердження плану реструктуризації з метою забезпечення провадження своєї безперервної господарської діяльності позичальник за згодою залучених кредиторів має право отримувати фінансування з усіх джерел, не заборонених законом.

Фінансова реструктуризація є позасудовою процедурою шляхом переговорів між позичальником, його пов'язаними особами та залученими кредиторами. Якщо у ній виникає спір, залучений кредитор має право звернутися для його вирішення до арбітражу шляхом подання повідомлення про спір, розгляд якого арбітром здійснюється згідно з арбітражним регламентом. Ініціювання проведення процедури фінансової реструктуризації здійснює позичальник шляхом подання письмової заяви про реструктуризацію до секретаріату. У ній міститься: письмова згода позичальника на передачу спорів до арбітражу;

посилання на згоди залучених кредиторів; інформація про відсутність порушеного провадження у справі про банкрутство або санації позичальника.

Реструктуризація проблемної кредитної заборгованості здійснюється на основі плану, який має бути схвалено кредитним комітетом, комітетом кредиторів і затверджено Правлінням НБУ. Основними його пунктами є: умови здійснення позичальником виплат (за вимогами залучених та інших кредиторів із вказівкою сум; податків зборів та інших обов'язкових платежів); умови отримання інвестицій і фінансування позичальником; порядок проведення реструктуризації і здійснення контролю за її ходом; умови та наслідки розірвання плану реструктуризації тощо.

Реструктуризація проблемної кредитної заборгованості здійснюється шляхом: внесення змін до кредитних договорів, зокрема погашення кредитів окремими траншами, надання розстрочки, перегляд термінів погашення, зміна валюти кредитного договору, розміру процентних ставок, зупинення нарахування процентів; надання нового фінансування позичальнику кредитором; передачі кредитору права власності на майно позичальника в рахунок повного або часткового задоволення вимог. План реструктуризації затверджується на зборах залучених кредиторів, його умови є обов'язковими для всіх залучених кредиторів.

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» [9] банки, які беруть участь у процедурі фінансової реструктуризації, мають право надавати інформацію, що містить банківську таємницю стосовно позичальника, його поручителя (майнового поручителя), пов'язаних осіб позичальника, без їхньої згоди іншим учасникам процедури фінансової реструктуризації, а також органам, що забезпечують її проведення. На період дії затверджених планів реструктуризації НБУ не застосовує заходів впливу за порушення низки економічних нормативів банківської установи: короткострокової ліквідності, максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента, інвестування, а також лімітів валютної позиції. У разі здійснення реструктуризації кредитних зобов'язань банк може встановлювати процентні ставки та комісійні винагороди на рівні, нижчому за собівартість банківських послуг.

Список використаних джерел

1. Вовк В.Я. Теоретико-методичні засади фінансового оздоровлення банків із використанням інструментів реструктуризації та реорганізації. *Фінансові дослідження*. 2019. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/find_2019_2_10
2. Голосенін І.О. Побудова фінансової моделі для прийняття рішень про реструктуризацію проблемного кредиту. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки*. 2017. Вип. 27(3). С. 14-19.
3. Мамедов С.Г. Методичні засади здійснення реструктуризації у фінансовій діяльності банку. *Ефективна економіка*. 2018. № 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2018_11_83
4. Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями: Постанова Національного банку України від 30.06.2016 № 351. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16>
5. Про затвердження Положення про порядок проведення реструктуризації кредитної заборгованості фізичних осіб (крім фізичних осіб – підприємців) за кредитними договорами, виконання зобов'язань за якими забезпечене іпотекою, перед банками, процедура ліквідації яких здійснюється Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, та Змін до деяких нормативно-правових актів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб: Рішення Фонду гарантування вкладів фізичних осіб від 05.02.2018 № 372. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-18#Text>
6. Про схвалення Методичних рекомендацій про порядок реорганізації, реструктуризації комерційних банків: Постанова Національного банку України від 09.10.2000 № 395. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0395500-00#Text>
7. Про фінансову реструктуризацію: Закон України від 14.06.2016 № 1414-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-19#Text>

ВИСНОВКИ

1. Узагальнено дефініції реструктуризації кредитної заборгованості банківських установ, що надано у декількох нормативно-правових актах. Вони зводяться до зміни істотних умов діючого кредитного договору для пом'якшення вимог до позичальника у зв'язку з його фінансовими труднощами, необхідністю створення сприятливих умов для виконання ним кредитних зобов'язань. Об'єктами реструктуризації за кредитним договором є: процентна ставка; прощення частини боргу; графік його погашення боргу; терміни і суми погашення основної частини кредиту, комісії тощо.

2. Реструктуризацію банку визначено комплексом заходів, метою яких є покращення фінансового стану, підвищення ліквідності та платоспроможності банку, що проводяться у формах реорганізації банку, зміна власника, менеджменту, прийняття інвестором боргових зобов'язань, санації, приєднання, поділу, злиття, поглинання на етапі, що передуює визнання банку банкрутом і прийняття НБУ рішення про його ліквідацію.

3. Об'єктами реструктуризації може бути: банк, підприємство, борги позичальника, податковий борг, боргові зобов'язання, інвестиційний проект, податкова заборгованість, боргові зобов'язання за запозиченням, заборгованість за випуском облігацій. Реструктуризація проблемної кредитної заборгованості є різновидом реструктуризації боргів позичальника шляхом укладання додаткової угоди з позичальником, мирової угоди, фінансової реструктуризації. Остання є найбільш поширеною і являє собою форму відновлення господарської діяльності позичальників, які перебувають у критичному фінансовому стані; зміни умов і термінів погашення кредитних зобов'язань; забезпечення доступу позичальників до фінансування для відновлення їхньої господарської діяльності. Систематизовано суб'єктів і форми фінансової реструктуризації.

4. Визначено сутність фінансової реструктуризації як позасудової процедури шляхом переговорів між позичальником, його пов'язаними особами та залученими кредиторами. Діагностовано умови участі позичальника у фінансовій реструктуризації, формалізовано механізми її ініціації і проведення. Охарактеризовано обов'язки позичальника у частині розроблення і реалізації плану реструктуризації.

8. Про заходи, спрямовані на сприяння капіталізації та реструктуризації банків: Закон України від 28.12.2014 № 78-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/78-19#Text>

9. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>

References

1. Vovk V.Y. Theoretical and methodological principles of financial rehabilitation of banks using restructuring and reorganization tools. *Financial studies*. 2019. №2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/find_2019_2_10 [in Ukrainian].

2. Holosenin I.O. Construction of a financial model for making decisions about the restructuring of problematic loans. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Economic sciences*. 2017. №27(3). pp. 14-19. [in Ukrainian].

3. Mamedov S.H. Methodological principles of restructuring in the bank's financial activity. *Efficient economy*. 2018. №11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2018_11_83 [in Ukrainian].

4. On the approval of the Regulation on the determination by banks of Ukraine of the amount of credit risk for active banking operations: Resolution of the National Bank of Ukraine dated 30.06.2016 No. 351. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16> [in Ukrainian].

5. On the approval of the Regulation on the procedure for restructuring the credit debt of natural persons (except natural persons – entrepreneurs) under credit agreements, the fulfillment of obligations under which is secured by a mortgage, to banks, the liquidation procedure of which is carried out by the Deposit Guarantee Fund of natural persons, and changes to some of the regulations of the Individual Deposit Guarantee Fund: Decision of the Individual Deposit Guarantee Fund dated February 5, 2018 No. 372. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-18#Text> [in Ukrainian].

6. On the approval of the Methodological recommendations on the procedure for the reorganization and restructuring of commercial banks: Decree of the National Bank of Ukraine dated 09.10.2000 No. 395. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0395500-00#Text> [in Ukrainian].

7. On financial restructuring: Law of Ukraine dated June 14, 2016 No. 1414-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-19#Text> [in Ukrainian].

8. On measures aimed at promoting the capitalization and restructuring of banks: Law of Ukraine dated December 28, 2014 No. 78-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/78-19#Text> [in Ukrainian].

9. On banks and banking activities: Law of Ukraine dated 07.12.2000 No. 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> [in Ukrainian].

Tetiana KOSOVA

Doctor of Economics, Professor, Head of department, National Aviation University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1859-0542>

e-mail: t_d_kosova@ukr.net

Anton KURHANSKYI

postgraduate student, National Aviation University

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-7476-8968>

e-mail: anton.kurganskij@gmail.com

Oleksandr KUTSEV

postgraduate student, National Aviation University

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-8042-3676>

e-mail: oleksandr.kutsev@fintech-farm.com

RESTRUCTURING AS A FORM OF SETTLEMENT OF PROBLEMATIC CREDIT DEBT OF BANKING INSTITUTIONS

Definitions of credit debt restructuring of banking institutions provided in several legal acts are summarized. They are reduced to changing the essential conditions of the current credit agreement to soften the requirements for the borrower in connection with his financial difficulties, the need to create favorable conditions for him to fulfill his credit obligations. The objects of restructuring under the credit agreement are: interest rate; forgiveness of part of the debt; his debt repayment schedule; terms and amounts of repayment of the main part of the loan, fees, etc.

Restructuring of the bank is defined as a set of measures aimed at improving the financial condition, increasing the liquidity and solvency of the bank, carried out in the form of reorganization of the bank, change of owner, management, acceptance of debt obligations by the investor, rehabilitation, merger, division, merger, absorption at the stage, that precedes the recognition of the bank as bankrupt and the NBU's decision to liquidate it.

Objects of restructuring can be: bank, enterprise, borrower's debts, tax debt, debt obligations, investment project, tax debt, debt obligations for borrowing, debt for issuing bonds. Restructuring of problematic credit debt is a type of restructuring of the borrower's debts by concluding an additional agreement with the borrower, settlement agreement, financial restructuring. The latter is the most common and is a form of economic recovery of borrowers who are in critical financial condition; changes in the conditions and repayment terms of credit obligations; ensuring borrowers' access to financing to restore their economic activity. Subjects and forms of financial restructuring are systematized.

The essence of financial restructuring as an out-of-court procedure through negotiations between the borrower, his related persons and involved creditors is determined. The conditions for the borrower's participation in financial restructuring have been diagnosed, and the mechanisms for its initiation and implementation have been formalized. The responsibilities of the borrower in terms of the development and implementation of the restructuring plan are described.

Keywords: restructuring, settlement, problematic credit debt, banking institutions

Ольга Володимирівна **ПРОКОПЕНКО**

д.е.н., професор, Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1362-478X>

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ОСВІТНЬОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ

У статті досліджено організаційно-економічні інструменти соціально-економічного розвитку освітньої сфери України. Подано концептуальну схему організаційно-економічного інструментарію розвитку системи освіти в Україні, що визначає основні етапи та інструменти для досягнення ефективного розвитку освіти в умовах ринкової економіки. У цій схемі розглянуто адміністративні, економічні та правові методи. Для досягнення стратегічних цілей запропоновано застосовувати такі інструменти, як програмно-цільові підходи, проєктний підхід та конкурсні процеси.

Ключові слова: соціально-економічний розвиток, освіта, Україна, трансформації, модель

ВСТУП

Освітня галузь України перебуває серед пріоритетних сфер, що зазнають трансформації та гармонізуються зі сучасними аналогічними системами європейських країн. Цей процес гарантує, що навчальні програми, матеріали, підготовка, освіта, системи навчання та застосування основних маркерів відповідають сучасній міжнародній практиці. Подібна апробація позитивно впливає на зміни в українському соціумі та забезпечує адаптацію освіти до вимог сучасного цифрового інформаційного суспільства, надаючи змогу студентам не лише надалі здобувати освіту і самоосвіту, а й набувати необхідних компетенцій для належного виконання своїх обов'язків на робочому місці.

На цьому тлі важливим аспектом залишаються потреби у належному фінансовому забезпеченні освітньої галузі. Як продемонструвала пандемія COVID-19, викладачі та здобувачі освіти у відповідних кризових ситуаціях здатні швидко адаптуватися до нових вимог та умов навчального процесу. Водночас російський військовий виклик став надзвичайно руйнівним для України. Військова агресія росії завдала величезних людських і матеріальних втрат й, очевидно, для виходу з поствійськової кризи необхідно шукати нові шляхи фінансування та забезпечення якості освіти. Це відбувається на тлі необхідності розвитку освітнього сектору та підтримки вчителів і студентів у складний період трансформації після перемоги України.

МЕТА роботи – аналіз організаційно-економічного інструментарію соціально-економічного розвитку освітньої сфери України.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В організації дослідження застосовано загальний методологічний підхід, що ґрунтується на поєднанні таких загальнонаукових принципів, як пізнавальний, дослідницький, доказовий, цілісний, об'єктивний, принцип всебічного дослідження та системний підхід. Водночас для розкриття головної теми дослідження актуалізовано застосування ґрунтовних наукових методів. Зокрема, застосування методу аналізу дало змогу розподілити головний предмет дослідження на декілька менших компонентів й дослідити кожен із них на основі детального розгляду. Застосування методу наукового синтезу дало змогу сформулювати власні узагаль-

нюючі судження із проблематики фінансового забезпечення освітньої галузі України, підвести певні підсумки дослідження. Зазначимо, що наукову літературу з основної проблематики розглянуто на основі застосування методу контент-аналізу. Його застосування також дало змогу виявити маловивчені аспекти та інтерпретувати певні тенденції і прогнози, характерні для розвитку сучасних поглядів на фінансування освіти та організаційні методи. Головні матеріали дослідження також сформовано завдяки застосуванню методу наукового порівняння, завдяки чому до дискусії залучено роботи іноземних авторів, які мають своє бачення з формування організаційно-економічного інструментарію забезпечення освітньої галузі. Досвід іноземних дослідників та проведені ними дослідження є вкрай важливими для вироблення шляхів трансформації економічного забезпечення освіти в Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ

Знання як ресурс відрізняється від традиційних ресурсів, таких як капітал, праця, земля та підприємництво [10, р. 79]. У сучасній економіці освітні послуги за своєю природою є важливим чинником виробництва, який визначає перехід світової економіки на новий рівень соціально-економічного розвитку. Проблема інформаційної асиметрії є актуальною для сфери освіти в економіці знань. Потенційні споживачі не можуть об'єктивно оцінити цінність інформації та знань, поки не матимуть їх. Після здобуття знань їхні потреби здовольняються, що може ускладнювати забезпечення конкуренції навіть у загальноосвітніх навчальних закладах [8, р. 80].

Водночас останніми роками в умовах швидкого поширення нових інноваційних технологій і механізмів (що стосуються всіх сфер суспільної діяльності людини) та постійного оновлення знань, структури і форми освіти, що виникли в період розквіту індустріального суспільства, виявилися непридатними для соціально-економічних аспектів сьогодення. Запити сучасної постіндустріальної цивілізації вимагають не тільки нового підходу до освіти, а й перегляду характеру навчальних матеріалів і чіткого визначення оптимальної структури знань, необхідних для нового покоління і дорослого населення.

Перехід до постіндустріального суспільства, побу-

дованого на інформаційно-комунікативних чи цифрових технологіях, сприяє тому, що якість людського капіталу є критично важливою [6]. Освіта стає визначальним чинником успіху підприємств рівня розвитку країни загалом [2, ст. 160]. Інформаційна революція призвела до зміни вимог суспільства до системи освіти. Тому необхідно адекватно реагувати на ці зміни, тобто адаптувати систему освіти до вимог постіндустріального суспільства. В сучасних умовах важливо індивідуалізувати навчальний процес та підвищити його ефективність. Для досягнення цих цілей перспективною є цифрова освіта [1, ст. 22]. Роль педагогічних колективів зростає, оскільки створення сучасних освітніх технологій потребує спільної праці фахівців з різних галузей, які спеціалізуються на різних аспектах навчального процесу.

Водночас одним із головних завдань інноваційного становлення та розвитку системи освіти в умовах розбудови інформаційного суспільства та ринкової економіки є створення організаційно-економічних інструментів, спрямованих на забезпечення ефективного функціонування цієї сфери. Ефективність реалізації організаційно-економічних інструментів значною мірою залежить від рівня погодженості соціально-економічних засад держави і суспільства (макрорівень), роботодавців і найманих працівників (мікрорівень) у процесі досягнення поставлених цілей [5, ст. 35].

Погодження цих інтересів формується на базі економічних та адміністративних способів управління та їхньої трансформації відповідно до глобальних викликів чи поставлених завдань. Процес ефективності організаційно-економічного інструментарію системи освіти також визначається об'єктивними умовами його реалізації. Зауважимо, що цей процес залежить від низки важливих чинників (рис. 1).

Рис. 1. Чинники, що впливають на ефективність організаційно-економічного інструментарію системи освіти [5]

Відтак, ефективне розв'язання проблем в освітній системі полягає у теоретичному осмисленні ключових методологічних положень та розгляді практичних аспектів реалізації певних організаційно-економічних механізмів. Особливістю організаційно-економічних інструментів розвитку системи освіти є те, що основним і

головним джерелом фінансування цієї сфери є державні кошти [5, ст. 36]. З цієї причини організаційно-економічний інструментарій має базуватися на аспектах правового регулювання соціально-економічних відносин та розвитку незалежності освітніх установ у реалізації різноманітних виробничо-фінансових та соціальних аспектів, а також покращенні нормативного фінансування навчальних закладів з можливостями залучення певних позабюджетних коштів.

Отже, організаційно-економічні інструменти в освітньому секторі охоплюють низку методів, підходів, механізмів і структур, які застосовуються для організації та управління національними освітніми процесами з економічного та організаційного поглядів [3, ст. 145]. Цей інструментарій має за мету забезпечити ефективну функціонуючу систему освіти, забезпечити доступ до якісної освіти для всіх громадян, а також підтримувати сталість та розвиток освітнього сектору (рис. 2).

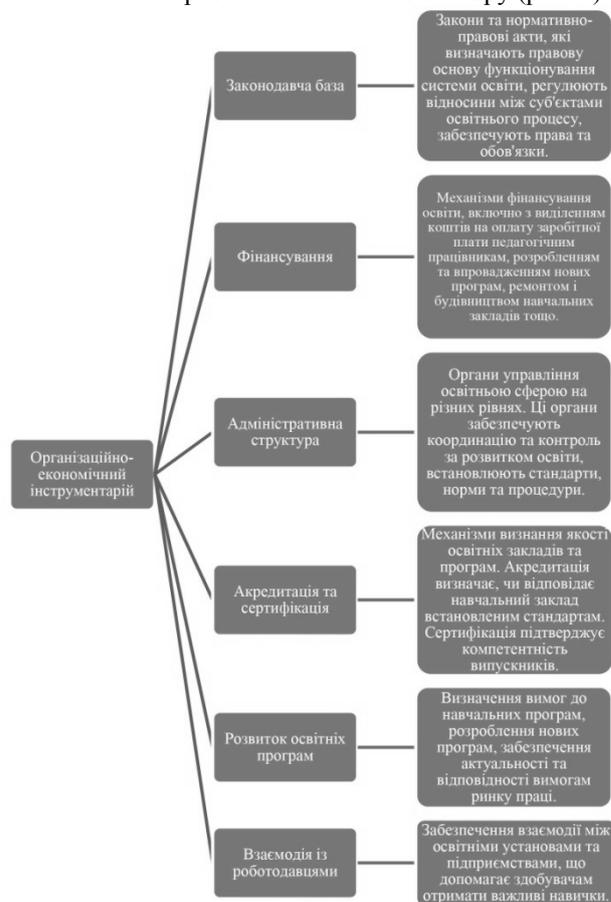

Рис. 2. Базові елементи формування організаційно-економічного інструментарію (складено авторами)

Всі вказані складники мають взаємодіяти та співпрацювати для забезпечення ефективного та якісного освітнього процесу [7, р. 84]. Концептуальна модель організаційно-економічного розвитку системи освіти має враховувати найефективніші шляхи та засоби реалізації в умовах сучасної ринкової економіки. Тому доцільно розрізняти адміністративні, економічні та законодавчі методи, спрямовані на регулювання процесу розвитку системи освіти. З цією метою пропонується застосовувати такі інструменти для реалізації адміністративних методів:

1. Програмно-цільові, які дають змогу чітко спрямовувати розвиток системи освіти на досягнення кон-

кретних цілей.

2. Проектні, що передбачають структуроване планування та управління проектами для досягнення визначених результатів.

3. Конкурсні механізми, які активізують конкуренцію між різними суб'єктами системи освіти та стимулюють досягнення якісних показників [5, ст. 40].

Ці інструменти є важливими в управлінні розвитком

освіти і зберігають свою актуальність для вирішення перспективних завдань. Зокрема, цільові програми розвитку на різних рівнях влади створюють інституційне підґрунтя для розвитку освіти та визначають основні орієнтири та стратегії дій. Застосування цих інструментів виправдане, але потребує вдосконалення через підвищення рівня доказовості та координації програм і проектів у різних напрямках (рис. 3).

Рис. 3. Схематична модель організаційно-економічного інструментарію соціально-економічного розвитку освіти (складено на основі опрацювання джерел [1; 5; 8])

Як зрозуміло з рис. 3, такі механізми, як стратегічне планування та створення нормативно-правової бази, відіграють важливу роль у створенні ефективних організаційно-економічних інструментів соціального розвитку освіти в Україні. Мовиться про те, що у системі стратегічного планування ключову роль відіграє визначення довгострокових та середньострокових цілей розвитку системи освіти, аналіз сучасного стану та ідентифікація ключових викликів та можливостей. Водночас важливим є розроблення та вдосконалення нормативно-правової бази, що регулює сферу освіти, розвиток європейських стандартів, вимог та норм, що визначають якість освіти.

Окремим напрямом є розвиток людських ресурсів, що передбачає підвищення кваліфікації педагогічних кадрів та впровадження програм професійного розвитку, розвиток системи оцінювання та підтримки педагогічних працівників. Водночас, зважаючи на активну діджиталізацію освітнього сектору (в умовах воєнного стану), важливу роль відіграє модернізація навчальних програм, зокрема адаптація програм до вимог сучасного ринку праці та поточних викликів [1, ст. 24]. Особливо в

умовах війни важливо забезпечити доступ до освіти для всіх дітей і підлітків. Це передбачає організацію навчання в навчальних закладах, що перебувають у їхньому підпорядкуванні, а також у тимчасових школах у місцях дислокації. Застосування дистанційних методів навчання також важливе через обмежені можливості зібрання великої кількості людей в одному місці [9, С. 12]. Онлайн-курси, вебінари та ін. електронні ресурси можуть надати змогу й надалі навчатися без прямого контакту. З іншого боку, під час війни зміст навчальної програми може потребувати змін. Наприклад, може змінитися пріоритетність певних предметів, або більший акцент може бути зроблено на гарантуванні безпеки та вивченні медичної допомоги. Однак, як видно з рис. 3, важливу роль відіграє розвиток інфраструктури, що передбачає доступ до сучасних навчальних матеріалів, обладнання та технологій, а також ремонт, будівництво та модернізацію навчальних закладів. Останнім ключовим елементом системи є оцінювання та моніторинг. Тому важливо впровадити систему моніторингу та оцінювання результатів освітніх програм і проектів, а також проаналізувати, чи відповідають

досягнуті результати поставленим цілям.

ВИСНОВКИ

Отже, в умовах інформаційного суспільства, розвитку ринкової економіки та сучасних глобалістичних викликів одним з важливих питань інноваційного становлення та розвитку системи освіти України є формування ефективного організаційно-економічного інструментарію. Сюди входять різні методи, підходи, правила та структури, що застосовуються для ефективної організації та управління національним освітнім процесом. Ці заходи забезпечують ефективне функціонування системи освіти та доступ до якісної освіти для всіх громадян.

Запропонована концептуальна схема організаційно-економічного інструментарію розвитку системи освіти України визначає ключові етапи та інструменти для

забезпечення ефективного розвитку освіти в умовах ринкової економіки. У цій схемі розглянуті адміністративні, економічні та правові методи. Для досягнення стратегічних цілей пропонується застосовувати інструменти, такі як програмно-цільові підходи, проектний підхід та конкурсні процеси. Зі свого боку модель організаційно-економічних інструментів розвитку української системи освіти складається зі стратегічного плану постановки цілей і завдань. Регуляторні механізми мають сприяти розвитку та вдосконаленню нормативно-правової бази. Важливим стратегічним напрямом є розвиток людських ресурсів, що сприятиме підвищенню якості освіти та модернізації програм відповідно до потреб ринку. Всі ці аспекти мають базуватися на системі моніторингу та оцінювання.

Список використаних джерел

1. Гриневич Л.М., Морзе Н.В., Бойко М.А. Наукова освіта як основа формування інноваційної компетентності в умовах цифрової трансформації суспільства. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2020. Вип. 77 (3). С. 1–26.
2. Губерська Н.Л. Мета, завдання та принципи державної політики у сфері вищої освіти. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 3 (2). С. 158–162. URL: http://www.lj.kherson.ua/2014/pravo03/part_2/33.pdf
3. Коверник Н. Організаційно-економічний механізм фінансування професійно-технічних закладів освіти в Україні. *Вісник ОНУ імені І.І. Мечнікова*. 2016. Т. 21. Вип. 7-1 (49). С. 142–146. URL: http://ephsheir.phdpu.edu.ua/bitstream/handle/8989898989/2187/Коверник_Н.В..pdf?sequence=1&isAllowed=y
4. Мішук Н.В. Організаційно-економічний механізм регулювання розвитку освіти в Україні. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2019. № 1 (63). С. 42–47. URL: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/handle/123456789/3477>
5. Шестаковська Т.Л. Концептуальні засади функціонування організаційно-економічного механізму розвитку національної системи освіти. *Науковий вісник Полісся*. 2015. № 1(1). С. 34–41. URL: http://journals.urau.ua/nvp_chntu/article/view/47466/43548
6. Arcienaga Morales A., Nielsen J., Bacarini H., Martinelli S., Kofuji S., Garcia Dia J-F. Technology and Innovation Management in Higher Education—Cases from Latin America and Europe. *Administrative Sciences*. 2018. Vol. 8. No. 2. 11 p. URL: <https://doi.org/10.3390/admsci8020011>
7. Dagen T., Kovacevic M. The Impact of Globalization on the Internationalization of Higher Education Policies: A Southeast European Perspective. *Reimagining Border in Cross-border Education*. London, 2023. pp. 74–97. URL: <https://doi.org/10.4324/9781003427827-4>
8. Licite-Kurbe L., Gintere D. Analysis of Financial Support Instruments for Social Enterprises in Latvia. *Rural Sustainability Research*. 2021. Vol. 45. No. 340. pp. 76–84. URL: <https://doi.org/10.2478/plua-2021-0009>
9. Mateu G. Innovative education management: an empirical study. *Tec empre*. 2021. Vol. 15. No. 3. pp. 2–17. URL: <http://dx.doi.org/10.18845/te.v15i3.5760>
10. Stenis J. Improved Education by Novel Economic Instruments. *New Innovations in Economics, Business and Management Vol. 7*. 2022. pp. 72–82. URL: <https://doi.org/10.9734/bpi/niiebmv7/15781d>

References

1. Hrynevych L.M., Morze N.V., Boiko M.A. Scientific education as a basis for the formation of innovative competence in the conditions of digital transformation of society. *Information technologies and teaching aids*. 2020. Vol. 77 (3). pp. 1–26. (in Ukrainian).
2. Huberska N.L. Purpose, objectives and principles of state policy in the sphere of higher education. *Scientific Bulletin of Kherson State University*. 2014. Vol. 3 (2). pp. 158–162. URL: http://www.lj.kherson.ua/2014/pravo03/part_2/33.pdf (in Ukrainian).
3. Kovernyk N. Organizational and economic mechanism of financing vocational and technical educational institutions in Ukraine. *Bulletin of I. Mechnykov ONU*. 2016. Vol. 21. Issue 7-1 (49). pp. 142–146. URL: http://ephsheir.phdpu.edu.ua/bitstream/handle/8989898989/2187/Коверник_Н.В..pdf?sequence=1&isAllowed=y (in Ukrainian).
4. Mishchuk N.V. Organizational and economic mechanism of regulation of education development in Ukraine. *Scientific view: economics and management*. 2019. Vol. 1 (63). pp. 42–47. URL: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/handle/123456789/3477> (in Ukrainian).
5. Shestakovska T.L. Conceptual principles of the functioning of the organizational and economic mechanism of the development of the national education system. *Polissia scientific bulletin*. 2015. Vol. 1(1). pp. 34–41. URL: http://journals.urau.ua/nvp_chntu/article/view/47466/43548 (in Ukrainian).
6. Arcienaga Morales A., Nielsen J., Bacarini H., Martinelli S., Kofuji S., Garcia Dia J-F. Technology and Innovation Management in Higher Education—Cases from Latin America and Europe. *Administrative Sciences*. 2018. Vol. 8. No. 2. 11 p. URL: <https://doi.org/10.3390/admsci8020011>
7. Dagen T., Kovacevic M. The Impact of Globalization on the Internationalization of Higher Education Policies: A Southeast European Perspective. *Reimagining Border in Cross-border Education*. London, 2023. pp. 74–97. URL: <https://doi.org/10.4324/9781003427827-4>
8. Licite-Kurbe L., Gintere D. Analysis of Financial Support Instruments for Social Enterprises in Latvia. *Rural Sustainability Research*. 2021. Vol. 45. No. 340. pp. 76–84. URL: <https://doi.org/10.2478/plua-2021-0009>
9. Mateu G. Innovative education management: an empirical study. *Tec empre*. 2021. Vol. 15. No. 3. pp. 2–17. URL: <http://dx.doi.org/10.18845/te.v15i3.5760>

<http://dx.doi.org/10.18845/te.v15i3.5760>

10. Stenis J. Improved Education by Novel Economic Instruments. *New Innovations in Economics, Business and Management* Vol. 7. 2022. pp. 72–82. URL: <https://doi.org/10.9734/bpi/niebmv7/15781d>

Olha PROKOPENKO

Doctor of Economics, Professor, Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1362-478X>

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC TOOLKIT FOR SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE EDUCATION SPHERE OF UKRAINE

Introduction. *The education sector of Ukraine is one of the priority industries that are undergoing a process of transformation and rapprochement with modern similar systems of European countries. For this reason, consideration of the modern provision of educational processes with appropriate economic and financial mechanisms requires detailed study and research.*

The purpose of the paper is to analyze the organizational and economic tools of socio-economic development of the educational sphere of Ukraine.

Results. *Therefore, in the conditions of the information society, the development of the market economy and modern globalist challenges, one of the key problems is the formation of an effective organizational and economic toolkit for the innovative development of the education system in Ukraine. This toolkit includes various methods, approaches, regulations and structures that are used to optimally organize and manage the educational process in the country. The main goal of this toolkit is to promote the effective functioning of the educational system and ensure quality education for all citizens. The presented conceptual diagram of the organizational and economic tools for the development of the education system in Ukraine defines the main stages and tools for achieving the effective development of education in the conditions of a market economy. Administrative, economic and legal methods are considered in this scheme. To achieve strategic goals, it is proposed to use such tools as program-target approaches, project approach and competitive processes. At the same time, the model of organizational and economic tools for the development of the education system in Ukraine includes strategic planning for determining goals and challenges.*

Conclusion. *Regulatory mechanisms should contribute to the development and improvement of the legal framework. Special emphasis is placed on personnel development, which should contribute to improving the quality of education and updating programs in accordance with market requirements. All these aspects are based on systems of monitoring and evaluation of the obtained results.*

Keywords: *socio-economic development, education, Ukraine, transformations, model*

Ольга Іванівна **ПОДРЕЗ**

доктор філософії з економіки, старший викладач, Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-099-0115>

e-mail: olha.podrez@gmail.com

ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕОРЕТИЧНОГО БАЗИСУ ДЕФІНІЦІЇ "СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ" СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

У час науково-технічного прогресу, пандемії COVID-19, воєнних конфліктів, безробіття та інфляції обов'язком держави є побудова соціальної економіки. Метою написання статті є визначення сутності термінології, що є попередньою, постановочною для формування проблеми стосовно системи соціальної відповідальності суб'єктів господарювання, зокрема підприємств. Результатами дослідження є встановлення сутності та взаємодії термінів, що передують категорії «соціальна відповідальність» суб'єктів господарювання, побудова структурно-логічної схеми ланцюга понять: соціальні ризики – соціальні наслідки – соціальні виключення – соціальний захист – соціальне забезпечення.

Ключові слова: соціальний ризик, соціальні наслідки, соціальні виключення, соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальна відповідальність підприємства

ВСТУП

Сучасні умови розвитку економіки дають змогу багатьом країнам світу зосереджуватись на такому важливому питанні, як соціальний захист населення, будуючи соціально орієнтовану економіку. Трансформаційні процеси, що відбуваються у багатьох галузях економіки і в найбільш розвинутих країнах світу та навіть у деяких географічних регіонах (Європейський Союз, Азіатський Союз тощо) призводять до формування транснаціональних, багатонаціональних корпорацій, які у гонитві за надприбутком нехтують соціальними й екологічними наслідками. Водночас розвиток дочірніх підприємств здійснюється нерівномірно, що не дає їм змогу здійснювати заходи та відповідально відноситися до проблем соціального розвитку підприємств. Тому увесь світ, зокрема наукова спільнота, активно обговорює питання, пов'язані з організацією ефективної системи соціальної відповідальності країн, галузей, корпорацій і окремих підприємств. Однак передусім доцільно з'ясувати як виникає потреба у цьому, і які чинники на неї впливають.

Для цього необхідно проаналізувати основні поняття, які обґрунтовують потребу у соціальній відповідальності підприємства, такі як соціальний ризик, соціальні наслідки, соціальні заходи тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Сутності, ролі, проблемам та концепціям розвитку соціальної відповідальності присвячено праці таких відомих зарубіжних вчених, як Р. Акерман, Г. Боуен, Дж. Елкінгтон, А. Керролл, Ф. Котлер, Дж. Ленсен, М. Портер, Д. Свансон, М. Статман, М. Фрідман, Е. Фріман, В. Фредерик, М. Шварц та ін. Серед українських науковців вагомий вклад у дослідження проблем та пошук їх вирішення внесли О. Грішнова, О. Герасименко, М. Дейч, Г. Задорожний, А. Колод, О. Криворучко, Е. Лібанова, О. Мних, Г. Назарова, О. Новікова, В. Панькова, В. Шинкаренко, С.В. Філіппова та ін. Але залишаються невирішеними питання уточнення ролі та сутності понять «соціальні ризики», «соціальні на-

слідки», «соціальне виключення», «соціальний захист», «соціальне забезпечення», виявлення їх взаємозв'язку й взаємозалежності, особливості організації та управління соціальною відповідальністю підприємств.

МЕТА статті – теоретико-методологічне обґрунтування первинного базису категорії «соціальна відповідальність підприємства», а саме основоположних понять, застосування яких визначає проблему та вимагає здійснювати організацію, координацію, облік й контроль за дотриманням принципів соціальної відповідальності з боку підприємств. Для досягнення мети поставлені завдання:

- визначити роль і сутність основоположних понять, таких як: «соціальні ризики», «соціальні наслідки», «соціальне виключення», «соціальний захист», «соціальне забезпечення»;
- встановити взаємозв'язок основоположних понять та визначити їх вплив на розвиток соціальної відповідальності підприємств для побудови соціально орієнтованої економіки країни;
- побудувати ланцюг зв'язку основоположних понять первинного базису дефініції «соціальна відповідальність підприємства».

РЕЗУЛЬТАТИ

Сучасні наукові публікації, присвячені проблемам соціальної відповідальності, поділено на такі групи:

- 1) терміни, у разі застосування яких виникає потреба у дефініції «соціальна відповідальність», – це основоположні поняття первинного теоретичного базису (соціальні ризики, «соціальні наслідки», «соціальне виключення», «соціальний захист», «соціальне забезпечення»);
- 2) терміни, які безпосередньо стосуються дефініції «соціальна відповідальність» – це соціальна відповідальність як мультидисциплінарна категорія та соціальна відповідальність за рівнями управління;
- 3) терміни, які пов'язано із покращенням результативності соціальної відповідальності – «управління соціальною відповідальністю підприємства», «соціальне партнерство».

Рис. 1. Ланцюг зв'язку основоположних понять первинного теоретичного базису з дефініцією «соціальна відповідальність» суб'єктів господарювання

У статті розглянемо лише першу групу понять, оскільки вона є найбільш несистематизованою у літературних джерелах.

Розвиток країн світу здійснюється нерівномірно, має різноманітні фактори впливу, ризики та наслідки у соціальній сфері (рис. 1), тому все це потребує побудови системи соціальної відповідальності для суб'єктів господарювання і передусім для підприємств.

З рис. 1 видно, що під впливом різних факторів, до яких віднесено: НТП, глобальні перетворення в економіці, політиці та інших сферах діяльності країн, природні катаклізми й катастрофи, пандемії, зміни у виробництві, що спричинили за собою скорочення робочих місць, безробіття та ін. негативні явища, що виникають у суспільстві, виникають соціальні ризики, які приводять до появи соціальних наслідків. Отже, соціальні ризики систематизовано за такими напрямками їх угруповання: розвиток науки, зокрема цифрової трансформації економіки; зміни в економіці, політиці, соціальній сфері, що відбуваються в результаті дії глобальних процесів (перетворень); природні катаклізми, катастрофи, пандемії та бойові дії; тощо.

В [1, с. 15-16] доведено, що глобальні перетворення, які відбуваються у світовій економіці країн світу формують як позитивні фактори впливу на неї, так і негативні. Останні пов'язані з виникненням різного роду ризиків, зокрема соціальних.

Суть соціального ризику досліджували такі вчені, як О. Білик, А. Відавскі, Е. Гідденса, К. Дейка, М. Дугласа, Е. Лібанової, Н. Лумана, В. Надраги, О. Новікової, У. Садової, Л. Семів, П. Словіка, Н. Романюка, М. Фуко та ін. Так, у роботі О. Білик поняття «соціальний ризик» визначено як «опис та пояснення можливих майбутніх втрат (як негативний стан справ) власних або очікуваних ресурсів домогосподарства (доходу). Втрата виражає загрозу соціальному забезпеченню домогосподарства через можливу випадкову або катастрофічну подію» [2, с. 163]. Водночас авторка наголошує, що «класичний каталог соціальних ризиків стосується опису та пояснення втрат доходу, спричинених такими загрозами, як хвороба, материнство, непрацездатність (інвалідність), нещасний випадок на виробництві, смерть годувальника, безробіття, старість, раптові витрати» [2, с. 163].

У роботі Н.Є. Федорова [3, с. 94] наголошується, що незважаючи на високі позитивні риси впливу науки

на соціально-економічний розвиток суспільства, «вказані ефекти можуть мати не тільки позитивний, а й негативний характер для тих чи інших складників суспільної системи»:

– «..порушення усталених господарських зв'язків, підсилення нестабільності економіки, зростання структурного та циклічного безробіття, банкрутств;

– швидкий моральний знос як засобів виробництва, так і предметів споживання, що приводить до невідповідних втрат рідкісних невідновних ресурсів, знижує ефективність виробництва і створює додаткове навантаження на господарську систему;

– негативні зміни в екосистемі Землі, які характеризують епоху антропоцену, включають помітне прискорення темпів ерозії й осідання, великомасштабні хімічні збурення в циклах вуглецю, азоту, фосфору та інших елементів, значної зміни глобального клімату і рівня моря, а також біотичні зміни;

– спостерігається загроза зростання фізичних та психічних розладів, цифрової залежності внаслідок підсилення інтелектуалізації праці та широкого розповсюдження цифрових технологій;

– прогрес медицини викликає загрозу перенаселення планети та загострення демографічної кризи;

– підвищення рівня кіберзлочинності, особливо у сфері порушення майнових прав, авторського права..» [3, с. 94-95].

Окрім цього, у роботі О.О. Хандій, Л.Л. Шамілевої [4] «визначені та ідентифіковані проблеми в системі соціально-трудових відносин за умови цифровізації можуть за певних обставин обумовити прояв чи реалізацію низки економічних та соціально-економічних ризиків, серед яких найбільш вагомими та вірогідними є такі: ризики втрати роботи; ризики втрати основних джерел життєзабезпечення; втрати можливості соціального захисту та соціального забезпечення; втрати соціального статусу та можливості його підвищення; ризики формування психологічної залежності, а у крайніх випадках навіть деградації особистості; ризики соціального відторгнення та дезадаптації людини в суспільстві та інші» [4, с. 184].

Отже, під соціальними ризиками у цій статті розуміється поява негативних явищ під впливом факторів міжнародного характеру (глобалізація, НТП, пандемія, природні катастрофи, бойові дії тощо), національного (зміни в політиці, економіці, екології, соці-

альній та виробничій сферах), підприємницького (втрати доходу, ресурсів, скорочення робочих місць, банкрутство), індивідуального (втрата працевлаштування, працездатності, доходів, житла, соціального статусу). Соціальні ризики викликають певні негативні соціальні наслідки.

Термін «соціальні наслідки» аналізували багато вчених, таких як Ж. Дерій [5], М. Нечипоренко [8], П. Нікіфоров [9], А. Ревко, Н. Приходько [2], О. Севрук, Т. Севрук [12], С. Слюсар [13] та ін. Вони розглядали цей термін з погляду одержання негативних соціальних наслідків у контексті суспільної трансформації в Україні, тобто це був соціологічний підхід. Так, В.П. Степаненко [5], О.І. Білик [2] розглядали соціальні наслідки пандемії COVID-19 і прийшли до висновку, що «на відміну від більшості інших стихійних лих, пандемії не залишаються географічно обмеженими, і збитки може бути значно пом'якшено шляхом оперативного втручання. Сьогодні слід враховувати соціальні наслідки для різних галузей охорони здоров'я, транспорту, житла, зайнятості, харчування, води та санітарії. Ця глобальна пандемія ще може надати важливу можливість переорієнтувати політику, щоб полегшити подальшу соціальну ізоляцію». Водночас авторка зазначає, що «повне розуміння наслідків соціальної ізоляції та самотності, пов'язаної з COVID-19, як на короткострокове, так і на довгострокове здоров'я населення вимагатиме ретельного вивчення» [2, с. 166].

Іншим напрямом соціального наслідку є безробіття. А. Ревко та Н. Приходько [6] поняття «безробіття» розглядали за визначенням Державної служби зайнятості України як «явище соціально-економічне, внаслідок якого частина населення, яке вважається працездатним (економічно активне населення) не має змоги знайти гідну роботу і відповідно до цієї обставини поповнює резервний запас праці, що є порівняно надлишковим стосовно ефективності саме людського капіталу» [7].

Міжнародна організація праці чітко визначає, що безробітними є особи (zareєстровані, а також офіційно незареєстровані в Державній службі зайнятості України), які відповідають усім трьом базовим критеріям: 1) не мають на цей час офіційної роботи; 2) наполегливо шукали роботу або намагалися започаткувати власну діяльність; 3) протягом двох тижнів мали можливість приступити до виконання певної роботи, включаючи роботу на дому з оплатою або підтримкою доходу [8].

А. Ревко та Н. Приходько [6] та ін. [9] вважають, що безробіття – це макроекономічна проблема, на рівень якої впливають такі фактори: зміни в економіці; уповільнення економічного зростання; співвідношення цін на базові фактори виробництва; недостатня сукупність попиту; інфляція, що сприяє зменшенню капітальних вкладень; зменшення реальних доходів, що збільшує кількість пропозиції на робочу силу зі зменшенням її попиту; співвідношення цін на базові фактори виробництва, що додають переваг практичним технологіям; сезонні обсяги виробництва, які забезпечують попит з питань праці; недосконале законодавство про працю; низький рівень професійного навчання та перепідготовки; неадекватний рівень програми зайнятості та демографічні процеси, що мають місце в Україні тощо [6, с. 19].

Отже, авторами [6] зазначається, що безробіття як

макроекономічне явище «має суттєві соціально-економічні наслідки, серед яких варто виділити: зростання злочинності; зниження рівня життя населення регіонів; зниження професійної кваліфікації працівників; трудова міграція населення; збільшення числа самогубств та поширення психічних захворювань серед безробітних [6, с. 23].

В роботах О.В. Рєвнівцевої [10] та Г.Ю. Мішук й Г.М. Юрчик [11] розглядаються питання соціального виключення, що породжує бідність (як фактор та індикатор ризику соціального виключення); депривація (один із різновидів соціального виключення, що передбачає обмежену соціальну співучасть у певній сфері суспільного життя внаслідок наявних позбавлень, в основі яких лежать набуті статуси, соціальні умови та обставини); дискримінація (фактор соціального виключення, що обумовлений порушенням принципу рівності); маргіналізація та люмпенізація (граничні прояви соціального виключення, що обумовлюють формування «соціального дна») [11, с. 179].

Отже, термін «соціальне виключення» показує рівень соціальної напруги, падіння, що виникає у суспільстві під впливом різноманітних факторів розвитку країни, регіону, галузі, підприємства та індивідуума.

З метою недопущення соціального виключення застосовують заходи соціального захисту, який базується на застосуванні соціального забезпечення.

П.Д. Пилипенко [12], Н. Болотіна [13] поняття «соціальний захист» розглядають як у широкому, так і у вузькому розумінні. Так, у широкому розумінні – це «діяльність держави, спрямована на забезпечення формування й розвитку повноцінної особистості, виявлення й нейтралізацію негативних факторів, що впливають на неї, створення умов для самовизначення і ствердження у житті, а у вузькому – сукупність економічних і правових гарантій, що забезпечують додержання найважливіших соціальних прав громадян, досягнення соціально прийняттого рівня життя [13, с. 36].

А.О. Медвідь [14, с. 94] визначає, що «соціальний захист» – це комплекс організаційних, юридичних, економічних і фінансових заходів, спрямованих на подолання несприятливих наслідків соціальних ризиків за рахунок незаборонених законом джерел фінансування. На підставі аналізу літературних джерел цей автор виявив, що деякі науковці ототожнюють поняття «соціальний захист» та «соціальне забезпечення», але, на думку А.О. Медвідь та наш погляд, ці поняття не є тотожними. Вони мають спільні риси. Так, «соціальне забезпечення» як і «соціальний захист» у деяких наукових працях розглядається у широкому та вузькому сенсі. У першому розумінні цей термін характеризує весь інститут соціального захисту, що одержав назву «право соціального забезпечення» [15, с. 33], а в іншому – систему відносин, що стосується питань соціального захисту, які фінансуються за рахунок державного бюджету [14, с. 93].

Він показує, що «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» співвідносяться як ціле і частина. Тому нами в [1, с. 17-18] наведено схему, з якої видно, що соціальний захист має декілька видів соціального забезпечення:

1) за напрямом:

– соціально – правове та адміністративне забезпе-

чення;

– екологічне забезпечення або охорона навколишнього середовища;

– матеріальне і паливно-енергетичне забезпечення;

– економічне (фінансове) забезпечення підприємств та населення;

– тощо;

2) за рівнями управління:

– мікрорівень – виробниче підприємство: економічне, екологічне, матеріально-енергетичне, медичне;

– мезо- та макрорівень – регіон, галузь, держава: економічне, екологічне, матеріально-енергетичне, медичне;

– мега- або інтернаціональний рівень: економічне (зокрема фінансове), побутове, культурно-навчальне, медичне.

На відміну від [1, с. 18] додано третій рівень соціального забезпечення – мега- або інтернаціональний рівень. В умовах воєнного часу, що відбувається в Україні, соціальне забезпечення або допомогу українці отримували як біженці, що знаходились у різних країнах світу, так і як мешканці територій, що є окупованими, або знаходяться у зоні активних бойових дій, також як внутрішні переселенці.

Список використаних джерел

1. Подрез О.І., Черепанова В.О. Глобальна економіка та її вимоги до соціальної відповідальності підприємств. *Бізнес Інформ*. 2023. № 6. С. 12–20. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-6-12-20>
2. Білик О.І. Вплив пандемії на трансформацію соціального ризику. *Право та державне управління*, 2020. № 3. С. 162–167. URL: <https://doi.org/10.32840/pdu.2020.3.24>
3. Федорова Н.Є. Синергетичний вплив науки на суспільний розвиток та його соціально-економічні ефекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. Вип. 18. Ч. 3. С. 91–96. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/18_3_2018ua/21.pdf
4. Хандій О.О., Шамілева Л.Л. Вплив цифрових трансформацій на економіку та сферу праці: соціально-економічні ризики та наслідки. *Економічний вісник Донбасу*. 2019. № 3 (57). С. 181–188. URL: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-3\(57\)-181-188](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-3(57)-181-188)
5. Степаненко В.П. Соціальні наслідки пандемії COVID-19 у контексті суспільної трансформації в Україні: соціологічний підхід. За матеріалами наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 14 квітня 2021 року. *Вісник НАН України*. 2021. № 5. С. 33–46. URL: <https://doi.org/10.15407/visn2021.05.033>
6. Ревко А., Приходько Н. Соціально-економічні наслідки безробіття населення регіонів України. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2021. № 2(26). С. 18–24. URL: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-2\(26\)-18-24](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-2(26)-18-24)
7. Державна служба зайнятості України. Статистична інформація. URL: <http://www.dcz.gov.ua/control/uk/index>
8. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012. № 5067-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text>
9. Безробіття в Україні: причини, види, наслідки. *Наукові доробки молоді вирішенню проблем Європейської інтеграції: збірник наукових статей*: у 2 т. Харків, 2008. Т. 2. С. 34–36.
10. Ревнівцева О.В. Соціальне виключення: проблеми визначення та дослідження. *Людський розвиток*. 2008. № 1. С. 98–106.
11. Міщук Г.Ю., Юрчик Г.М. Соціальне виключення: проблеми визначення та оцінювання масштабів в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 1 (35). С. 166–181. URL: <https://doi.org/10.15407/dse2019.01.166>
12. Пилипенко П.Д. Право соціального забезпечення України. Київ, 2012. 232 с.
13. Болотіна Н. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять. *Право України*. 2000, № 4. С. 35–39.
14. Медвідь А.О. Поняття права на соціальне забезпечення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. № 21. С. 92–94.
15. Тарасенко В.С. Правове забезпечення соціального захисту дітей-інвалідів в Україні: монографія. Одеса, 2008. 156 с.

References

1. Podrez O.I., Cherepanova V.O. The global economy and its requirements for social responsibility of enterprises. *Business-Infom*. 2023. No. 6. pp. 12–20. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-6-12-20> (in Ukrainian).
2. Bilyk O.I. The impact of the pandemic on the transformation of social risk. *Law and public administration*. 2020. No. 3. pp. 162–167. URL: <https://doi.org/10.32840/pdu.2020.3.24> (in Ukrainian).
3. Fedorova N.Ye. Synergistic impact of science on social development and its socio-economic effects. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International economic relations and the world economy*. 2018. Issue 18. Part 3. pp. 91 – 96. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/18_3_2018ua/21.pdf (in Ukrainian).
4. Khandii O.O., Shamileva L.L. Impact of digital transformations on the economy and labor sphere: socio-economic risks and consequences. *Economic Bulletin of Donbas*. 2019. No. 3 (57). pp. 181–188. URL: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-3\(57\)-181-188](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-3(57)-181-188) (in Ukrainian).

ВИСНОВКИ

Дослідження показали, що дефініція «соціальна відповідальність» базується на застосуванні первинного теоретичного базису, що складається з основоположних понять – соціальні ризики, соціальні наслідки, соціальні виключення, соціальний захист, соціальне забезпечення.

За допомогою первинного теоретичного базису суб'єкти господарювання формують проблему потреби в імplementації заходів із соціальної відповідальності.

Розглянуто сутність основоположних понять та встановлено ланцюг їх взаємодії й впливу на соціальну відповідальність суб'єктів господарювання, до яких віднесено підприємства, регіони, галузі, держава загалом.

Доведено, що соціальне забезпечення за рівнями управління поділяється на мікрорівень (підприємства), макрорівень (регіон, галузь, держава) та мега- або інтернаціональний рівень (країни світу, економічні блоки тощо). Інтернаціональний рівень охоплює економічне (зокрема фінансове), побутове, культурно-навчальне, медичне.

У подальшому дослідженні доцільно розглянути основний теоретичний базис, що стосується категорії «соціальна відповідальність» та вторинний теоретичний базис, що охоплює дефініції «управління соціальною відповідальністю» і «соціальне партнерство».

5. Stepanenko V.P. Social consequences of the COVID-19 pandemic in the context of social transformation in Ukraine: a sociological approach: Based on the materials of the scientific report at the meeting of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine on April 14, 2021. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*. 2021. No. 5. pp. 33 – 46. URL: <https://doi.org/10.15407/visn2021.05.033> (in Ukrainian).
6. Revko A., Prykhodko N. Socio-economic consequences of unemployment in the regions of Ukraine. *Problems and prospects of economics and management*. 2021. No. 2 (26). pp. 18–24. URL: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-2\(26\)-18-24](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-2(26)-18-24). (in Ukrainian).
7. State Employment Service of Ukraine. Statistical information. URL: <http://www.dcz.gov.ua/control/uk/index> (in Ukrainian).
8. On employment of the population: Law of Ukraine on July 5, 2012 № 5067-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text> (in Ukrainian).
9. Unemployment in Ukraine: causes, types, consequences. *Scientific achievements of young people in solving problems of European integration*: a collection of scientific articles: in 2 vol. Kharkiv, 2008. Vol. 2. pp. 34 –36. (in Ukrainian).
10. Rievnitseva O.V. Social exclusion: problems of definition and research. *Human development*. 2008. No. 1. pp. 98 –106. (in Ukrainian).
11. Mishchuk H.Y., Yurchyk H.M. Social exclusion: problems of definition and estimation of the scale in Ukraine. *Demography and social economy*. 2019. No. 1 (35). pp. 166 –181. URL: <https://doi.org/10.15407/dse2019.01.166> (in Ukrainian).
12. Pylypenko P.D. Law of Social Security of Ukraine. Kyiv, 2012. 232 p. (in Ukrainian).
13. Bolotina N. The human right to social security in Ukraine: the problem of terms and concepts. *Law of Ukraine*. 2000. No. 4. pp. 35–39. (in Ukrainian).
14. Medvid A.O. The concept of the right to social security. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence*. 2016. No. 21. pp. 92–94. (in Ukrainian).
15. Tarasenko V.S. Legal provision of social protection of disabled children in Ukraine: monograph. Odesa, 2008. 156 p. (in Ukrainian).

Olha PODREZ

PhD in Economics, Senior Lecturer, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-099-0115>

e-mail: olha.podrez@gmail.com

**STUDY OF THE THEORETICAL BASIS OF DEFINITION
"SOCIAL RESPONSIBILITY" OF BUSINESS ENTITIES**

Introduction. At the time of introduction of innovative measures for the development of production processes, the impact of catastrophes, the COVID-19 pandemics, military conflicts, the rise in unemployment and inflation, the most important duty of the state is the construction of a socially oriented economy. To do this, it is necessary to create an effective system of management of social responsibility of economic entities, which include enterprises, as the main links of the economy of the country, regions, state. Businesses are responsible for the status and health of both employees of the company and residents of regions and countries where they carry out their economic activities. *Materials and methods.* On the basis of the structural and logical scheme, the chain of concepts is analyzed: social risks-social consequences-social alienation-social protection-social support.

The purpose of paper is to determine the essence of terminology, which is the preliminary and is the basis of the primary theoretical basis, which determines the problem of the expediency of forming a system of social responsibility of economic entities. The task is to build a chain of applying concepts on the theoretical basis of the category "social responsibility" of economic entities.

The results of the study are the establishment of the essence and interaction of terms that preceded the category of "social responsibility" of economic entities: according to the directions of social risks, the results of their influence and the emergence of social consequences or even social alienation due to poverty, deprivation, discrimination, marginalization and lumenization. Formation of social protection measures and its security.

Conclusions. The study made it possible to understand the importance of social responsibility of economic entities and to determine the role in the formation of a socially oriented economy in Ukraine in the postwar period.

Keywords: social risk, social consequences, social exclusion, social protection, social security, social responsibility of the enterprise

Алла Юрїївна **КІРИК**

доктор філософії з права, старший викладач, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0729-5986>
e-mail: Kirykalla@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІЛЬНОГО РУХУ ТОВАРІВ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

У статті розкрито одну зі свобод внутрішнього ринку ЄС – вільний рух товарів. Вільний рух товарів розглянуто як основу політики ЄС, оскільки він пропонує виробникам доступ до ринку держав-членів, а споживачам – широкий асортимент товарів. Зазначено, що одна з проблем, з якою стикаються країни-члени ЄС, полягає в тому, що належність до єдиного ринку означає, що окрема країна не має права відмовитися від продажу продукції, виробленої в інших країнах Союзу, яка вважається прийнятною.

Ключові слова: внутрішній ринок, спільний ринок, вільний рух товарів, ЄС

ВСТУП

Внутрішній ринок Європейського Союзу (ЄС) з його свободами є гарним прикладом успіху Співтовариства, що тепер приносить користь європейським підприємствам і громадянам і є центром політики ЄС. Єдиний ринок, яким ми його знаємо сьогодні, полегшує купівлю та продаж товарів у 27 державах-членах і є необхідною умовою для поточного та майбутнього процвітання ЄС. З юридичного погляду саме вільний рух товарів є ключовим елементом у створенні та розвитку внутрішнього ринку та забезпечує безмитне пересування товарів на території ЄС. Проте вільний рух товарів не є абсолютно вільним, що змушує окремі держави-члени стикатися з певними особливостями. За деяких обставин можуть застосовуватись обмеження або навіть заборони, які, обмежуючи вільну торгівлю, виконують важливі функції, такі як захист навколишнього середовища або здоров'я людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання становлення внутрішнього ринку ЄС є предметом дослідження багатьох вчених серед яких: Ю.П. Гаряча, К.В. Громовенко, Т.В. Каплюченко, Л.В. Перевалова, О.А. Решота, Й. Тачинська, однак питання особливості функціонування вільного руху товарів в ЄС як одного з елементів внутрішнього ринку, потребує додаткового дослідження.

МЕТА статті полягає у з'ясуванні особливостей становлення та функціонування вільного руху товарів в ЄС та аналізі проблемних питань допуску товарів до ринків держав-членів ЄС.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ця робота базується на законодавстві зарубіжних країн, працях зарубіжних вчених. У дослідженні застосовано методи аналізу, синтезу та узагальнення, а також низку інших методів.

РЕЗУЛЬТАТИ

Внутрішній ринок ЄС, спочатку відомий як спільний ринок, базується на колишньому Європейському економічному співтоваристві (ЄЕС), заснованому Римським договором у 1957 р., проте у 1992 р. утворено ЄС, що охопив колишнє ЄЕС.

Основні цілі створення внутрішнього ринку полягали у стимулюванні економічного зростання в регіоні,

покращення якості та доступності товарів і послуг, а також зниження цін. На сьогодні внутрішній ринок регулюється Європейською комісією, яка відповідає за моніторинг застосування законів ЄС і вжиття заходів стосовно невідповідності Закону про внутрішній ринок [1]. Комісія також збирає дані для оцінювання впровадження політики та оцінювання сфер, в яких потрібне розроблення політики.

Відтак, внутрішній ринок дає змогу людям, послугам, товарам і капіталу більш вільно переміщатися з однієї країни-члена ЄС в іншу, пропонуючи можливості як для підприємств, так і для споживачів. Це одне з найважливіших досягнень і основа економічної інтеграції в рамках ЄС.

Вільний рух товарів, людей, послуг і капіталу з однієї країни-члена ЄС в іншу відомий як чотири свободи. Внутрішній ринок знаходить свою правову основу у ст.ст. 4(2)(а), 26, 27, 114 та 115 Договору про функціонування ЄС (ДФЄС) [2].

Протягом тривалого періоду становлення внутрішнього ринку сформовано основні принципи його функціонування (принципи взаємного визнання, субсидіарності, пропорційності та недискримінації).

Принцип взаємного визнання підкреслює, що продукт, законно виготовлений і проданий в одній державі-члені, повинен бути прийнятий в іншій державі-члені, оскільки законодавство іншої держави є еквівалентним за дією внутрішньому законодавству.

Важливими складниками внутрішнього ринку є також принципи субсидіарності та пропорційності. Принцип субсидіарності дозволяє діяти ЄС лише тоді, коли відповідна сфера не належить до виключної компетенції Союзу; коли держави-члени не можуть належно досягти цілей запропонованих заходів; коли дія через її масштаб або ефект може бути реалізована ЄС більш успішно.

Принцип пропорційності визначає, як ЄС повинен діяти, уникаючи непотрібних обмежень і гарантуючи, що дії ЄС роблять лише те, що необхідно для досягнення цілей.

Принцип недискримінації є загальним принципом права ЄС, який застосовується як до внутрішнього ринку, так і до інших сфер права ЄС. Його закріплено у ст. 18 ДФЄС і ним заборонено будь-яку дискримінацію за національністю. Це означає, наприклад, що державам-

членам забороняється трактувати імпортовані товари інакше, ніж вітчизняні товари [3, с. 23-24].

Вільний рух товарів є ключовим елементом створення та розвитку внутрішнього ринку. Оскільки вільний рух товарів є основою політики ЄС, він приніс багато переваг і викликів для європейських громадян і бізнесу. Тому предметом цього дослідження є реалізація вільного руху товарів в ЄС.

Вільний рух товарів є одним із ключових елементів внутрішнього ринку, закріпленого у ст.ст. 28-30 ДФЄС [2]. Він пропонує виробникам доступ до ринку держав-членів, а споживачам – широкий асортимент товарів. Як тільки продукт виготовлено і продано в одній державі-члені, його можна продавати і в усьому ЄС.

Вільний рух товарів – перша з чотирьох свобод. Як найважливіша ініціатива на початку інтеграції, її реалізовано завдяки Європейському митному союзу, заснованому в 1958 р. Через Європейський митний союз країни ЄЕС знизили митні бар'єри між собою та проводять єдину митну політику відносно третіх країн. Це означає, що торговці не повинні платити жодних митних зборів за експорт своєї продукції в ЄС.

Мита між державами-членами скасовано з 1968 р., але інші типи бар'єрів все ще перешкоджали вільній торгівлі товарами. Наступним необхідним кроком стала гармонізація національного законодавства, оскільки кожна країна застосовувала різні стандарти стосовно виробництва та торгівлі.

Проблема спільного ринку полягала не в наявності національних правил, а в їх відмінностях. Виробники, які хотіли вийти зі своїми товарами на ринки інших країн, повинні були перевіряти стандарти та відповідати їм. Щоб усунути ці технічні бар'єри, введено директиви гармонізації, спрямовані на конвергенцію національних нормативних актів.

Вільний рух товарів сьогодні означає, що країни ЄС не повинні стягувати мито з товарів, вироблених в ЄС, коли вони перетинають кордон, або з товарів, вироблених у третіх країнах, коли вони в'їжджають до ЄС.

Від початку цієї свободи особи, які приймають рішення, зіткнулися з тим фактом, що не лише тарифи, а й інші види заходів можуть вплинути на конкурентоспроможність імпортованих товарів. Наприклад, якщо країна накладає обмеження на кількість імпорту певного продукту, пропорцію інгредієнтів або етикетку, це також перешкоджає вільному переміщенню товарів. Так, збори, що мають еквівалентний вплив на торгівлю, або кількісні обмеження імпорту однаково заборонені [4, с. 30].

Заборона дискримінаційного оподаткування, скасування митних зборів та усунення інших адміністративних правил і бар'єрів, які перешкоджають вільному переміщенню товарів, розглядаються у ст.ст. 34, 35 ДФЄС [2]. Вказані статті містять положення, які забороняють кількісні обмеження і заходи, еквівалентні кількісним обмеженням.

Слід наголосити, що поняття кількісні обмеження визначено у справі «*Riseria Luigi Geddo v Ente Nazionale Risi*» як будь-які заходи, які становлять повне або часткове обмеження імпорту, експорту або транзитних товарів [5]. Зі свого боку заходи, еквівалентні кількісним обмеженням визначено у справі «*Dassonville*» як усі правила торгівлі, прийняті державами-членами, які мо-

жуть перешкоджати, прямо чи опосередковано, фактично чи потенційно, торгівлі всередині Союзу [6].

Правила, що скасовують кількісні обмеження, стали важливими для розвитку внутрішнього ринку в Європі. Вільний рух товарів є надзвичайно успішною програмою, яка об'єднала економіки Європи. Це дозволяє будь-якому торговцю чи виробнику в будь-якій частині ЄС безперешкодно експортувати свої товари до будь-якої іншої держави-члена ЄС. Наприклад, італійські виробники сиру можуть експортувати свою продукцію до будь-якої іншої країни-члена.

Небагато сфер справили такий глибокий вплив на європейську інтеграцію, як вільний рух товарів, і жодне положення у цій сфері не відіграло такої ж важливої ролі, як ст. 34 ДФЄС, яка забороняє кількісні обмеження та заходи, що мають еквівалентну дію між державами-членами [2].

Важливим у цьому випадку є рішення у справі «*Dassonville*», що стосувалося бельгійських правил, які вимагали, щоб імпортовані товари мали сертифікат автентичності від органів влади певних країн походження. Група торговців віскі купила шотландський віскі у Франції та намагалася ввезти його до Бельгії без сертифікату. Суд визначив, що такий захід підпадає під дію ст. 34 ДФЄС, зазначивши, що усі правила торгівлі, прийняті державами-членами, які можуть перешкоджати, прямо чи опосередковано, фактично чи потенційно, торгівлі всередині Союзу, слід розглядати як заходи, еквівалентні кількісним обмеженням. Це стало відомо як «формула Дассонвіля» і послідовно застосовувалося Судом у наступних справах [6].

Аргументацію Суду розвинуто далі у справі «*Cassis de Dijon*». рішення, яке встановлює принцип, згідно з яким будь-який продукт, який законно виробляється та продається у державі-члені відповідно до її справедливих і традиційних правил, а також з виробничими процесами цієї країни, повинен бути допущений на ринок будь-якої іншої держави-члена [7].

Водночас ст. 36 ДФЄС дозволяє державам-членам вживати заходів, які мають ефект, еквівалентний кількісним обмеженням, якщо їх виправдано загальними, неекономічними міркуваннями [2]. Ст. 36 ДФЄС чітко виключає національні закони, які можуть перешкоджати вільному руху товарів на таких підставах: суспільна мораль, державний порядок або громадська безпека; захист здоров'я та життя людей, тварин або рослин; захист національних надбань, що мають художню, історичну або археологічну цінність; або захист промислової та комерційної власності [2].

Такі винятки із загального принципу повинні глумачитися суворо, і національні заходи не можуть становити засіб довільної дискримінації або прихованого обмеження торгівлі між державами-членами. Нарешті, заходи повинні мати прямий вплив на суспільні інтереси, що підлягають захисту, і не повинні виходити за межі необхідного рівня.

Як приклад, варто навести справу, яка пов'язана з блокуванням на території Франції енергетичного напою *Red Bull*. За висновком Французького агентства з безпеки харчових продуктів таурин, який міститься в напої *Red Bull* є небезпечним для організму людини, оскільки спричиняє небажані нервово-поведінкові ефекти. Французьке агентство з безпеки харчових про-

дуктів зазначило, що, враховуючи рівень концентрації таурину, що міститься в банці *Red Bull* (у 500 разів перевищує добову дозу, що забезпечується їжею), безпека для споживача не може бути гарантована [8].

Заборона на продаж у Франції енергетичних напоїв із додаванням таурину та глюкуронолактону стала результатом суворого застосування принципу обережності, який дозволяє національним органам влади вживати тимчасові заходи, пропорційні меті громадського здоров'я, протягом часу, необхідного для вирішення наявних наукових невизначеностей. У випадку з напоєм *Red Bull*, продаж якого дозволено у 25 державах-членах ЄС, застосування принципу обережності випливає з наявності наукової невизначеності стосовно ризиків, пов'язаних із вживанням великих доз цього напою.

Проте у цьому разі науковий аналіз не продемонстрував наявності доведеного ризику, який би виправдав заборону на продаж напою. Зібрана інформація в період 2000-2006 рр. центрами контролю за отруєнням і токсикологічним контролем стосується невеликої кількості випадків і в будь-якому разі подана симптоматика (збудження, тахікардія і розлади травлення), здається, пов'язана з кофеїном, присутнім у *Red Bull*, а не з таурином і глюкуронолактоном. Так, влада Франції прийняла рішення за погодженням з компанією *Red Bull* контролювати маркетинг напою з додаванням таурину і глюкуронолактону за умовами використання, які дозволяють виключити будь-який ризик для споживача. *Red Bull-Taurine* дозволено на французькому ринку рішенням від 16 травня 2008 р. відповідно до європейських положень стосовно вільного руху товарів. Цей дозвіл залежить від наявності на етикетці, крім умов застосування, таких рекомендацій: «споживати в помірних кількостях», «не рекомендується дітям і вагітним жінкам» [9].

Тобто, незалежно від висновків компетентних органів окремих держав-членів уряду таких країн змушені дозволяти відповідну продукцію на своїй території, незважаючи на можливі наслідки цього маркетингу для

здоров'я.

ВИСНОВКИ

Створення внутрішнього ринку, який гарантує вільний рух товарів, людей, послуг і капіталу, – одне з головних завдань ЄС. ДФЄС містить чіткі вказівки того, як повинен функціонувати внутрішній ринок і, зокрема, як має бути гарантований вільний рух товарів. Проте виклики, пов'язані з узгодженням держав-членів з різними культурами, правилами та мисленням, різноманітні та складні. Незважаючи на всі складнощі вільний рух товарів у межах ЄС створив систему законодавства та судової практики. Норми Співтовариства стосовно вільного руху товарів змінили економічне життя кожної країни-члена.

Досліджуючи питання особливостей функціонування вільного руху товарів всередині ЄС визначено, що серед наявних переваг є проблеми, з якими стикаються країни-члени ЄС. Належність до внутрішнього ринку означає, що окрема країна не має права відмовитися від продажу продукції, яка вважається прийнятною в інших країнах блоку. Наприклад, обов'язкові вимоги, що застосовуються державами-членами для виправдання перешкод для імпорту чи експорту, тлумачилися судом ЄС доволі суворо, застосовуючи критерій пропорційності. Вивчається, чи можна досягти обговорюваної мети національного заходу іншими засобами, які не можуть обмежити європейську торгівлю. Також перевіряється, чи є обмежувальний вплив на вільний рух товарів пропорційним меті національного заходу. Тобто недостатньо для держави-члена заявити, що обмеження виправдане з метою захисту громадського здоров'я. Держава-член повинна продемонструвати, що захід є пропорційним і необхідним для досягнення мети, надавши, наприклад висновки наукових досліджень. Як згадувалося, Франція, яка заборонила продаж *Red Bull* через шкідливість для здоров'я одного з його основних інгредієнтів, не змогла науково підтвердити ризики для здоров'я і була змушена допустити товар на свій ринок.

Список використаних джерел

1. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the Economic and Social Committee and the Committee of the regions Single Market Act Twelve levers to boost growth and strengthen confidence "Working together to create new growth". *Eur-lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52011DC0206>.
2. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями від 25.03.1957 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06W
3. Dahlberg E. et al., Legal obstacles in Member States to Single Market rules, Publication for the committee on Internal Market and Consumer Protection, Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies, European Parliament, Luxembourg, 2020.
4. The four freedoms of the European Union. Briefings prepared by the EU3doms project. Debate on the Future of the Four Freedoms of the European Union, 'EU3doms' supported by the Europe for Citizenship Programme. URL: https://www.bos.rs/ei-eng/uploaded/EU3_ENG_webre_1.pdf
5. Judgment of the Court of 12 July 1973. *Riseria Luigi Geddo v Ente Nazionale Risi*. Reference for a preliminary ruling: Pretura di Milano - Italy. Case 2-73. *Eur-lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61973CJ0002>
6. Judgment of the Court of 11 July 1974. *Procureur du Roi v Benoît and Gustave Dassonville*. Reference for a preliminary ruling: Tribunal de première instance de Bruxelles - Belgium. Case 8-74. *Eur-lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61974CJ0008>
7. Judgment of the Court of 20 February 1979. *Rewe-Zentral AG v Bundesmonopolverwaltung für Branntwein*. Reference for a preliminary ruling: Hessisches Finanzgericht - Germany. Measures heaving an effect equivalent to quantitative restrictions. Case 120/78. *Eur-lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61978CJ0120>
8. Economie, industrie et emploi. Question N°: 32344. URL: <https://questions.assemblee-nationale.fr/q13/13-32344QE.htm>
9. Judgment of the Court (Sixth Chamber) of 5 February 2004. *Commission of the European Communities v French Republic*. Failure of a Member State to fulfil obligations - Articles 30 and 36 of the EC Treaty (now, after amendment, Articles 28 EC and 30

EC) - National legislation exhaustively listing the nutrients which may be added to foodstuffs - Measure having equivalent effect - Justification - Public health - Consumer protection - Proportionality. Case C-24/00. *Eur-lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A62000CJ0024>

References

1. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the Economic and Social Committee and the Committee of the regions Single Market Act Twelve levers to boost growth and strengthen confidence "Working together to create new growth". *Eur-lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52011DC0206>.
2. Consolidated versions of the Treaty on the European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union with protocols and declarations dated March 25, 1957. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06W (in Ukrainian).
3. Dahlberg E. et al., Legal obstacles in Member States to Single Market rules, Publication for the committee on Internal Market and Consumer Protection, Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies, European Parliament, Luxembourg, 2020.
4. The four freedoms of the European Union. Briefings prepared by the EU3doms project. Debate on the Future of the Four Freedoms of the European Union, 'EU3doms' supported by the Europe for Citizenship Programme. URL: https://www.bos.rs/ei-eng/uploaded/EU3_ENG_webre_1.pdf
5. Judgment of the Court of 12 July 1973. *Riseria Luigi Geddo v Ente Nazionale Risi*. Reference for a preliminary ruling: Pretura di Milano - Italy. Case 2-73. *Eur-lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61973CJ0002>
6. Judgment of the Court of 11 July 1974. *Procureur du Roi v Benoît and Gustave Dassonville*. Reference for a preliminary ruling: Tribunal de première instance de Bruxelles - Belgium. Case 8-74. *Eur-lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61974CJ0008>
7. Judgment of the Court of 20 February 1979. *Rewe-Zentral AG v Bundesmonopolverwaltung für Branntwein*. Reference for a preliminary ruling: Hessisches Finanzgericht - Germany. Measures heaving an effect equivalent to quantitative restrictions. Case 120/78. *Eur-lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61978CJ0120>
8. *Economie, industrie et emploi*. Question N°: 32344. URL: <https://questions.assemblee-nationale.fr/q13/13-32344QE.htm>
9. Judgment of the Court (Sixth Chamber) of 5 February 2004. *Commission of the European Communities v French Republic*. Failure of a Member State to fulfil obligations - Articles 30 and 36 of the EC Treaty (now, after amendment, Articles 28 EC and 30 EC) - National legislation exhaustively listing the nutrients which may be added to foodstuffs - Measure having equivalent effect - Justification - Public health - Consumer protection - Proportionality. Case C-24/00. *Eur-lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A62000CJ0024>

Alla KIRYK

PhD in Legal Sciences, Senior Lecturer, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0729-5986>

e-mail: Kirykalla@gmail.com

FEATURES OF THE FUNCTIONING OF THE GOODS' FREE MOVEMENT IN THE EUROPEAN UNION

The paper is devoted to the study of the EU internal market. It was determined that the main goals of creating an internal market were to stimulate economic growth in the region, improve the quality and availability of goods and services, and reduce prices. The free movement of goods is one of the key freedoms of the EU's internal market and is seen as the basis of EU policy, as it offers producers access to member states' markets and consumers a wide range of goods. The main historical moments of the formation of the free movement of goods are considered, namely the reduction of customs barriers between countries and the establishment of a unified customs policy for third countries through the European Customs Union; abolition of customs duties between member states since 1968; harmonization of national legislation. It has been established that today the free movement of goods means that EU countries do not have to charge customs duties on goods produced in the EU when they cross the border, or on goods produced in third countries when they enter the EU. In addition, charges having an equivalent effect on trade or quantitative restrictions on imports are also prohibited. At the same time, it is determined that the provisions of Art. 36 of the Treaty on the Functioning of the EU allows member states to take measures that have an effect equivalent to quantitative restrictions if they are justified by general, non-economic considerations. However, the arguments used by member states to justify import or export barriers were interpreted by the EU court quite strictly, using the proportionality criterion. It is well-founded that one of the problems faced by EU member states is that belonging to the single market means that a single country does not have the right to refuse the sale of products produced in other countries of the Union, which is considered acceptable. The use of restrictive measures provided for in Art. 36, which may impede the free movement of goods, require a scientific analysis to demonstrate the existence of a risk.

Keywords: *internal market, common market, free movement of goods, EU*

DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2023.8.16>
УДК 005.21:005

Юлія Леонідівна ЧИРКОВА

к.е.н., доцент, Національний університет "Львівська політехніка"
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7315-9520>
e-mail: yuliya.l.chyrkova@lpnu.ua

Богдана Миколаївна ТКАЧУК

студентка, Національний університет "Львівська політехніка"
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2981-808X>
e-mail: bohdana.tkachuk.me.2019@lpnu.ua

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ЄВРОПЕЙСЬКИХ РИНКАХ (НА ПРИКЛАДІ ГАЛУЗІ ВИРОБНИЦТВА ШТУЧНИХ ЯЛИНОК)

Статтю присвячено ідентифікації сутності конкурентного потенціалу підприємств та систему конкурентних переваг загалом. Виявлено основні проблеми із становленням рівня конкурентного потенціалу підприємств із виробництва штучних ялинок, що виступили об'єктом дослідження у роботі. Запропоновано оптимальні шляхи їх вирішення: виконати пошук нового підходу до оцінювання рівня розвитку трудового складника конкурентного потенціалу та здійснити переорієнтацію на застосування європейських стандартів у матеріально-сировинному забезпеченні виробничого процесу підприємств.

Ключові слова: конкурентний потенціал, підприємство, трудовий потенціал, виробничий потенціал, система методів оцінки трудового потенціалу, європейські стандарти, досвід європейських компаній

ВСТУП

В умовах глобалізації, процесах цифровізації та поширення ідей сталого розвитку для кожної організації важливо не лише утримувати наявний рівень конкурентного потенціалу, а й впроваджувати заходи з його підвищення. Конкурентний потенціал відображає наявність у підприємства можливостей, виробничих потужностей, необхідної кількості капіталу та ресурсів, рівня відкритості до інновацій, що складають його комплексну оцінку, визначають місце серед конкурентів.

В сучасних умовах економічної невизначеності та політичної нестабільності варто розробляти заходи, що спрямовано на довгостроковий розвиток підприємства. Для цього варто розглядати окремі складники конкурентного потенціалу: фінансовий, управлінський, інформаційно-інноваційний, маркетинговий, кадровий та виробничий потенціали, оцінювати як їх окремі характеристики, так і синергетичний ефект, що виникає в їх взаємодії. Основною частиною формування конкурентного потенціалу є його адекватне, всебічне та неупереджене оцінювання, що може здійснюватися за рахунок використання класичних та новітніх методів. На основі оцінки недоліків чи переваг того чи іншого потенціалу плануються заходи з їхнього вдосконалення: максимальне застосування позитивних характеристик і усунення або коригування негативних.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Виокремлено та проаналізовано проблеми вибору та застосування інструментів підвищення конкурентного потенціалу підприємств з виробництва штучних ялинок на європейських ринках та наведення рекомендацій з удосконалення цього процесу. У дослідженні застосовано методи: аналіз і синтез, порівняння, узагальнення.

МЕТА роботи полягає у виявленні проблем вибору та застосування інструментів підвищення кон-

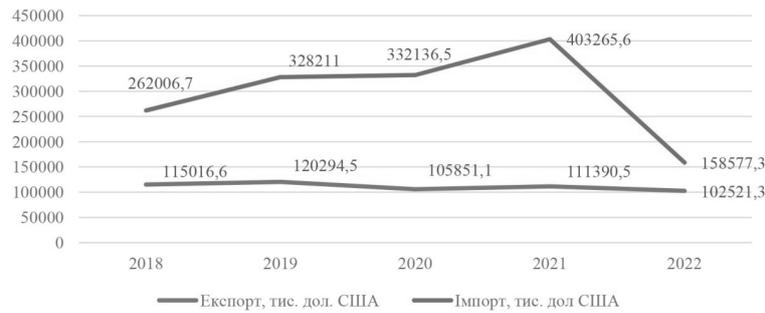
курентного потенціалу підприємств з виробництва штучних ялинок на європейських ринках та наданні рекомендованих шляхів вирішення даної проблеми.

РЕЗУЛЬТАТИ

Штучні ялинки – важливий атрибут новорічних та різдвяних свят, що сьогодні користується значним попитом в Україні та світі. Дотепер ведуться дискусії про рівень екологічності штучних ялинок порівняно з натуральними. Проте штучні ялинки відрізняються своєю довговічністю та можливістю переробки, що вказує на безпечність їх застосування. В Україні функціонують багато підприємств із виробництва штучних ялинок, найвідоміші із яких: ТОВ «Квазар», ТОВ «Пластмакс», ТОВ «Сіга Груп» та ТОВ «Ялинка від білки». Проте імпорт такого товару до України значно перевищує обсяги експорту (рис. 1) [1].

Відповідно до переважання імпорتنих операцій над експортними з купівлі чи продажу штучних ялинок, є проблеми, що заважають вітчизняним підприємствам налаштувати ефективний збут цього товару на іноземні ринки. Найчастіше труднощі виникають всередині підприємства, а саме у відсутності балансу між складниками конкурентного потенціалу, що заважає їм змагатися на ринку із іноземними виробниками штучних ялинок.

Конкурентний потенціал – це комплекс можливостей, потужностей, ідей, компетенцій, ресурсів, у взаємодії яких формується набір конкурентних переваг, які включають в себе два складника – адаптивність (власність пристосовуватися та взаємодіяти із зовнішнім середовищем) та інноваційність. Конкурентний потенціал є мінливим явищем відповідно до постійних змін в його складниках: фінансового, управлінського, інформаційно-інноваційного, маркетингового, кадрового та виробничого потенціалів [2]. Це поняття варто розглядати як ієрархічну структуру, що складається з двох рівнів (рис. 2).

* УКТЗЕД 9505 10 90 00 – Іграшки, ігри та спортивний інвентар; їхні частини та приладдя. Вироби для свят, карнавалів або інші вироби для розваг, включаючи вироби для фокусів та жартів: - вироби для новорічних, різдвяних свят; - з інших матеріалів

Рис. 1. Динаміка обсягів експорту та імпорту штучних ялинок в Україні у 2018-2022 рр.

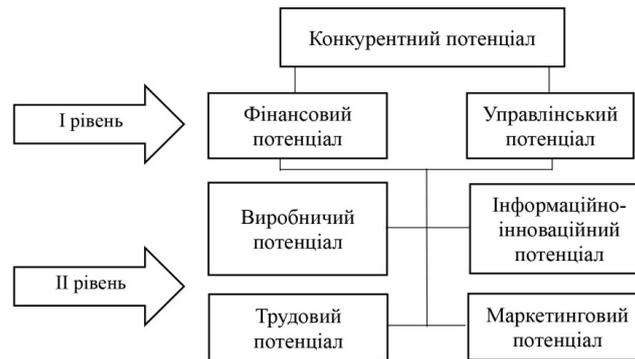

Рис. 2. Структурні елементи конкурентного потенціалу підприємств

Першим рівнем є фінансовий та управлінський потенціали, що пояснюється важливістю наявності фінансових ресурсів та кваліфікованого управлінського персоналу, що має компетентність розпоряджання ними. Перший рівень визначає можливість розвитку другого рівня, де вже мають місце решта вищезазначених потенціалів.

Для визначення рівня конкурентного потенціалу підприємств з виробництва штучних ялинок необхідно здійснити його ретельне оцінювання, зокрема, можна застосувати три класичні підходи: ресурсний, результативний і резервний. Ресурсний метод полягає у визначенні вартості ресурсів товариства, що використовуються у виробництві штучних ялинок, а ефективність їх використання розраховується як відношення результату до величини використаних ресурсів. Результативний підхід можна застосувати для оцінювання величини максимального виробництва штучних ялинок відповідно до поточної якісної та кількісної характеристики цього товару. Резервний метод полягає в оцінюванні наявності в організації «резерву» - потенційних можливостей, змоги усунути вплив негативних факторів і максимально застосувати вплив позитивних. Одним із найбільш точних методів є критеріальний, що полягає у застосуванні розрахункових оцінювальних критеріїв діяльності підприємств цієї сфери – абсолютних (обсяги валової продукції, чистого прибутку, вартості активів та основних засобів, фонд заробітної плати) та відносних (рентабельність, ліквідність, фінансова незалежність тощо) показників ефективності виробництва. Показники оцінюють відповідно до встановленого еталонного значення, і на основі цього формуються висновки про рівень ефективності

виробництва штучних ялинок [2]. У контексті виходу підприємств з виробництва штучних ялинок на ринок ЄС необхідно розглянути досвід застосування новітніх методів оцінювання конкурентного потенціалу європейськими компаніями, серед яких найбільш репрезентативним є бенчмаркінг, який полягає у визначенні та перейнятті досвіду системи управління, технології виробництва, схем залучення інвестицій підприємства-лідера у галузі виробництва штучних ялинок на вітчизняному та іноземному ринках [3].

На актуальність впровадження інструментів вдосконалення конкурентного потенціалу підприємства на європейських ринках вказує те, що найчастіше підприємства з виробництва штучних ялинок застосовують систему оцінювання складників конкурентного потенціалу, яка не несе в собі повної та всебічної його характеристики (табл. 1).

На основі оцінювання конкурентного потенціалу можна розробляти модель його формування. Проте варто враховувати не лише можливості підприємства, а й виклики XXI ст. Зокрема, варто взяти до уваги важливість ведення діяльності відповідно до встановлених Законодавством ЄС вимог використання певних матеріалів, що можуть мати негативний вплив на здоров'я людини та стан навколишнього середовища. Виробництво штучних ялинок, що не нестимуть екологічної загрози, будуть користуватися значним попитом серед європейців, що підтримують ідеї Зеленої Політики ЄС. До того ж за масштабної цифровізації багатьох сфер виробництва важливо звертати увагу на рівень обізнаності та грамотності застосування працівниками підприємств комп'ютерних технологій та сучасного програмного забезпечення.

Таблиця 1 – Індикатори оцінювання окремих складових конкурентного потенціалу підприємств з виробництва штучних ялинок

Складник конкурентного потенціалу	Індикатори
Управлінський потенціал	Система цілей підприємства, організаційна культура.
Виробничий потенціал	Рентабельність: капіталу, реалізації продукції; термін обороту виробничих запасів.
Фінансовий потенціал	Чиста виручка від реалізації товарів; чистий прибуток; середньорічна вартість власного капіталу; коефіцієнт оборотності власного капіталу; співвідношення дебіторської та кредиторської заборгованості;
Трудовий потенціал	Середньооблікова чисельність працівників; плінність кадрів; відсоток працівників, що підвищили кваліфікацію впродовж року діяльності; кваліфікаційний склад працівників
Інформаційно-інноваційний потенціал	Відсоток інвестицій у новітні технології виробництва штучних ялинок впродовж року; відсоток витрат на забезпечення збору повної якісної та достовірної інформації про внутрішні та зовнішні фактори виробництва; бал якості управління підприємством згідно з даними анкетування працівників підприємства.
Маркетинговий потенціал	Частка ринку; відсоток популярності бренду на ринку України; сервісне обслуговування клієнтів.

Підприємства, що працюють у сфері виробництва штучних ялинок, у своєму масштабуванні роблять наголос на розвиток фінансової та виробничої сфери, не враховуючи в сьогоденні умовах важливість кадрового фактору. Тому на даних підприємствах проводиться узагальнене та нерепрезентативне оцінювання трудового потенціалу, оскільки визначається лише рівень кваліфікації працівників та їх плінність, а не повний набір їхніх характеристик. Сьогодні є безліч методів, що допомагають глибоко і всебічно оцінити кадровий складник конкурентного потенціалу, і на основі оцінки прийняти певні управлінські рішення для вдосконалення управління трудовим ресурсом та діяльністю підприємства загалом [4; 5]. Розглянемо рекомендовані методи оцінювання трудового потенціалу підприємств з виробництва штучних ялинок (табл. 2).

На рис. 3-4 показано рекомендовані для підприємств з виробництва штучних ялинок моделі підбору методів для працівників виробничого та управлінського рівнів.

У здійсненні планування виходу підприємств цієї сфери необхідно оцінити досвід європейських компаній-конкурентів та модернізувати систему виробництва цього товару відповідно до вимог ст. 21 та ідеї боротьби Європи із забрудненням навколишнього середовища, та таким способом удосконалити виробничий складник конкурентного потенціалу певної організації.

У виробництві штучних ялинок підприємства найчастіше використовують недорого, невибагливу та доступну сировину – полівінілхлорид (ПВХ), що має багато позитивних характеристик: рентабельність (є недорогим і вигідним у виробництві), довговічність (вироби з ПВХ мають великий термін користування), стійкість (є стійким до сонячних променів, вологи, температурних перепадів, вогню, більшості хімічних речовин), універсальність, простота в обслуговуванні. Проте даний матеріал у своєму складі містить 0,8-0,9 % свинцю, що унеможлиблює його застосування у виробництві штучних ялинок і продажу їх на європейських ринках відповідно до законодавства ЄС. Йдеться про прийнятий 03.05.2023 р. Регламент Європейської Комісії про внесення змін до Додатку XVII до Регламенту (ЄС) № 1907/2006 Європейського Пар-

ламенту та Ради «Про свинець та його сполуки у ПВХ» [6]. У документі вказується про запровадження заборони розміщення на ринку ЄС виробів з ПВХ, що містить понад 0,1 % свинцю від маси матеріалу. Проблема постає у невідповідності вимог Державних стандартів України до вмісту свинцю у ПВХ, що ускладнює переорієнтацію виробництва вітчизняних підприємств цієї сфери відповідно до стандартів ЄС та продаж продукції компаній на європейських ринках. Вимоги відображено у табл. 3 [7].

Тому перед підприємствами постає завдання обрати нову матеріально-виробничу базу. Нами рекомендується розглянути застосування поліетилену (ПЕ) як основи виробництва штучних ялинок. Подамо у табл. 4 порівняльну характеристику ПВХ і ПЕ.

Як видно з даних табл. 4 і відповідно до проблеми розвитку українських підприємств з виробництва штучних ялинок, що полягає у недосконалості матеріально-виробничої бази, підприємствам для виробництва штучних ялинок як сировину варто обрати ПЕ, що характеризується вищим рівнем екологічності, ніж ПВХ. У використанні ПЕ для виробництва штучних ялинок здійснюватиметься менший негативний вплив, ніж у застосуванні ПВХ, який під час розплавлення виділяє токсичні побічні продукти, що використовуються як пластифікатори та стабілізатори, наприклад, фталати, хлор та свинець.

ПЕ набагато легше піддається вторинній переробці або повторному використанню, а переробку ПВХ визнано неефективною та непридатною в майбутньому [8]. Окрім того ПЕ має здатність до біологічного розкладання у відповідному середовищі із застосуванням спеціальних засобів. ПЕ як і інші види пластику піддаються суворому контролю з боку органів влади ЄС, проте ведення контролю за рівнем відходів, співпраця із підприємствами, що переробляють ПЕ та інший пластик, нададуть змогу організаціям не тільки вийти і розпочати діяльність на обраному європейському ринку, а й стати на ньому конкурентоспроможним і успішним. Підприємствам рекомендовано застосовувати ідеї та заходи зі зменшення впливу пластикових виробів на навколишнє середовище, що викладені у Директиві ЄС 2019/904 Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу від 5 червня 2019 р. [9].

Таблиця 2 – Запропонована сукупність інструментів оцінювання трудового потенціалу підприємства з виробництва штучних ялинок на європейських ринках

Назва методу	Сутність	Ефект від використання методу на підприємстві з виробництва штучних ялинок
Рекомендовані методи відповідно до кількісного (наукового) підходу		
Витратний	Полягає у розрахунку суми витрат, що спрямовувались на підготовку, утримання та розвиток працівників у майбутньому	Допомагає зробити вартісне оцінювання трудового потенціалу та може застосовуватись у дослідженні будь-якого рівня, проте є обмеженим відповідно до великої кількості цілей підприємства
Порівняльний	Порівняння трудових потенціалів окремих працівників на основі якісних, кількісних та комбінованих методів	Допомагає прийняти рішення на основі оцінювання переваг чи недоліків одного працівника відносно іншого відповідно до потреб підприємства
Результативний	Дослідження ролі того чи іншого робітника та оцінювання його у результатів у виробництві та продажу товарів	Оцінює цінність кожного працівника, на основі чого допомагає прийняти рішення стосовно користі працівника і доцільності його подальшої роботи
Інтегральний	Всебічне оцінювання працівника на основі експертних думок	Після оцінювання характеристик працівника формується їхня інтегральна оцінка, відповідно до якої приймається оптимальне рішення про роботу
Рекомендовані якісні методи		
Інтерв'ю	Опитування працівника компетентними експертами про його біографію, поведінку, компетенції	Проведення аналізу відповідей працівника допомагає визначити його компетентність та цінність для підприємства
Метод «360 градусів»	Проведення опитування серед колег, менеджерів, підлеглих та клієнтів підприємства про роботу певного працівника	На основі судження колег визначається рівень професійності та компетентності, модель поведінки працівника, рівень комфорту під час роботи з ним; проте через упереджене ставлення оцінку може бути спотворено.
Метод «180 градусів»	Проведення двобічного опитування між керівником і співробітником про ефективність його роботи та порівняння їхніх оцінок	Допомагає порівняти оцінку з боку працівника та директора і визначити корисність роботи співробітника на поточній посаді на підприємстві
Метод «один-на-один»	Проведення персональних зустрічей із співробітниками та обговорення їхньої активності, результатів роботи та його ставлення до роботи	Допомагає краще пізнати співробітника як частину колективу та як окрему особистість, оцінити його трудову активність, амбіції, поставлені цілі та старанність задля розвитку підприємства
Оцінювання організаційно-управлінських та особистісних характеристик управлінського рівня	Полягає в оцінюванні компетентним експертом моделі поведінки працівника управлінського рівня, аналізування його вмінь відповідно до посади	Оцінювання вмінь працівника організувати колектив, делегувати повноваження, здійснювати контроль, його рівня організованості, цілеспрямованості, стресостійкості, робиться висновок про професійність та відповідність вмінь та навичок працівника його поточної посади
In-Tray (укр. «контейнер з документами»)	Працівникам надається певна інформація, яку потрібно проаналізувати, або представляється змодельована ситуація, що потребує вирішення	На основі дослідження можна проаналізувати можливість працівника аналітично, критично та креативно мислити, обробляти певний масив даних та робити з них висновки, швидко приймати оптимальне рішення
Рекомендовані кількісні методи		
Рейтинговий	Оцінювання трудових якостей працівника відповідно до розробленої експертом шкали оцінювання	Допомагає відслідковувати динаміку трудових якостей різних працівників в їх порівнянні з балами шкали
Ранговий	Складання експертом рейтингу співробітників	У ранжуванні працівників можна визначити найбільш чи найменш успішних співробітників; прийняти рішення про необхідність розвитку працівника
Рекомендовані комбіновані методи		
Тестування	Проходження працівниками тестів з професійних, психологічних та фізіологічних характеристик	На основі результатів тестування можна зробити висновок про відповідність характеристик та знань працівника його посаді
Оцінювання результативності (KPI)	Полягає у поставленні перед кожним працівником особистої цілі до роботи на підприємстві	Після виконання співробітниками поставлених цілей оцінюється ефективність їх роботи та відсоток виконання заданих завдань; в результаті можна зробити висновок про результативність роботи того чи іншого працівника, його цілеспрямованості, відповідальності, мотивацію, та визначити його цінність для підприємства
Метод оцінювання на базі моделей компетентності	Проведення всебічного оцінювання працівника на основі застосування математичних моделей	Можна оцінити інтелектуальні, професійні, психологічні та соціальні характеристики працівника і скласти інтегральну оцінку його компетентності та цінності для підприємства

Рис. 3. Пропонована модель застосування методів оцінювання трудового потенціалу працівників виробничого рівня на підприємстві з виробництва штучних ялинок

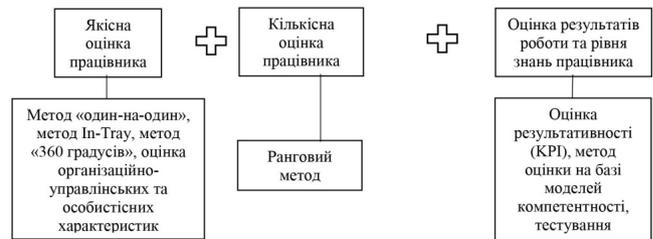

Рис. 4. Рекомендована модель застосування методів оцінювання трудового потенціалу працівників управлінського рівня на підприємстві з виробництва штучних ялинок

Таблиця 3 – Вимоги до вмісту свинцю у полівінілхлориді згідно з українським та європейським законодавством

Вимоги ДСТУ 7576:2014 Полівінілхлорид суспензійний. Технічні вимоги.	Вимоги Регламенту ЄС №1907/2006
Вказує на дозвіл виробництва та розміщення на ринку України товарів із полівінілхлориду із вмістом свинцю до 1%.	Передбачає дозвіл на виробництво європейськими та іноземними компаніями та розміщення на ринку ЄС виробів із полівінілхлориду із вмістом свинцю до 0,1%.

Таблиця 4 – Порівняльна характеристика застосування полівінілхлориду та поліетилену на підприємствах для виготовлення штучних ялинок*

Матеріал	Полівінілхлорид (ПВХ)	Поліетилен (ПЕ)
Ознака		
Склад і структура	Лінійна структура з атомами хлору, приєднаними до полімерного ланцюга; містить стабілізатор – свинець (0,8-0,9% складу ПВХ)	Лінійна структура з атомами водню, приєднаними до полімерного ланцюга
Щільність	Щільність від 1,3 до 1,45 г/см ³	Щільність від 0,9 до 0,97 г/см ³
Механічні властивості	Жорсткий матеріал, міцний, твердий	Гнучкий матеріал із високим рівнем розтяжності та ударостійкості
Стійкість до хімічних речовин	Чутливий до органічних розчинників	Стійкий до будь-яких хімічних речовин
Термостійкість	Витримує діапазон температур від 60 до 90 °С; температура плавлення від 100 до 260 °С	Витримує ширший діапазон температур (від -50 до 90 °С; температура плавлення становить 120-130 °С
Електропровідність	Низька	Низька
Екологічність застосування	Містить у складі хлор та свинець, що має негативний вплив на середовище у виробництві ПВХ та його утилізації; складність або неможливість повторного використання чи переробки внаслідок складної хімічної структури і великої кількості домішок	У виробництві, використанні та утилізації має менш негативний вплив та вуглецевий слід; вирізняється легкістю повторного використання чи переробки від 1 до 10 циклів.

*На основі відомостей технічної документації досліджуваних підприємств із виробництва штучних ялинок

ВИСНОВКИ

Всередині вітчизняних підприємств з виробництва штучних ялинок є певні проблеми, що прямо впливають на їхній конкурентний потенціал. Зокрема, варто вказати на недосконалість саме трудового та виробничого складників конкурентного потенціалу товаристів. Як вирішення першої проблеми підприємствам рекомендовано застосовувати сучасні та репрезентативні методи оцінювання трудового потенціалу. Для вирішення другої проблеми запропоновано замінити поточну сировину на поліетилен, що вважається більш екологічним, придатним до переробки і біологічного розкладання. Від впровадження вищезгаданих заходів можна очікувати досягнення таких ефектів: еконо-

мічні (зростання попиту на продукцію через впровадження популярної ідеї сталого розвитку та зростання інвестиційної привабливості та рейтингових оцінок підприємств внаслідок цього; якість продукції підвищиться завдяки використанню сировини, що відповідає екологічним стандартам ЄС; внаслідок використання матеріалів (поліетилену), що характеризується набагато меншим рівнем токсичності, будуть покращуватися умови праці робітників; відбуватиметься зростання продуктивності праці та середньої заробітної плати внаслідок застосування запропонованої системи оцінювання трудового потенціалу; обґрунтоване та неупереджене оцінювання працівників допоможе уникнути їх значної плинності).

Список використаних джерел

1. Товарна структура зовнішньої торгівлі України. Держстат України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Карачина Н.П. Конкурентний потенціал та його роль у формування конкурентоспроможності підприємства. *Економічний простір*. 2014. № 86. С. 164–172.
3. Морщенок Т. Бенчмаркінг як інструмент підвищення конкурентоспроможності підприємницьких структур. *Економіка і*

суспільство. 2017. № 9. С. 527–534.

4. Харун О. Аналіз сучасних методичних підходів до оцінки трудового потенціалу підприємства. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 12. С. 354–358.

5. Дибленко В., Шевченко О., Ракова С. Сучасні підходи щодо оцінювання трудового потенціалу підприємства. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну*. 2012. № 6. С. 277–281.

6. Про внесення змін до Додатку XVII до Регламенту (ЄС) № 1907/2006 Європейського Парламенту та Ради щодо свинцю та його сполук у ПВХ: Регламент Комісії ЄС від 3 травня 2023 р. №2023/923. URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2023/923/oj>

7. ДСТУ 7576:2014. Полівінілхлорид суспензійний. Технічні вимоги. [Чинний від 01.05.2015]. Вид. офіц. Київ, 2015. 15 с.

8. Lewandowski K., Skorczewska K. Brief overview of polyvinyl chloride recycling. *Polymers*. 2022. Issue 15. URL: <https://doi.org/10.3390/polym14153035>

9. Про зменшення впливу певних пластикових виробів на навколишнє середовище: Директива Європейського Парламенту та Ради від 5 червня 2019 р. №2019/904. URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2019/904/oj>

References

1. Commodity structure of foreign trade of Ukraine. State Statistics Service of Ukraine. URL: <https://www.ukrstat> (in Ukrainian).

2. Competitive potential and its role in the formation of enterprise competitiveness. *Economic space*. 2014. No. 86. pp. 164-172 (in Ukrainian).

3. Benchmarking as a tool for increasing the competitiveness of business structures. *Economy and society*. 2017. No. 9. pp. 527-534 (in Ukrainian).

4. Analysis of modern methodological approaches to assessing the labor potential of the enterprise. *Global and national problems of the economy*. 2016. No. 12. P. 354-358 (in Ukrainian).

5. Modern approaches to assessing the labor potential of the enterprise. *Bulletin of the Kyiv National University of Technology and Design*. 2012. No. 6. P. 277-281 (in Ukrainian).

6. On amending Annex XVII to Regulation (EC) No 1907/2006 of the European Parliament and of the Council as regards lead and its compounds in PVC: Commission Regulation (EU) No. 2023/923 of May 3, 2023. URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2023/923/oj>

7. DSTU 7576:2014. Suspension polyvinyl chloride. Technical requirements. [Effective from 01.05.2015]. Published by the official. Kyiv: Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine, 2015. 15 p. (in Ukrainian).

8. Lewandowski K., Skorczewska K. Brief overview of polyvinyl chloride recycling. *Polymers*. 2022. Issue 15. URL: <https://doi.org/10.3390/polym14153035>

9. On the reduction of the impact of certain plastic products on the environment: Directive 2019/904 of the European Parliament and of the Council of June 5, 2019. URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2019/904/oj>

Yuliia CHYRKOVA

PhD in Economics, Associate Professor, Lviv Polytechnic National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7315-9520>

e-mail: yuliya.l.chyrkova@lpnu.ua

Bohdana TKACHUK

student, Lviv Polytechnic National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2981-808X>

e-mail: bohdana.tkachuk.me.2019@lpnu.ua

PROBLEMS OF THE DOMESTIC ENTERPRISES' COMPETITIVE POTENTIAL FORMATION IN THE EUROPEAN MARKETS (ON THE EXAMPLE OF THE ARTIFICIAL CHRISTMAS TREE INDUSTRY)

Introduction. In the conduct of enterprises' activities during the full-scale war of the Russian Federation against Ukraine, special attention should be paid to the formation of enterprises labor and production potential, since the post-war development of organizations will be based on the involvement of high-quality raw materials and employees who can effectively use them. The paper identifies the main problems with the formation of the level of competitive potential of enterprises producing artificial Christmas trees. As a result, the authors suggest optimal ways to solve these problems, in particular, it is recommended to search for a new approach to assessing the level of development of the labor component of the competitive potential of an enterprise on the basis of a comprehensive set of indicators and to reorient to the application of European standards in the material and raw material supply of the production process of enterprises producing artificial Christmas trees.

The purpose of the paper is to identify the problems of selecting and implementing tools to increase the competitive potential of enterprises producing artificial Christmas trees in European markets and provide the recommended ways to solve them.

Results. The main problems within the formation of the level of competitive potential of enterprises producing artificial Christmas trees are the imperfection of the formation and assessment of labor potential due to the imperfection of the system of its assessment and the formation of production potential due to the use of raw materials that do not meet the standards and requirements of the legislation of the European Union.

Conclusion. Authors' recommendation is to search for a new approach to assessing the level of development of the enterprises' competitive potential labor component based on a quantitative and qualitative set of indicators and to reorient to the application of European standards in the raw material supply of the production process of artificial Christmas tree enterprises, which will increase their competitive potential in the EU markets.

Keywords: competitive potential, enterprise, labor potential, production potential, system of methods for assessing labor potential, European standards, experience of European companies

Марта Зеновійвна **КАЧМАР**

ад'юнкт (аспірант), Львівський державний університет внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-3857-208X>

e-mail: martakachmar06@gmail.com

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ НАДАННЯ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ

Статтю присвячено з'ясуванню поняття та ознак правовідносин у сфері надання медичної допомоги. Зазначено, що жодну цивільно-правову проблему, зокрема і питання правовідносин з надання медичної допомоги, не може бути належно досліджено без попереднього аналізу основних понять у відповідній сфері наукового пошуку. Крім того, зазначено, що ознаки особистих немайнових відносин, до яких належать і правовідносини у сфері надання медичної допомоги, є похідними від ознак, якими наділено особисті немайнові права, що базуються на певних немайнових благах.

Ключові слова: цивільно-правові відносини, право на медичну допомогу, нормативна дефініція поняття, сторони цивільного договору

ВСТУП

На сучасному етапі вітчизняна система охорони здоров'я, включаючи і сферу надання медичної допомоги, перебуває у стані трансформації, зважаючи на незавершену медичну реформу. Крім того, нові реалії у цій сфері спричинено російським збройним вторгненням 24 лютого 2022 р. Кожному пацієнту, навіть у теперішніх складних умовах воєнного часу, за будь-якого медичного втручання повинно бути гарантовано право на якісну медичну допомогу, що допомагає врятувати здоров'я і життя.

Тому сьогодні очевидно є необхідність подальших наукових розробок у цій галузі для вироблення практичних пропозицій з удосконалення відповідного нормативного регулювання, яке, зі свого боку, повинно забезпечити можливість надання вчасної та належної медичної допомоги.

Водночас жодну цивільно-правову проблему, зокрема й питання правовідносин з надання медичної допомоги, очевидно не може бути належно досліджено, якщо попередньо не проаналізувати основні поняття у відповідній сфері наукового пошуку. З'ясування змісту термінів, які стосуються сфери реалізації права на медичну допомогу, вбачається особливо актуальним на сучасному етапі.

Стан опрацювання

Дослідженням цивільних правовідносин у сфері охорони здоров'я, зокрема надання медичної допомоги, займалися вітчизняні науковці С.В. Антонов, Н.Б. Болотіна, С.Б. Булеца, Т.В. Водоп'ян, Т.В. Волинець, А.А. Герц, О.В. Григоренко, Т.В. Заварза, О.Ю. Кашинцева, Д.Й. Клапатий, Р.А. Майданик, Г.А. Мирнова, Г.Я. Оверко, З.В. Ромовська, М.М. Самофал, І.Я. Сенюта, Р.О. Стефанчук, Я.М. Шатковський та ін.

МЕТА статті – з'ясування поняття та ознак правовідносин у сфері надання медичної допомоги на основі аналізу змісту терміну “медична допомога”.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Формально-юридичний метод наукового пізнання застосовано у процесі аналізу окремих положень законодавчих актів, що регламентують визначення дос-

ліджуваних понять, а також формулювання відповідних висновків. Застосування компаративного методу дало змогу порівняти визначення поняття “медична допомога” у міжнародних актах та в національному законодавстві. Також застосовано методи системного аналізу та синтезу для характеристики основних ознак правовідносин у сфері надання медичної допомоги.

РЕЗУЛЬТАТИ

За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) медична допомога – це профілактика, лікування і менеджмент хвороби, а також збереження фізичного і психічного здоров'я людини через надання належних послуг медичними працівниками та іншими фахівцями системи охорони здоров'я [1, с. 259].

Слід також звернути увагу на положення ст. 1 Конвенції Міжнародної організації праці про медичну допомогу та допомогу у випадку хвороби № 130 від 25.06.1969 р., в якій, зокрема, передбачено, що зміст терміну «медична допомога» охоплює і пов'язані з нею послуги. Відповідно ж до ст. 13 цієї Конвенції обсяг медичної допомоги включає: а) загальну лікарську допомогу, зокрема опомогу вдома; б) допомогу, яку надають спеціалісти стаціонарним або амбулаторним хворим, або допомогу фахівців, що може надаватися поза лікарнею; в) видачу необхідних медикаментів за рецептом лікаря або іншого кваліфікованого спеціаліста; г) госпіталізацію у разі необхідності; д) стоматологічну допомогу, в порядку, встановленому національним законодавством; е) медичну реабілітацію, серед іншого надання, ремонт і заміну протезів або ортопедичних пристроїв, у порядку, встановленому національним законодавством [2].

Стосовно права особи на медичну допомогу, то варто зазначити, що у національному законодавстві цього поняття не закріплено. Проте у спеціальній юридичній літературі можна відшукати визначення цього поняття. Зокрема, Т. Блашук вважає, що “право на медичну допомогу – це можливість кожної людини вимагати від суб'єктів, що здійснюють медичне обслуговування населення, вжиття комплексу заходів, спрямованих на профілактику, діагностику, лікування та реабілітацію фізичного та психічного стану її здо-

ров'я" [3, с. 7].

У ст. 284 Цивільного кодексу України закріплено право фізичної особи на надання їй медичної допомоги незалежно від будь-яких обставин. Так, фізична особа, яка досягла 14 років і звернулася за наданням їй медичної допомоги, має право на вибір лікаря та його заміну, на вибір методів лікування згідно з його рекомендаціями, а також право на відмову від лікування [4].

У контексті дослідження суті правовідносин у сфері надання медичної допомоги, насамперед варто зазначити, що як у теорії права, так і у цивілістичній доктрині є багато різних підходів до характеристики загального поняття «правовідносини». Зокрема, П.М. Рабинович під юридичними відносинами розуміє передбачені нормами права або зумовлені конкретно-історичними загальними принципами об'єктивного юридичного права суспільні відносини, які виражаються у взаємних юридичних правах і обов'язках суб'єктів права [5, с. 156].

Зі свого боку, цивільним правовідношенням, на думку С.Б. Булеца, є такий правовий зв'язок, що ґрунтується на нормах цивільного права (законодавства) й існує між юридично рівними суб'єктами, які є носіями цивільних прав і обов'язків. Авторка зазначає, що правове відношення є особливим видом суспільного відношення та виникає згідно з вимогами правових норм, а його учасники володіють певними правами та обов'язками, реалізація яких гарантується можливістю державного примусу [6, с. 26].

Стосовно поняття особистих немайнових відносин, до яких належать і правовідносини у сфері надання медичної допомоги, вважаємо, що ознаки цих відносин є похідними від ознак, якими наділено особисті немайнові права, що базуються на певних немайнових благах. Відтак, здійснюючи дослідження правовідносин у сфері надання медичної допомоги, на нашу думку, слід визначити коло загальних і спеціальних ознак цих правовідносин. Загальні ознаки властиві усім особистим немайновим відносинам, які складають предмет цивільного права, спеціальні ж ознаки є характерними лише для досліджуваних правовідносин у сфері надання медичної допомоги.

Отже, вважаємо, що до загальних ознак правовідносин у сфері надання медичної допомоги, що властиві усім особистим немайновим відносинам, можна віднести такі:

по-перше, їхній особистий характер, оскільки вони виникають у зв'язку з реалізацією фізичною особою свого особистого немайнового права на медичну допомогу;

по-друге, немайновий характер цих правовідносин, оскільки в основі їх виникнення й наявності лежать немайнові блага, серед яких: життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека, свобода, приватність, інформація тощо;

по-третє, юридична рівність учасників досліджуваних правовідносин, оскільки вони виникають та наявні між учасниками, які самостійно реалізують свої суб'єктивні права та виконують обов'язки. Між учасниками правовідносин у сфері надання медичної допомоги відсутні відносини влади і підпорядкування. У цьому контексті Р.А. Майданик слушно зазначає, що в якості

підстави для виникнення, зміни чи припинення відносин з надання медичної допомоги виступає воля пацієнта, його усвідомлена згода, чим підтверджується цивільно-правовий характер цих відносин [7]. Проте вважаємо, що ці правовідносини можуть виникати, змінюватися та припинятися не лише з волі пацієнта, а й з волі інших суб'єктів цих правовідносин, зокрема, законних представників пацієнта, членів його сім'ї, медичних працівників;

по-четверте, ознакою правовідносин у сфері надання медичної допомоги можна вважати автономність волі пацієнта, оскільки останній має право на вільний вибір закладу охорони здоров'я, лікаря, методів лікування тощо. Інший учасник таких правовідносин – лікар зі свого боку наділений правом на відмову від подальшого ведення (лікування) пацієнта у передбачених випадках. Проте, якщо заклад охорони здоров'я має можливість забезпечити відповідне лікування, він зобов'язаний надавати медичну допомогу.

Крім того, важливо проаналізувати спеціальні ознаки правовідносин у сфері надання медичної допомоги.

Так, Г.А. Миронова, досліджуючи зазначені правовідносини, вказує на такі їх ознаки:

1) вони виникають на основі закріплення, застосування, охорони та захисту особистих немайнових благ: життя, здоров'я, гідності, цілісності, недоторканності, приватності тощо;

2) ці правовідносини спрямовано на забезпечення приватного немайнового інтересу: збереження, підтримання, відновлення вищевказаних немайнових благ;

3) вони ґрунтуються на засадах юридичної рівності, автономії волі та волевиявлення учасників – лікарів і пацієнтів;

4) ці відносини мають абсолютний характер, зокрема, належать усім учасникам відповідних правовідносин і мають визначене у Конституції України коло підстав для обмеження;

5) їх позбавлено економічного (майнового або грошового) змісту [8, с. 68].

На основі аналізу правової природи медичних правовідносин С.Б. Булеца визначила такі їхні ознаки:

1) метою надання медичної допомоги є покращення здоров'я пацієнта і його видужування, що залежить від знань і досвіду лікаря;

2) неможливість повного гарантування позитивного результату лікування з боку лікаря або лікувального закладу, а залежність його від індивідуальних особливостей організму пацієнта;

3) відсутність речового і майнового результату у наданні медичної допомоги;

4) участь держави та її втручання у правовідносини між лікарем і пацієнтом через запровадження державних стандартів у формі клінічних протоколів;

5) відсутність відповідальності лікаря за результати своєї діяльності в окремих випадках;

6) базування правовідносин між пацієнтом і лікарем на довірі;

7) свобода вибору лікарем методу лікування хворого [6, с. 36].

Вважаємо, що у з'ясуванні сутнісних ознак правовідносин у сфері надання медичної допомоги варто виходити з нормативної дефініції поняття «медична допомога». Нагадаємо, що відповідно до положень

ст. 3 Основ законодавства України про охорону здоров'я під «медичною допомогою» розуміється діяльність професійно підготовлених медичних працівників, що спрямовано на профілактику, діагностику, лікування та реабілітацію у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями і патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологами [9].

Науковий аналіз цього законодавчого визначення дає змогу виокремити такі ознаки досліджуваних правовідносин.

По-перше, особливий суб'єктний склад правовідносин у сфері надання медичної допомоги. Суб'єктами цих правовідносин є пацієнт, законний представник, член сім'ї, з однієї сторони, і заклад охорони здоров'я, фізична особа-підприємець, яка провадить господарську діяльність з медичної практики, а також медичний працівник – з іншої. Водночас ключовими суб'єктами правовідносин є пацієнт – отримувач медичної допомоги та медичний працівник – надавач медичної допомоги.

По-друге, ініціативність носія права на медичну допомогу. За загальним правилом ініціатива виникнення правовідносин у сфері надання медичної допомоги походить від фізичної особи, яка наділена правом на медичну допомогу. Водночас заклад охорони здоров'я чи фізична особа-підприємець, яка займається господарською діяльністю з медичної практики, повинні бути готовими до вступу у зазначені правовідносини і до надання, за наявності, можливостей, усього спектру необхідної медичної допомоги.

По-третє, передумови виникнення досліджуваних правовідносин. З базового визначення поняття медичної допомоги, а також з положень ч. 1 ст. 33 Основ законодавства України про охорону здоров'я (медична допомога надається відповідно до медичних показань) слідує, що медична допомога надається за наявності в особи захворювання, травми, отруєння, патологічного стану, а також у випадку вагітності та пологів. Крім того, медична допомога може надаватись і з превентивною метою, зокрема, консультації зі здорового способу життя, скринінг на найбільш поширені захворювання і стани тощо.

По-четверте, підстави виникнення правовідносин у сфері надання медичної допомоги. Зазначені правовідносини виникають переважно на підставі договорів (договору про медичне обслуговування населення за програмою медичних гарантій, договору про надання медичних послуг).

По-п'яте, мета існування правовідносин. Правовідносини у сфері охорони здоров'я виникають й існують з метою збереження життя і здоров'я пацієнта, зміцнення і відновлення здоров'я пацієнта, або встановлення відсутності у нього захворювань, якщо така допомога надається з превентивною метою.

По-шосте, наявність законодавчих обмежень щодо вільного волевиявлення. У визначених законодавством випадках правовідносини у сфері надання медичної

допомоги виникають не на підставі вільного волевиявлення пацієнта, який є володільцем права на медичну допомогу, а в силу прямої вказівки на це закону, тобто у невідкладних випадках, за наявності реальної загрози життю пацієнта (ч. 2 ст. 43 Основ) [9].

По-сьоме, довірчий характер правовідносин у сфері надання медичної допомоги, заснований на професійній компетентності. З огляду на важливість немайнових благ, покладених в основу даних правовідносин, важливу роль відіграє довіра між пацієнтом і медичним працівником. Як правило, така довіра має компетентнісне забарвлення, оскільки пацієнт звертається за медичною допомогою до медичного працівника, який володіє належним рівнем професійної кваліфікації та має відповідний досвід. Водночас нагадаємо, що право на кваліфіковану допомогу гарантовано пацієнтові в п. «д» ч. 1 ст. 6 Основ [9].

Враховуючи вищезазначені ознаки правовідносин у сфері надання медичної допомоги, можемо запропонувати таке визначення цього поняття: цивільні правовідносини у сфері надання медичної допомоги – це особисті немайнові відносини, врегульовані нормами цивільного права, які виникають між пацієнтом, з одного боку, і медичним працівником, закладом охорони здоров'я, фізичною особою-підприємцем, яка провадить господарську діяльність з медичної практики, а з іншого – з приводу профілактики, діагностики, лікування та реабілітації у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями і патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю і пологами та іншими фізіологічними станами з метою збереження або відновлення здоров'я пацієнта та (або) збереження його життя.

ВИСНОВКИ

Правовідносини у сфері надання медичної допомоги належать до предмета цивільно-правового регулювання, оскільки учасниками цих відносин є пацієнт і медичний заклад як самостійні та рівні суб'єкти. Водночас держава, яка наділена силою примусової влади, у досліджуваних правовідносинах участі не бере. Для кваліфікації зазначених відносин як цивільно-правових також не має значення, чи послуги надаються за рахунок коштів пацієнта, чи лікувального закладу, страхової організації чи бюджету. Правовідносини у сфері надання медичної допомоги, на нашу думку, можна поділити на три групи:

- 1) правовідносини з надання медичної допомоги;
- 2) правовідносини з організації надання медичної допомоги;
- 3) інформаційні правовідносини, пов'язані з наданням медичної допомоги. Також, правовідносини з надання медичної допомоги не слід ототожнювати з поняттям «відносини у сфері охорони здоров'я», які повинні співвідноситись як частина і ціле. Правовідносини з надання медичної допомоги є одним із різновидів правовідносин у сфері охорони здоров'я.

Список використаних джерел

1. Медико-правовий тлумачний словник / за ред. І. Я. Сенюти. Львів, 2010. 540 с.
2. Про медичну допомогу та допомоги у випадку хвороби: Конвенція Міжнародної організації праці № 130 від 25.06.1969 р. № 130. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_184

3. Блашук Т. Право на медичну допомогу та його реалізація в умовах пандемії COVID-19. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №11. С. 5-12. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/11/2.pdf>
4. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Законодавство України : база даних / Верховна Рада України. Дата оновлення: 10.06.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
5. Рабинович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Львів, 2008. 224 с.
6. Булеца С.Б. Цивільні правовідносини, що виникають у сфері здійснення медичної діяльності: теоретичні та практичні проблеми: дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2016. 437 с.
7. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. / ред. О.В. Дзера, та ін. Київ, 2005. Т. 1. С. 471–472.
8. Миронова Г. А. Право на медичну допомогу: цивільно-правова характеристика // *Приватне право і підприємництво*. 2014. Вип. 13. С. 67-71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppip_2014_13_21
9. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801–XII. Законодавство України : база даних. Верховна Рада України. Дата оновлення: 28.05.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>

References

1. Medico-legal explanatory dictionary / ed. I.I. Seniuta. Lviv, 2010. 540 p. (in Ukrainian).
2. On medical care and assistance in case of illness: Convention of the International Labor Organization No. 130 of 25.06.1969 № 130. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_184 (in Ukrainian).
3. Blaschuk T. The right to medical care and its implementation in the context of the COVID-19 pandemic. *Entrepreneurship, economy and law*. 2020. №11. pp. 5-12. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/11/2.pdf> (in Ukrainian).
4. Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine of 16.01.2003 № 435-IV. Legislation of Ukraine: database/Verkhovna Rada of Ukraine. Date of update: 10.06.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (in Ukrainian).
5. Rabinovych P.M. Fundamentals of the general theory of law and the state. Lviv, 2008. 224 p. (in Ukrainian).
6. Buletsa S.B. Civil relations arising in the field of medical activities: theoretical and practical problems: dis.... Doctor of legal sciences. Odessa, 2016. 437 p. (in Ukrainian)
7. Scientific and practical commentary of the Civil Code of Ukraine: in 2 vols. / ed. O.V. Dzera et al. Kyiv, 2005. Vol. 1. pp. 471-472. (in Ukrainian).
8. Myronova H.A. The right to medical care: civil legal characteristics. *Private law and entrepreneurship*. 2014. Vol. 13. pp. 67-71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppip_2014_13_21 (in Ukrainian).
9. Fundamentals of Ukrainian legislation on health care: Law of Ukraine of 19.11.1992 No. 2801-XII. Legislation of Ukraine: database. Verkhovna Rada of Ukraine. Update date: 28.05.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (in Ukrainian).

Marta KACHMAR

postgraduate student, Lviv State University of Internal Affairs

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-3857-208X>

e-mail: martakachmar06@gmail.com

CONCEPT AND SIGNS OF LEGAL RELATIONS IN THE FIELD OF MEDICAL CARE

The paper is dedicated to clarifying the concept and characteristics of legal relations in the field of medical care. It is noted that no civil-legal problem, including the issue of legal relations in the provision of medical care, can be properly studied without prior analysis of the basic concepts in the relevant field of scientific research.

It is pointed out that the study of the content of terms related to the implementation of the right to medical care is especially relevant at the current stage, when the domestic health care system, including the provision of medical assistance, is in a state of transformation, taking into account the unfinished medical reform and ongoing war. Today, it is obvious that further scientific developments in this direction are necessary to produce practical proposals for improving the relevant regulatory regulation, which, in turn, should provide the possibility of timely and proper medical care to those who need it to restore health, and often to save life.

In addition, it is noted that the signs of personal non-property relationships, to which legal relations in the field of medical care belong, are derivative of the signs of personal non-property rights based on certain non-property benefits.

Based on the characteristics of general and special legal relations in the field of medical care, the author proposes its own definition of the concept of these legal relations and concludes that they are of a civil-legal nature, since the participants are independent and equal subjects, and these legal relations arise mainly on the basis of civil contracts.

Keywords: *civil-legal relations, right to medical assistance, normative definition of the concept, parties to the civil contract*

Віталій Сергійович ДАНИЛЬЧЕНКО

магістр, директор Юридичного департаменту Української асоціації футболу

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-2088-3157>

e-mail: v.danylchenko@uaf.ua

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ДИФАМАЦІЇ У СПОРТІ

У статті висвітлено та проаналізовано особливості дифамації у спорті. Встановлено, що регламентні документи спортивних організацій містять норми щодо інституту дифамації, де прямо або опосередковано забороняють її. Визначено механізм розгляду дифамаційних спорів у спорті. Так, спори розглядаються квазіарбітражними органами, які створюються спортивними федераціями (асоціаціями). Звернено увагу, що висловлювання суб'єктів спорту одночасно можуть порушувати не тільки права потерпілої особи, а й вимоги актів спортивних організацій.

Ключові слова: спортивне право, дифамація, оціночні судження, ділова репутація, висловлювання

ВСТУП

Конституцією України кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, застосовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Водночас досить часто особи забувають, що праву на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань кореспондує обов'язок не поширювати про особу недостовірну інформацію та таку, що принижує її гідність, честь чи ділову репутацію.

Не є виключенням і сфера спорту. Протягом останніх років спостерігається тенденція зі зростання кількості публічних висловлювань негативного характеру суб'єктів спорту, які, зі свого боку, принижують честь і гідність інших осіб та завдають шкоди діловій репутації. З огляду на це, актуальними є питання механізму захисту порушених прав суб'єктів спорту.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Окремі аспекти дифамаційних спорів досліджувалися у працях Д. Луспеника, Р. Стефанчука, А. Новицького, К. Машевської, П. Каблака та ін. Водночас у сучасній українській доктрині цивільного та спортивного права відсутнє дослідження специфіки дифамаційних спорів у сфері спорту. Не приділено належної уваги механізму захисту суб'єктами спорту своїх порушених прав, особливостям розгляду даної категорії справ в органах здійснення спортивного правосуддя тощо.

У дослідженні застосовано як загальнонаукові, так і спеціальні методи наукового пізнання: діалектичний, формально-логічний, порівняльно-правовий, комплексного аналізу.

МЕТА дослідження – визначення особливостей дифамаційних спорів у спорті та механізму розгляду даних справ в органах здійснення спортивного правосуддя.

РЕЗУЛЬТАТИ

Дифамація (від лат. diffamare – поширювати плітки) – поширення недостовірної інформації, яка принижує честь і гідність особи та завдає шкоди діловій репутації. Чинне законодавство України не містить визначення «дифамація», однак це поняття все активніше застосовується як науковцями, так і практиками. Д. Лус-

пенник вказує, що під дифамацією необхідно розуміти правопорушення у вигляді поширення (вимовляння слів чи публікації) відомостей, що не відповідають дійсності, які порочать честь, гідність та ділову репутацію потерпілого [1]. У науковій літературі зазначено, що будь-який факт може вважатись дифамацією лише за умови: 1) неправдивості, 2) оперування фактичними даними, 3) шкідливості, 4) завданню збитків репутації конкретної особи, тобто це означає, що заперечуване твердження прочитане, почуте або побачене іншими особами [2].

Стосовно сфери спорту, то тут слід зазначити, що інститут дифамації не є новим, до того ж його закріплено на рівні актів спортивних організацій. Так, у 2018 р. Міжнародна федерація футболу (далі – ФІФА) внесла зміни до Кодексу етики, додавши положення про дифамацію. Згідно зі ст. 23 Кодексу етики ФІФА (редакція 2023 р.) особам, на яких поширюється дія цього кодексу, забороняється будь-яке оприлюднення заяви наклепницького характеру стосовно ФІФА та/або будь-якої іншої особи, на яку поширюється дія цього кодексу у контексті заходів ФІФА [3]. Тут варто наголосити, що впровадження положень про дифамацію призначено не лише для захисту ФІФА, а й для захисту будь-якої іншої особи на яку поширюється дія кодексу та яка може бути піддана дискримінаційним або наклепницьким заявам у контексті заходів ФІФА.

На рівні актів Української асоціації футболу (УАФ) така норма відсутня. Проте Кодексом етики і чесної гри УАФ встановлено обов'язок виявляти повагу до колег, суперників, арбітрів, офіційних представників, співробітників футбольних структур, представників засобів масової інформації, вболівальників тощо; не припускати зневажливих дій у відношенні один до одного, образ, приниження честі та гідності учасників футбольного дійства, усвідомлюючи шкідливість наслідків від емоційних висловлювань і негативної поведінки [4].

Етичним кодексом Федерації легкої атлетики України (ФЛАУ) встановлено стандарти етики, серед яких – гідність: захищати гідність людей і не брати участі (прямо чи опосередковано) у будь-якій формі фізичного, словесного, психологічного, сексуального чи будь-якого іншого домагання чи переслідування. Типи поведінки, що становлять домагання чи переслі-

дування включають, але не обмежуються ними: письмові або усні образливі висловлювання чи погрози, зокрема у соціальних мережах; постійні небажані зауваження, жарти, коментарі, натяки або глузування; будь-які образливі або непристойні жести; зарозуміла поведінка, покликана підірвати самооцінку, зменшує продуктивність або негативно впливає на умови праці; жарти, які загрожують безпеці особи або негативно впливають на результати роботи; будь-яка форма знущання; будь-який небажаний фізичний контакт, враховуючи, але не обмежуючись торканням, погладженням чи поцілунками; наполегливий флірт, прохання або заклики сексуального характеру; фізичне або сексуальне насильство; вищеописана поведінка, навіть якщо її не спрямовано на конкретну особу чи групу осіб, але має такий самий ефект створення негативу чи ворожості у навколишньому середовищі тощо [5].

У спорті необхідно говорити про поняття дифамації як про узагальнююче поняття, пов'язане із розповсюдженням відомостей, що не відповідають дійсності, які призвели до створення негативного іміджу шляхом приниження честі, гідності, ділової репутації фізичної особи (спортсмена, тренера, арбітра), ділової репутації юридичної особи (клубу, асоціації) чи спорту загалом.

За загальним правилом, у виникненні спорів у цій категорії справ вибір способу захисту належить позивачу. І це має бути належним, ефективним та правомірним способом. Законодавством України кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, застосуванням та поширенням такої недостовірної інформації.

Водночас спорт є децентралізованою системою, що включає, зокрема, величезний масив різноманітних громадських спортивних організацій. В межах більшості спортивних федерацій створено спеціальні органи здійснення спортивного правосуддя (квазіарбітражні органи). Зазначені органи іменуються квазіарбітражними з огляду на те, що сама процедура розгляду схожа на третейський або арбітражний розгляд (наявність арбітражної угоди, досліджуються докази, виноситься рішення тощо), однак сутнісні характеристики такого вирішення спортивного спору не дають підстав для поширення на них вимог Закону України «Про третейські суди» та «Про міжнародний комерційний арбітраж». Варто також звернути увагу, що у спорті в межах однієї організації можуть функціонувати дві різні процедури (перша інстанція і апеляційна).

Стосовно футболу, то відповідно до Статуту УАФ [6] органами здійснення футбольного правосуддя УАФ (ст. 49 Статуту УАФ) є: Контрольно-дисциплінарний комітет (КДК УАФ) – орган першої інстанції; Апеляційний комітет (АК УАФ) – орган другої інстанції. КДК УАФ здійснює контроль за дотриманням особами, які задіяні або працюють у футболі, законодавства України, статутних і регламентних документів УАФ, а також розглядає питання їх порушень; застосовує дисциплінарні санкції у випадку порушення статутних і регламентних документів, якщо це не відноситься до

юрисдикції іншого органу, та встановлює наявність, чи відсутність фактів, що мають юридичне значення. У випадку незгоди з рішенням КДК УАФ сторони можуть оскаржити його до Апеляційного комітету УАФ.

Останньою інстанцією футбольного правосуддя є Спортивний арбітражний суд в м. Лозанна Швейцарія (CAS). Застереження про це внесено до статутів та інших документів більшості національних і міжнародних спортивних організацій.

Відповідно до статуту Федерації гімнастики України (ФГУ), органом, що здійснює спортивне правосуддя і застосовує дисциплінарні заходи відповідно до правил та регламентів федерації, є Дисциплінарна комісія та Президія федерації. Дисциплінарна комісія ФГУ створюється з метою розгляду питань порушень членами ФГУ приписів чинного статуту, регламентів, положень та рішень ФГУ, неетичної та неспортивної їх поведінки, а також для профілактики недопущення вказаних порушень [7].

Крім квазіарбітражних органів спортивних організацій в Україні наявний Спортивний арбітражний суд, який є самостійним, постійно діючим третейським судом, який вирішує шляхом третейського розгляду спори, що виникають у сфері спорту, на підставі законодавства України та організаційних документів відповідних спортивних організацій. До таких спорів належать: спори спортивного або фінансового характеру, або іншого характеру, що є дотичними до спортивної діяльності або розвитку спорту та можуть включати, в більш широкому сенсі, будь-яку діяльність або справу, що стосується спорту або пов'язана з ним. Водночас, слід констатувати, що цей суд повноцінно не функціонує.

За загальним правилом сторона, чії особисті немайнові права порушено, звертається до відповідного органу із заявою. Водночас у сфері футболу є спеціальний орган, який відслідковує дотримання суб'єктами футболу Кодексу етики і чесної гри – Комітет з етики і чесної гри УАФ. Найпоширенішою категорією справ Комітету є розгляд публічних висловлювань суб'єктів футболу, які містять ознаки зневажливих дій, образ, приниження честі та гідності суб'єктів футболу, вияву неповаги до суперників та спричинення шкоди іміджу українського футболу та УАФ. Висловлювання можуть мати форму усних, зафіксованих на відео, або письмових, зокрема поширених у соціальних мережах. У цьому контексті варто звернути увагу, що Комітет самостійно може здійснювати розслідування без наявності звернення від потерпілої особи. За підсумками, Комітет формує висновок, який потім з матеріалами справи передає до КДК УАФ для прийняття рішення.

На етапі розгляду справи у КДК УАФ традиційно виникає питання: «Чи не є висловлювання оціночним судженням?». Досить часто відповідачі вказують, що висловлювання є оціночними судженнями та відповідно до ст. 30 Закону України «Про інформацію» не можуть бути підставою для притягнення до відповідальності. Відповідно до цієї статті оціночними судженнями, за винятком наклепу, є висловлювання, які не містять фактичних даних, критика, оцінка дій, а також висловлювання, що не може бути витлумачено як такі, що містять фактичні дані, зокрема з огляду на характер застосування мовно-стилістичних засобів

(вживання гіпербол, алегорій, сатири). Оціночні судження не підлягають спростуванню та доведенню їх правдивості.

Отже, не є предметом захисту оціночні судження, думки, переконання, критична оцінка певних фактів і недоліків, які, будучи вираженням суб'єктивної думки і поглядів відповідача, неможна перевірити на предмет їх відповідності дійсності (на відміну від перевірки істинності фактів) і спростувати, що відповідає прецедентній судовій практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) у тлумаченні положень ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Конвенція) [8]. Так, сторони звертають увагу, що Конвенція гарантує свободу вираження поглядів [9], а ЄСПЛ неодноразово підтверджував цю позицію, зокрема у таких справах як: *Thorgeir Thorgeirson v Iceland* (1992), *Ahmet Arslan and Others v. Turkey* (1992), *Jersild v Denmark* (1994), *Müller and Others v. Switzerland* (1998) тощо.

У вирішенні справ про захист честі, гідності та ділової репутації органи здійснення футбольного правосуддя повинні забезпечувати баланс між конституційним правом на свободу думки і слова, правом на вільне вираження своїх поглядів та переконань з одного боку, та правом на повагу до людської гідності та ділової репутації, – з іншого.

У одному зі своїх рішень (*Arbitration CAS 2012/A/3041 Irina Deleanu v. Federation Internationale de Gymnastique (FIG)*, award of 12 June 2013) Спортивний арбітражний суд наголосив: «... Право висловлювати особисту думку, засновану на власному досвіді, не може служити виправданням для звинувачень у серйозних некоректних діях проти інших осіб. Право на свободу вираження поглядів не є абсолютним, і ця свобода не звільняє особу від наслідків наклепницьких тверджень, які зазіхають на гідність іншої людини...» [10].

Крім того, необхідно звернути увагу, що висловлювання суб'єктів спорту одночасно можуть порушувати не тільки права потерпілої особи, а й вимоги актів спортивних організацій. Як зазначалося вище, Кодекс етики ФІФА містить норму стосовно наклепу. До того ж цей Кодекс передбачає, що особи, які зобов'язані дотримуватися цього Кодексу, повинні розуміти вплив, який їхня поведінка може мати на репутацію ФІФА, а отже, повинні поводитися гідно та етично та завжди діяти з повною довірою та чесністю.

Дисциплінарний регламент УЄФА встановлює, що асоціації-члени УЄФА та клуби, а також їхні гравці, офіційні особи та члени, а також усі особи, призначені УЄФА для виконання функцій, повинні поважати Правила гри, а також Статут, положення, директиви та рішення УЄФА, а також дотримуватися принципів етичної поведінки, лояльності, чесності та спортивної поведінки. Зокрема, порушенням є поведінка, яка шкодить репутації футболу та УЄФА. Аналогічну норму закріплено у Кодексі етики Європейської легкоатлетичної асоціації. В етичному кодексі ФЛАУ передбачається обов'язок захищати репутацію ФЛАУ та не вчиняти таких дій, які можуть негативно вплинути на репутацію ФЛАУ або легкої атлетики загалом, суперечити меті та цілям ФЛАУ, шкодити або негативно впливати на інтереси ФЛАУ або легкої атлетики [5].

Водночас варто зауважити, що не будь-яка неадекватна поведінка визначається як поведінка, що шкодить

репутації спорту. Поведінку може бути кваліфіковано як поведінку, що шкодить репутації спорту, якщо вона має певний негативний вплив на здатність особи виконувати свої публічні обов'язки або функції у спорті, якщо особу подано громадськості як підтримку певного стандарту і цей стандарт знижено в очах громадськості тощо. Для того щоб положення про поведінку, яка шкодить репутації спорту застосовувалося, необхідна фактична погана репутація, а не потенційна [11].

У цьому контексті необхідно звернути увагу на:

1) поведінка, яка шкодить репутації спорту, не обмежується поширенням відомостей, що не відповідають дійсності та порочать честь, гідність та ділову репутацію суб'єктів спорту, а включає будь-яку поведінку, якщо вона має певний негативний вплив на здатність особи виконувати свої публічні обов'язки або функції у спорті або якщо особу подано громадськості як підтримку певного стандарту і цей стандарт знижено в очах громадськості (Так, у справі *Arbitration CAS 2008/A/1539 Nicholas D'Arcy v. Australian Olympic Committee (AOC)*, award of 27 May 2008 Спортивний арбітражний суд вказав: «... Зганьбити особу – це суттєво принизити її репутацію в очах громадськості. Поведінка спортсмена, який перебував у стані алкогольного сп'яніння та завдав серйозної травми іншому спортсмену, є такою, що, якщо про це повідомляють засоби масової інформації, не може не призвести до його поганої слави...» [12]);

2) не завжди висловлювання суб'єктів спорту слід тлумачити як поведінку, яка шкодить репутації спорту, а тільки у випадках, коли є певний негативний вплив на здатність особи виконувати свої публічні обов'язки або функції у спорті, якщо особу подано громадськості як підтримку певного стандарту і цей стандарт знижено в очах громадськості. Досить часто неналежні висловлювання суб'єктів спорту є порушенням норм статутних і регламентних документів та рішень органів управління, зокрема невиконання вимог Кодексу етики, а не поведінкою, яка шкодить репутації спорту.

П. Джорж вважає, що положення про завдання шкоди репутації слід тлумачити відповідно до звичайних принципів побудови договірної права, тобто сторони зобов'язані виконувати те, про що вони домовилися [13]. Такий погляд заслуговує на увагу, оскільки, наприклад, Регламент УАФ з атестації клубів Української Прем'єр-Ліги передбачає обов'язковим для кожного клубу-претендента на участь у змаганнях УПЛ подачу, зокрема, заяви (декларації), в якій підтверджується, що він визнає як юридично обов'язкові і зобов'язується завжди дотримуватись статутів, регламентів, директив та рішень ФІФА, УЄФА, УАФ та УПЛ, ВАЖФ, а також юрисдикцію Спортивного арбітражного суду в Лозанні (Швейцарія), як це вказано у відповідних статтях статутів ФІФА, УЄФА, УАФ та УПЛ. Тобто, беручи участь у всеукраїнських або міжнародних змаганнях з футболу, клуби-учасники таких змагань надають згоду та підтверджують, що дотримуватимуться вимог актів спортивних організацій.

Крім того, у контракті між професіональним футбольним клубом та футболістом містяться норми стосовно обов'язків футболіста. Так, останній зобов'язується підвищувати спортивну майстерність, знати та дотримуватися Правил гри з футболу, положень регламентних

документів ФІФА, УЄФА, УАФ, відповідної ліги / асоціації чи організації, що проводить змагання, які стосуються статусу, прав і обов'язків; виконувати вимоги чинного законодавства України, положення Регламентів відповідної ліги/асоціації чи організації, що проводить змагання, і УАФ, а також функціональні обов'язки Футболіста-професіонала, які на нього покладаються згідно з цим Контрактом та правилами внутрішнього трудового розпорядку Клубу.

Також ст. 8 Статуту УАФ передбачено, що члени УАФ зобов'язані дотримуватися та забезпечувати дотримання всіма особами, які є їх членами, Статуту, регламентів і рішень, ухвалених органами управління УАФ в межах їх компетенції; статутів, регламентних документів, директив УЄФА, ФІФА та рішень їх органів; Правил гри, прийнятих IFAB, а також виконання дисциплінарних санкцій відповідно до рішень органів здійснення футбольного правосуддя [6].

Окремо потрібно звернути увагу на притягнення до спортивної дисциплінарної відповідальності. О.І. Кисельова звертає увагу на словесну плутанину. На її думку, дисциплінарна відповідальність, яка накладається відповідними органами спортивних федерацій стосовно порушень учасниками змагань, не є дисциплінарною відповідальністю, яка встановлена Кодексом Законів про працю України [14]. З такою позицією важко не погодитися, оскільки між учасниками змагань з футболу та організаторами змагань (Українська асоціація футболу, Українська Прем'єр-Ліга, Професіональна футбольна ліга України) не виникають трудові правовідносини, як між працівником та роботодавцем.

Етичний кодекс ФІФА чітко встановлює відповідальність за дифамацію. Так, у разі вчинення відповідного порушення до особи може бути застосовано відповідні санкції: штраф (у розмірі не менше 10 000 швейцарських франків), а також заборона здійснювати будь-яку діяльність, пов'язану з футболом до 2 років. У випадку повторення – заборона здійснювати будь-яку діяльність, пов'язану з футболом до 5 років. Стосовно України, то ані Кодекс етики та чесної гри УАФ, ані Дисциплінарні правила УАФ прямо не встановлюють санкції. Однак згідно з Дисциплінарними правилами УАФ, КДК УАФ за порушення статутних і регламентних документів та рішень органів управління застосовує санкції відповідно до ст. 6 Дисциплінарних правил УАФ, якою передбачено такі види санкцій [15]:

– дисциплінарні санкції загальні для юридичних та всіх осіб, які працюють або задіяні у футболі: попередження; догана; обов'язковий грошовий внесок у національній грошовій одиниці – гривні; позбавлення титулу та/або нагороди;

– дисциплінарні санкції, що застосовуються винятково до фізичних осіб: попередження; попередження до, під час та після матчу, яке супроводжується пред'явленням арбітром порушникові жовтої картки; вилучення; відсторонення від матчів (від участі у змаганнях); заборона входити до роздягальні та/або перебувати на лаві запасних на визначений строк чи визначену кількість матчів; заборона відвідувати стадіон під час виступів на ньому команди порушника на визначений строк, визначену кількість матчів або довічно; заборона здійснювати будь-яку діяльність, пов'язану з футболом (адміністративну, спортивну тощо) на визначений строк або довічно;

– дисциплінарні санкції, що застосовуються винятково до юридичних осіб: позбавлення клубу права реєструвати в УАФ будь-яких нових футболістів протягом визначеного періоду чи періодів; проведення матчу (матчів) без вболівальників на визначений строк чи визначену кількість матчів; заборона здійснювати організований виїзд вболівальників на виїзний матч (матчі); проведення матчу (матчів) із частково закритими секторами (трибунами); заборона застосування стадіону; анулювання результату матчу з подальшим зарахуванням технічної поразки; виключення зі складу учасників змагань, позбавлення права брати участь у поточному та майбутньому змаганні; зарахування технічної поразки; позбавлення турнірних очок; переведення до нижчої ліги; позбавлення статусу професіонального клубу; позбавлення атестату на право брати участь у змаганнях серед команд професіональних клубів.

ВИСНОВКИ

Дифамація у спорті – це поширення відомостей (усно, письмово, зокрема у соціальних мережах тощо), які не відповідають дійсності та принижують честь, гідність, ділову репутацію фізичної особи (спортсмена, тренера, арбітра тощо), ділову репутацію юридичної особи (клубу, федерації тощо) чи спорту загалом. Особу може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності навіть за відсутності заяви потерпілої особи, зокрема, якщо таку поведінку буде кваліфіковано як поведінку, що шкодить репутації спорту.

Список використаних джерел

1. Луспенник Д.Д. Інститут дифамації і українське законодавство щодо захисту честі, гідності та ділової репутації. *Право України*. Київ, 2006. № 2. С. 62–65.
2. Саймонс Д. Стисло про дифамацію: Основні концепції законодавства про захист репутації. Київ, 2008. 27 с.
3. FIFA Code of Ethics Edition 2023. URL: <https://digitalhub.fifa.com/m/4f048486c1f7293c/original/FIFA-Code-of-Ethics-2023.pdf>
4. Кодекс етики і чесної гри Української асоціації футболу від 2018 р. URL: https://uaf.ua/files/Кодекс_етики_і_чесної_гри_2018.pdf
5. Етичний кодекс Федерації легкої атлетики України від 2021 р. URL: <https://uaf.org.ua/images/otherdocuments/Federation/Doc/etics-codecs.pdf>
6. Статут Української асоціації футболу. URL: https://uaf.ua/files/Статут_УАФ_2020.pdf
7. Статут Федерації гімнастики України. URL: <http://ukraine-rg.com.ua/wp-content/uploads/2015/02/STATUT-FGU-2013.pdf>
8. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: постановка Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 р. № 1 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n289

10. Arbitration CAS 2012/A/3041 Irina Deleanu v. Federation Internationale de Gymnastique (FIG): CAS Arbitration Award of 12 June 2013. URL: <https://jurisprudence.tas-cas.org/Shared%20Documents/3041.pdf>
11. Arbitration CAS 2007/A/1291 Mikhaylo Zubkov v. Fédération Internationale de Natation (FINA): CAS Arbitration Award of 21 December 2007. URL: <https://jurisprudence.tas-cas.org/Shared%20Documents/1291.pdf>
12. Arbitration CAS 2008/A/1539 Nicholas D'Arcy v. Australian Olympic Committee (AOC). CAS Arbitration Award of 27 May 2008. URL: https://arbitrationlaw.com/sites/default/files/free_pdfs/CAS%202008-A1539%20NDA%20v%20AOC%20Award.pdf
13. George P. Sport in Disrepute. *Australian and New Zealand Sports Law Journal*. 2009. No. 4(1). URL: <http://classic.austlii.edu.au/au/journals/ANZSportsLawJl/2009/3.pdf>
14. Кисельова О.І. Особливості дисциплінарної відповідальності спортсменів-професіоналів. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 5. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/270238/265575>
15. Дисциплінарні правила Української асоціації футболу. URL: https://uaf.ua/files/biblioteka/referee/docs/Дисциплінарні_правила_УАФ.pdf

References

1. Luspenyk D.D. Institute of defamation and Ukrainian legislation on protection of honor, dignity and business reputation. *Law of Ukraine*. Kyiv, 2006. № 2. P. 62–65 (in Ukrainian).
2. Simon D. Defamation brief: Basic concepts of reputation protection law. Kyiv, 2008. 27 p. (in Ukrainian).
3. FIFA Code of Ethics Edition 2023. URL: <https://digitalhub.fifa.com/m/4f048486c1f7293c/original/FIFA-Code-of-Ethics-2023.pdf>
4. Code of Ethics and Fair Play of Ukrainian Association of Football dated 2018. URL: https://uaf.ua/files/Кодекс_етики_і_чесної_гри_2018.pdf (in Ukrainian).
5. Ethics Code of Ukrainian Athletic Federation dated 2021. URL: <https://uaf.org.ua/images/otherdocuments/Federation/Doc/etics-codex.pdf> (in Ukrainian).
6. Statute of Ukrainian Association of Football. URL: https://uaf.ua/files/Статут_УАФ_2020.pdf (in Ukrainian).
7. Statute of Ukrainian Gymnastics Federation. URL: <http://ukraine-rg.com.ua/wp-content/uploads/2015/02/STATUT-FGU2013.pdf> (in Ukrainian).
8. On judicial practice in cases of protection of the dignity and honor of an individual, as well as the business reputation of an individual and a legal entity: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine dated 27 February 2009 №1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text (in Ukrainian).
9. Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 4 November 1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n289 (in Ukrainian).
10. Arbitration CAS 2012/A/3041 Irina Deleanu v. Federation Internationale de Gymnastique (FIG): CAS Arbitration Award of 12 June 2013. URL: <https://jurisprudence.tas-cas.org/Shared%20Documents/3041.pdf>
11. Arbitration CAS 2007/A/1291 Mikhaylo Zubkov v. Fédération Internationale de Natation (FINA): CAS Arbitration Award of 21 December 2007. URL: <https://jurisprudence.tas-cas.org/Shared%20Documents/1291.pdf>
12. Arbitration CAS 2008/A/1539 Nicholas D'Arcy v. Australian Olympic Committee (AOC). CAS Arbitration Award of 27 May 2008. URL: https://arbitrationlaw.com/sites/default/files/free_pdfs/CAS%202008-A1539%20NDA%20v%20AOC%20Award.pdf
13. George P. Sport in Disrepute. *Australian and New Zealand Sports Law Journal*. 2009. No. 4(1). URL: <http://classic.austlii.edu.au/au/journals/ANZSportsLawJl/2009/3.pdf>
14. Kyseliova O.I. Peculiarities of disciplinary responsibility of professional athletes. *Electronic scientific publication «Analytical and comparative jurisprudence»*. 2022. № 5. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/270238/265575> (in Ukrainian).
15. Disciplinary rules of Ukrainian Association of Football. URL: https://uaf.ua/files/biblioteka/referee/docs/Дисциплінарні_правила_УАФ.pdf (in Ukrainian).

Vitalii DANYLCHENKO

master, Director of Legal Department of Ukrainian Association of Football
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-2088-3157>
e-mail: v.danylchenko@uaf.ua

CERTAIN ASPECTS OF DEFAMATION IN SPORTS

Introduction. The paper highlights and analyzes the concept of defamation under general legislation and sports law, features of interpretation, consideration of disputes and bringing to sports disciplinary responsibility by sports justice bodies.

The purpose of the paper is to determine the specifics of defamation disputes in sports and the consideration of these cases in the bodies of sports justice.

Results. It has been established that sports regulations regulate the institution of defamation by directly or indirectly prohibiting it. Sports regulation can manifest itself both through the prohibition of defamation and through obligations to show respect to colleagues, to protect the dignity of people and not to participate in any form of harassment or persecution. In most cases, actual defamation in sports leads to prosecution for harming the reputation of the sport or sports organization. Consideration of this category of disputes is carried out by quasi-arbitration bodies, which are formed by sports federations. During the consideration of disputes by the bodies of sports justice, the question arises whether defamatory judgments are evaluative and whether it is possible to bring disciplinary responsibility for such statements. As a result of the study, it was established that the right to freely express one's views and beliefs does not allow defamatory statements. Also, free expression of one's thoughts can simultaneously be a violation of sports regulations.

Conclusion. Defamation in sports is the dissemination of information that does not correspond to reality and degrades the honor, dignity, business reputation of a natural person, business reputation of a legal entity or sports in general. A person may be subject to sports disciplinary responsibility even in the absence of a statement from the injured person, in particular, if such behavior is qualified as behavior that harms the reputation of the sport or the federation.

Keywords: sports law, defamation, evaluative judgments, business reputation, statements

Олена Валентинівна РАЄВНЄВА

д.е.н., проф., зав. кафедри, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0260-4249>

e-mail: olena.raev@gmail.com

Ольга Іванівна БРОВКО

к.е.н., доцент кафедри, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0136-9355>

e-mail: ol.iv.brovko@gmail.com

Су ЖУЙ

аспірантка, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-8321-5838>

e-mail: Surui.0929@gmail.com

ЕКОНОМІЧНА ПОВЕДІНКА ПІДПРИЄМСТВА: АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ВИЗНАЧЕННЯ ДЕФІНІЦІЇ

Статтю присвячено аналізу дефініції «економічної поведінки підприємства». Подано і обґрунтовано авторський підхід до розуміння економічної поведінки. Визначено, що вона є специфічною категорією, яка описується двома аспектами: перший – економічна поведінка залежить від змін зовнішнього середовища підприємства; другий – економічну поведінку пов'язано зі схильністю підприємства до мени ризикованих реакцій на зовнішні та внутрішні збурення. Розуміння економічної поведінки з цих двох аспектів дасть змогу підвищити ефективність прийняття рішень в умовах обраної траєкторії розвитку підприємства.

Ключові слова: економічна поведінка, підприємство, управління, розвиток, рішення, стратегія

ВСТУП

В умовах гіпердинамічного та ризикованого ринкового середовища економічний розвиток країни залежить від ефективної діяльності кожного підприємства, ефективність функціонування якого досягається за рахунок правильно обраної стратегії економічної поведінки. Економічна поведінка підприємства формується залежно від стану об'єкта, на який впливають численні, слабо чи сильно формалізовані внутрішні і зовнішні фактори. Зростання впливу факторів невизначеності та нестабільності на формування економічної поведінки суб'єктів господарювання в умовах ринкової економіки свідчить про необхідність пошуку нових інструментів аналізу та оцінювання обраної стратегії економічної поведінки підприємства в короткостроковому та довгостроковому періодах.

На різних підприємствах економічна поведінка може суттєво відрізнятись і якщо керівництво компаній не буде враховувати типи поведінки, то може виникнути ситуація, яка призведе до протиріччя між характером економічної поведінки та комплексом дій з прийняття й реалізації ефективних управлінських рішень. У дослідженні економічної поведінки підприємств не повинні цікавити проблеми, пов'язані з тим, діють підприємства у своїй господарській діяльності чи абсолютно раціонально, чи обмежено раціонально, чи змінно раціонально, – тобто розв'язання такої проблеми лежить в основі теоретичних суперечок між представниками неокласичної економічної теорії, інституціоналізму чи біхевіоризму.

Відповідно до теоретичних положень інституціоналізму ключовою ціллю економічної поведінки підприємства є оцінювання на основі аналізу рівня й динаміки трансакційних витрат та їхня мінімізація, однак для цього немає відповідної статистичної бази. Багатьма вченими вважається, що у зв'язку з відсут-

ністю необхідної статистичної бази, яка необхідна для проведення дослідження, найефективніше застосовувати показники економічної поведінки суб'єкта господарювання, що відображено в результатах їхньої господарської діяльності та які, по суті, є наслідком їхньої економічної поведінки. Так, алгоритм визначення економічної поведінки суб'єкта господарювання у системі взаємодії з іншими сферами має вигляд на рис. 1.

Рис. 1. Алгоритм визначення економічної поведінки суб'єкта господарювання

Так, економічна поведінка суб'єкта господарювання визначається насамперед величиною його економічного потенціалу, а сам економічний потенціал будь-якого підприємства є результатом його економічної поведінки за попередні періоди. Зі свого боку глобальні трансформаційні процеси, що супроводжуються різними етапами розвитку вітчизняних підприємств і відображають радикальні зміни різних аспектів їхньої життєдіяльності, дають підстави для постійного дослідження визначення категорії «еконо-

мічна поведінка» та «економічна поведінка підприємства».

МЕТА статті – дослідження підходів вітчизняних та зарубіжних вчених до розуміння економічної поведінки підприємства та визначення передумов її формування у короткостроковому та довгостроковому періодах функціонування суб'єкта господарювання.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті застосовано діалектичний метод пізнання економічних явищ, методи системного аналізу і синтезу, методи порівняння та узагальнення, компаративний аналіз. Інформаційною базою дослідження є наукові роботи вітчизняних і зарубіжних вчених, автореферати дисертаційних досліджень, монографії, наукові посібники, матеріали періодичних видань та Internet-ресурси.

РЕЗУЛЬТАТИ

Дослідженням сутності та особливостей категорій «економічна поведінка» та «економічна поведінка підприємства» займалися багато відомих вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів, серед яких доцільно виділити: Н. Шибаєва, Г. Капленко, Н. Карачина, Г. Соколова, Ю. Заїка, А. Кудінова, В. Войтко, М. Войнаренко, О. Малиш, А. Верещагін, А. Сміт, А. Маршал, Г. Шмоллер, Ж.-Б. Сей, Г. Саймон, Р. Лукас, Н. Уоллес, М. Фрідмен, Ф. Кейтан, Дж. Сакс, Р. Коуз, Д. Норт, М. Вебер, Й. Шумпетер, В. Зомбарт, Р. Акофф, Е. Чандлер, Р. Зельтен та ін. Однак сучасне динамічне середовище вимагає нових досліджень у визначенні сутності категорії «економічна поведінка підприємства», а також її взаємозв'язку з формуванням комплексу управлінських рішень у діяльності суб'єктів господарювання.

Перші визначення окремих аспектів економічної поведінки подано у роботах неінституціоналістів, але більш детально розкрили сутність економічної поведінки монетаристи, серед яких є М. Фрідмен, Ф. Кейтан, Дж. Сакс. Вони доповнили теорію фірми теоретичними положеннями з адаптивних очікувань як квінтесенції попереднього досвіду функціонування суб'єкта господарювання [14].

Так, Р. Лукас і Н. Уоллес, представники теорії «інформаційної економіки», доповнили теорію фірми теоретичними положеннями про раціональні очікування підприємств, які формуються не лише під впливом їхнього попереднього досвіду, а й оцінок перспектив розвитку економіки загалом та самого підприємства. Дослідники вважають, що саме цими раціональними очікуваннями й визначається економічна поведінка підприємства як у короткостроковій, так й довгостроковій перспективі [15].

Г. Саймон, Р. Сайєра і Дж. Марча дали початок новому напрямку в економічній теорії – поведінковому (біхевіоризму). Їх складниками є теорії, які описують прийняття рішень підприємствами з акцентом саме на особу, яка приймає рішення. Появу цих напрямів досліджень викликано недоліками в теоретичних засадах неокласичної економічної науки. Оскільки в основі цих теорій лежить постулат раціональності економічної поведінки, то виникає необхідність у співставленні теоретичних моделей поведінки підпри-

емств з їх реальною поведінкою на ринку [10].

Р. Зельтен зробив значний внесок у розвиток теорії біхевіоризму – визначив три рівні моделей прийняття рішень підприємствами: 1) на основі звички; 2) на основі уяви; 3) на основі логічних роздумів. Якщо треба прийняти просте рішення, включається лише сила звички, якщо складніше – сила уяви, якщо ще складніше – сила логічних роздумів. На його думку, саме таким є алгоритм прийняття рішень, зокрема стосовно економічної поведінки підприємств [16].

Американський професор Х. Лайбенштайн розширив межі теоретичних положень біхевіоризму, ввівши категорію змінної раціональності поведінки суб'єктів господарювання. Він довів, що фірми, як і особи, поводять себе більш чи менш розсудливо залежно від обставин, в яких вони знаходяться або функціонують [10].

Крім розглянутих вище підходів та наукових шкіл до визначення сутності «економічна поведінка підприємства» є й інші. Багатьма вченими акцентовано увагу на тому, що проблема чіткого висвітлення сутності поведінкових засад розвитку підприємств потребує більш глибокого у методологічному змісті аналізу та здійснення системних сучасних досліджень. Так, наприклад, Г. Беккер і Т. Шульц [1], стверджують, що економічна поведінка є універсальною домінантою людської поведінки в будь-яких формах, де є ситуація вибору між обмеженими ресурсами. Погоджуючись із вищенаведеним трактуванням, можна вважати, що економічна поведінка є універсальною домінантою поведінки будь-якого підприємства.

Серед вітчизняних вчених дослідження сутності економічної поведінки підприємства активно ведуться протягом останніх десятиріч – перші ґрунтовні наукові праці у цьому напрямі з'явилися на початку ХХІ ст. Спочатку більшість з них мали загальний характер, зараз у дослідженнях українських вчених все більше висвітлюються особливості економічної поведінки підприємств різних галузей народного господарства.

Так, В. Дементьев стверджує, що економічна поведінка підприємства істотно формується під впливом системи влади, в рамках якої функціонує й яка включає контроль і вплив з боку одних агентів та підпорядкування з боку інших [4]. Н. Шибаєва у своїх дослідженнях визначає економічну поведінку як впорядковану сукупність дій суб'єктів господарювання, спрямовану на досягнення економічних цілей в умовах специфічних господарських систем з урахуванням ціннісних установок [9]. В. Войтко застосовує категорію «поведінка» відповідно до виробничої організації і визначає її на основі міждисциплінарного підходу як «...характер дії людей та їх угруповань, що здійснюються під впливом певних факторів в тих чи інших умовах діяльності. Управління поведінкою організації розглядається як вплив на характер дії організації через введення в дію визначеної системи факторів для упорядкування її внутрішньої організованості та взаємодії з навколишнім середовищем» [3].

Г. Капленко у своїх дослідженнях визначає економічну поведінку підприємства як "...стратегічно визначений напрям взаємопов'язаних, цілеспрямованих тактичних дій, методів, способів і реакцій на непередбачуваний розвиток подій і зростаючу конкуренцію з метою забезпечення реалізації конкретно визначених

цілей і місії підприємства в обраній сфері діяльності" [6]. Під економічною поведінкою підприємства Г. Соколова [10] розуміє поведінку, пов'язану з вибором економічних альтернатив задля раціонального вибору, в якому мінімізуються витрати і максимізується чистий дохід суб'єкта господарювання.

У своїх дослідженнях О. Малиш дає відмінне від інших визначення економічного управління ринковою поведінкою підприємства. Автор вважає, що це «сукупність процесів формування, обґрунтування і застосування підприємством підходів, способів та методів економічного маневрування керованими параметрами діяльності підприємства з метою забезпечення результативності його функціонування в ринковому просторі» [11]. З цього виходить, що у дослідженні економічної поведінки підприємств його предметом можуть бути лише керовані параметри його діяльності, а некеровані не слід брати до уваги.

А. Верещагін під економічною поведінкою підприємства розуміє діяльність організаційно-оперативного або стратегічного характеру з досягнення цілей господарюючого суб'єкта, яка основана на виявленні пріоритетних завдань розвитку, зборі та дослідженні інформації про ринки, конкуренти та їх стратегії, визначенні, критичному аналізі, коригуванні та втіленні конкретних способів реалізації цілей і завдань фірми [2]. Головною відмінністю даного трактування від інших є те, що автор робить висновок про необхідність врахування в економічній поведінці підприємств інформації про ринки, конкурентів та їх стратегії.

Багато вітчизняних вчених не обмежуються вузьким трактуванням поняття «економічної поведінки підприємства» у проведенні власних наукових досліджень. Наприклад, О. Кузнецов дійшов висновку, що типологію поведінки суб'єктів ринкової економіки може бути побудовано на основі розвитку методологічного підходу Дж. Мута та Р. Лукаса. Такий підхід розрізняє адаптивні очікування та раціональні очікування. Адаптивні очікування, що лежать в основі монетаристської концепції розвитку економіки, полягають в тому, що господарюючі суб'єкти формують свої рішення і свою поведінку залежно тільки від минулого досвіду і вилученої з нього інформації. Майбутнє є тут лише зліпком з минулого. Але такий підхід неадекватний сучасній постіндустріальній економіці, її динамізму і глибоким соціально-економічним зрушенням. Раціональні очікування, на думку автора, складаються з урахуванням інформації як минулих періодів, так і поточного періоду, зокрема прогнозної інформації про перспективи розвитку економіки. Майбутнє тут виходить з минулого досвіду, збагачується теперішнім досвідом і певною мірою передбачається. Саме по лінії розмежування адаптивних і раціональних очікувань проходить ризик, яка відділяє адаптивну поведінку господарюючих суб'єктів від їх перспективної поведінки. Якщо адаптивна поведінка готова лише відтворити минулий досвід, то перспективна поведінка орієнтована на творчість нового досвіду [5]. Виокремлення короткострокової та довгострокової економічної поведінки підприємства дає змогу поглиблювати, деталізувати аналіз цього процесу в умовах ринкової економіки.

Головною причиною відмінностей у визначенні сутності категорії «економічна поведінка підприємства» полягає у наявності різних підходів до розуміння теорії підприємства. Так, у дослідженні економічної поведінки підприємства Л. Саакова стверджує, що розвиток нової інституційної теорії дає змогу повному побачити підприємство як найважливішого учасника процесу задоволення споживчих цінностей, і якщо класична теорія економіки розглядала підприємство як систему з перетворення вихідних ресурсів у готову продукцію (основна функція підприємства – виробнича), то інституційна теорія розглядає підприємство як пучок контрактів або домовленостей між учасниками процесу створення цінності [16]. В. Цепенко вважає, що вивчення економічної поведінки підприємства є необхідним і важливим, оскільки вона являє собою основу для прийняття управлінських рішень [12]. Н. Карачин у своїх роботах дотримується твердження, що процес формування економічної поведінки підприємства має відтворювати такий взаємозв'язок: стратегія підприємства → стратегічна поведінка підприємства → економічна поведінка підприємства [7].

Деякі автори доводять, що економічна поведінка пов'язана насамперед зі сформованою стратегією підприємства та постає інструментом її реалізації. Так, Г. Капленко [6] економічну поведінку підприємства трактує як стратегічно визначений напрям взаємопов'язаних, цілеспрямованих тактичних дій, методів, способів і реакцій на непередбачуваний розвиток подій і зростаючу конкуренцію з метою забезпечення реалізації конкретно визначених цілей і місії підприємства в обраній сфері діяльності.

Інший підхід у визначенні сутності категорії «економічна поведінка підприємства» є у Ю. Заїки [5], під якою розуміється стратегічно визначений напрям взаємопов'язаних, цілеспрямованих дій, методів і способів для реалізації пріоритетних цілей підприємства в умовах адаптації до змін, що пов'язано з вибором раціональних економічних альтернатив, в якому мінімізуються витрати і максимізується чистий дохід.

У дослідженні економічної поведінки підприємства у сучасних умовах господарювання А. Кудінова пропонує виділяти три рівні економічної поведінки: стратегічного (постановка цілей), тактичного (різні етапи життєвого циклу) та ситуативного (реакція на конкретну ситуацію) [10]. В умовах нестабільного зовнішнього середовища такий підхід є доцільним, оскільки більшість науковців пов'язують економічну поведінку підприємства із максимізацією результатів. У дослідженні економічної поведінки з урахуванням результативності рішень передусім необхідно визначити, на що вона впливає та від чого залежить.

ВИСНОВКИ

Дослідження еволюції розуміння сутності категорії «економічна поведінка підприємства» відбувалось за двома напрямками: за об'єктом (обумовленість поведінки умовами, обставинами, ситуацією, системою відносин) і за суб'єктом (залежність поведінки від інтересів, цінностей, потреб, мотивів, стереотипів). Аналіз наявних підходів у трактуванні поняття «економічна поведінка підприємства» дав змогу дійти висновку, що серед вітчизняних та зарубіжних вче-

них специфічні риси економічної поведінки підприємства переважно визначаються на підставі поєднання неокласичного та інституціонального підходів до розуміння цієї дефініції.

За результатами компаративного аналізу літературних джерел сформовано авторське тлумачення цього поняття. Так, під економічною поведінкою підприємства доцільно розуміти поєднання цілеспрямованих і спонтанних управлінських реакцій, що відтворюють сутність та характер економічного розвитку підприємства у короткостроковій та довгостроковій перспективі, яка зумовлена синергетичним впливом об'єктивних і суб'єктивних факторів внутрішнього й зовнішнього середовища та спрямована на досягнення цілей розвитку суб'єкта господарювання з урахуванням його потенційних та реальних ресурсних можливостей.

Підтримуючи думку Н. Карачин, вважаємо, визначення економічної поведінки повинно стосуватися варіативного та стабільного складника як у короткостроковому, так і у довгостроковому періодах. У короткостроковому періоді економічну поведінку підприємства спрямовано на вирішення поточних рішень з метою максимізації їх результативності, у довгостроковій перспективі економічна поведінка підприємства може змінювати, коригувати стратегічні плани і служить додатковим фактором адаптивного коригування майбутньої траєкторії розвитку підприємства. Формування майбутньої траєкторії розвитку підприємства відбувається під впливом факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, зокрема певних правил, формальних і неформальних обмежень.

Список використаних джерел

1. Андриєнко Н.М. Модель адаптивної поведінки підприємства як відкритої системи. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 3. С. 188–193.
2. Войнаренко М.П. Фактор економічної поведінки у діяльності підприємств. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. №6. Т. 1. С.61-65.
3. Войтко В.В. Управління поведінкою організації (на прикладі промислових підприємств): автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01. Харків, 2004. 21 с.
4. Дементьев В.В. Влада в системі економічних відносин: автореф. дис. ... д-ра. екон.наук: 08.01.01. Донецьк, 2004. 31 с.
5. Заїка Ю.А. Концептуальні підходи до управління економічною поведінкою торговельних підприємств. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності* : збірник наукових праць: у 2-х вип. Маріуполь, 2012. Вип. 1. Т. 1. С. 223-228.
6. Капленко Г.В. Формування економічної поведінки підприємств: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01. Львів, 2005. 20 с.
7. Карачина Н.П. Економічна поведінка машинобудівних підприємств: автореф. дис. ... докт. екон. наук: 08.00.04. Львів, 2012. 48 с.
8. Кулинич М.Б. Цифрова трансформація вітчизняних підприємств сучасних умовах. *Економіка, управління та адміністрування*. 2019. № 3 (89). С. 8–15.
9. Мороз О.В., Карачина Н.П., Острий І.Ф. Сучасність та перспективи дослідження економічної поведінки підприємств. *Економіка та держава*. 2017. № 4. С. 16–20.
10. Петришин Л. П. Економічна поведінка сільськогосподарських підприємств мінливого середовищі розвитку: монографія. Львів: Сполом, 2021. 442 с.
11. Удачина К.О. Моделювання економічної поведінки суб'єктів господарювання: автореф. дис. ... канд. матем. наук: 08.00.11. Дніпро, 2017. 22 с.
12. Цапенко В.Ю. Економічна поведінка підприємств як основа для прийняття управлінських рішень. *Бізнес Інформ*. 2014. №11. С. 313-317.
13. Чміль Г.Л. Трансформація поведінки економічних суб'єктів споживчого ринку в умовах цифровізації. *Сучасні реалії економічного розвитку регіонів, галузей, підприємств, бізнесу*: монографія /за ред. Л.М. Савчук, Л.М. Бандоріної. Дніпро, 2020. С. 374–383. URL: <https://elib.hduht.edu.ua/handle/123456789/5862>
14. Чміль Г.Л. Адаптивна поведінка суб'єктів споживчого ринку в умовах цифрової трансформації економіки: теорія, методологія та практика: монографія. Харків, 2021. 377 с.
15. Advances in Behavioral Economics / ed. C.F. Camerer et al. Princeton University Press, 2003.
16. Udachyna K. O., Bendorina L. M., Savchuk L. M. Modelling the economic entity behaviour in the framework of the selected strategy. *Economic Annals-XXI*. 2017. № 164 (3–4). pp. 85–89. URL: <http://soskin.info/userfiles/file/Economic-Annals-pdf/DOI/ea-V164-19.pdf>

References

1. Andrienko N.M. Model of adaptive behavior of the enterprise as an open system. *Global and national economic problems*. 2015. Issue 3. pp. 188–193 (in Ukrainian).
2. Voinarenko M.P. The factor of economic behavior in the activity of enterprises. *Bulletin of the Khmelnytskyi National University*. 2011. No. 6. T.1. pp.61-65. (in Ukrainian).
3. Voitko V.V. Management of organizational behavior (on the example of industrial enterprises): abstract. ... PhD in economic sciences: 08.06.01. Kharkiv, 2004. 21 p. (in Ukrainian).
4. Dementiev V.V. Power in the system of economic relations: abstract. ... Doctor of economic sciences: 08.01.01. Donetsk, 2004. 31 p. (in Ukrainian).
5. Zaika Yu.A. Conceptual approaches to the management of economic behavior of trade enterprises. *Theoretical and practical aspects of economics and intellectual property: a collection of scientific works*: in the 2nd issues. Mariupol, 2012. Issue 1. Vol. 1. pp. 223-228. (in Ukrainian).
6. Kaplenko H.V. Formation of economic behavior of enterprises: abstract. ... PhD in economic sciences: 08.06.01. Lviv, 2005. 20 p (in Ukrainian).
7. Karachina N.P. Economic behavior of machine-building enterprises: abstract. ... Doctor of economic sciences: 08.00.04. Lviv,

2012. 48 p. (in Ukrainian).

8. Kulynych M.B. Digital transformation of domestic enterprises in modern conditions. *Economy, management and administration*. 2019. No. 3 (89). pp. 8–15. (in Ukrainian).

9. Moroz O.V., Karachyna N.P., Ostyri I.F. Modernity and prospects of the study of the economic behavior of enterprises. *Economy and the state*. 2017. No. 4. pp. 16–20. (in Ukrainian).

10. Petryshyn L.P. Economic behavior of agricultural enterprises in a changing environment of development: monograph. Lviv, 2021. 442 p.

11. Udachyna K.O. Modeling of the economic behavior of economic entities: abstract. ... PhD in mathematics: 08.00.11. Dnipro, 2017. 22 p. (in Ukrainian).

12. Tsapenko V.Yu. Economic behavior of enterprises as a basis for making managerial decisions. *Business Inform*. 2014. No. 11. pp. 313-317. (in Ukrainian).

13. Chmil H.L. Transformation of the behavior of economic subjects of the consumer market in conditions of digitalization. *Modern realities of economic development of regions, industries, enterprises, business*: monograph / ed. L.M. Savchuk, L.M. Bandorina. Dnipro, 2020. pp. 374–383. URL: <https://elib.hduht.edu.ua/handle/123456789/5862> (in Ukrainian).

14. Chmil H.L. Adaptive behavior of consumer market subjects in the conditions of digital transformation of the economy: theory, methodology and practice: monograph. Kharkiv, 2021. 377 p. (in Ukrainian).

15. *Advances in Behavioral Economics* / ed. C.F. Camerer et al. Princeton University Press, 2003.

16. Udachyna K. O., Bandorina L. M., Savchuk L. M. Modelling the economic entity behaviour in the framework of the selected strategy. *Economic Annals-XXI*. 2017. № 164 (3–4). pp. 85–89. URL: <http://soskin.info/userfiles/file/Economic-Annals-pdf/DOI/ea-V164-19.pdf>

Olena RAIEVNIEVA

Doctor of Economics, Professor, Head of department, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0260-4249>

e-mail: olena.raev@gmail.com

Olha BROVKO

PhD in Economics, Associate Professor of department, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0136-9355>

e-mail: ol.iv.brovko@gmail.com

Su ZHUI

postgraduate student, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-8321-5838>

e-mail: Surui 0929@gmail.com

ECONOMIC BEHAVIOR OF THE ENTERPRISE: ANALYSIS OF THE ESSENCE OF THE DEFINITION

The paper is devoted to a comparative analysis of modern definitions of the definition "economic behavior of an enterprise" by domestic and foreign scientists. The main reason for the differences in defining the essence of the category "economic behavior of the enterprise" is the existence of different approaches to understanding the theory of the enterprise. Based on the results of a comparative analysis of literary sources, the author's interpretation of this concept was formed. It is determined that economic behavior is a specific category, which is described by two aspects: the first – economic behavior depends on changes in the external environment of the enterprise; the second – economic behavior is associated with the tendency of the enterprise to less risky reactions to external and internal disturbances. It has been proved that such a propensity does not depend on the operating conditions of the enterprise; therefore, it can be considered a stable component of the enterprise's behavior in the short and long term. Understanding economic behavior from these two aspects will improve the efficiency of decision-making in the conditions of the chosen trajectory of the enterprise's development. The paper proves that the economic behavior of a business entity is determined primarily by the value of its economic potential, and the economic potential of any enterprise is the result of its economic behavior in previous periods.

Keywords: *economic behavior, enterprise, management, development, decision, strategy*

Ірина Петрівна **СТОРОЖУК**

к.ю.н., доцент, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3104-6071>

e-mail: ipastorozhuk@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ БЮДЖЕТНОГО УСТРОЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Статтю присвячено охарактеризуванню особливостей функціонування бюджетної системи як складника бюджетного устрою в умовах воєнного стану, що є одним з надважливих питань життєздатності нашої держави. Отже, можна виділити три основних складника бюджетного устрою: основні принципи організації бюджетної системи; розмежування доходів і видатків між бюджетами; повноваження органів законодавчої і виконавчої влади для забезпечення функціонування бюджетної системи. Кожен з цих складників має свої особливості реалізації в умовах воєнного стану.

Ключові слова: державний бюджет, місцевий бюджет, бюджетна система, бюджетний устрій

ВСТУП

В умовах ведення повномасштабної війни ми стикнулись з ситуацією коли більшість можливостей держави, зокрема й фінансові, спрямовано на забезпечення обороноздатності та на потреби збройних сил. Однак заходи для захисту суверенітету та територіальної цілісності нашої держави жодним способом не зняли, а в низці випадків ще й загострили інші функції держави. Уряду України вперше довелося формувати державний бюджет за умов воєнного стану. Максимально його спрямовано на забезпечення ефективного фінансування оборонного сектору і соціального захисту населення, зважаючи, що з'явилися нові категорії громадян які потребують допомоги чи утримання. Зі збільшенням видаткової частини бюджету виникла й інша проблема – це тотальний дефіцит надходження коштів та зменшення дохідної частини державного бюджету, що викликало необхідність в додатковому залученні коштів за рахунок міжнародної підтримки.

Однак ефективне і безперервне функціонування бюджетної системи в умовах війни потребує коректив в організації бюджетної системи та взаємозв'язку між окремими її ланками.

Саме повномасштабна військова агресія та окупація частини території нашої країни актуалізувала проблему дослідження особливостей функціонування бюджетної системи України та її організації у воєнних умовах.

Питанням бюджетного права, його інститутів, зокрема й бюджетній сфері присвячували праці юристи: О. Бандурка, Л. Воронова, І. Заверуха, М. Кучерявенко, О. Музика-Стефанчук, А. Нечай, П. Пацурківський, Н. Пришва. Проблеми у бюджетній сфері вивчали й економісти: О. Василик, М. Кульчицький, Ц. Огонь, Л. Осипчук, Г. Поляк, О. Шевчук та багато інших.

З огляду на те, що обрану нами тему виконано під час воєнного стану, який запроваджено в Указом Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [1] є досить новою, можна висловити думку, що досліджувати особливості функціонування бюджетної системи в умовах воєнного стану не було потреби, оскільки ніхто не допускав того, що росія все ж таки наважиться напасти на Україну. Дослідженням цієї тематики займалися не багато науковців, серед них: П. Пацурківський, Р. Гаврилук [2], П. Латковського

[3], А. Гарбінська-Руденко, О. Коцюба, О. Небесна, Л. Зайчук, Т. Куріло [4; 5], Т. Канєва [6], К. Токарева [7].

Так, А. Гарбінська-Руденко, О. Коцюба та О. Небесна у своїй статті розглянули теоретико-правові аспекти сучасних напрямів бюджетної політики в Україні, визначили дефініцію бюджетної політики, а також її мету в умовах воєнного стану, що змінилась порівняно зі змінами у функціонуванні бюджетної системи України [5].

У статті А. Гарбінська-Руденко, Л. Зайчук та Т. Куріло присвячено увагу правовим аспектам фінансування видатків на забезпечення обороноздатності України як однієї із найважливіших проблем сьогодення [4].

Бюджетній політиці держави в умовах воєнного стану присвячено роботу Т. Канєвої. Авторка робить висновок, що особливо важливо ефективно регулювати бюджетний процес під час воєнного стану та забезпечувати виконання державного бюджету, а також покращувати міжнародне партнерство [6, с. 98–99].

К. Токаревою проаналізовано бюджетний процес України в умовах воєнного стану і його правове забезпечення [7, с. 26].

Грунтовно питання публічних фінансів досліджено у статті Р. Гаврилук та П. Пацурківського [2].

У цих дослідженнях розглянуто та проаналізовано складники бюджетної системи та державний бюджет як частину бюджетної політики чи основу місцевого самоврядування, зокрема й в умовах воєнного стану. Досліджується також вплив на обороноздатність видатків державного бюджету. Тобто досліджуються певні складники бюджетного устрою як механізму функціонування бюджетної системи. Однак цілісне дослідження організації бюджетної системи як складника бюджетного устрою в умовах воєнного стану відсутнє.

МЕТА статті – дослідження особливостей бюджетного устрою через функціонування бюджетної системи в умовах воєнного стану, а також аналіз ключових норм бюджетного законодавства, які забезпечують організацію та функціонування бюджетної системи України в реаліях сьогодення.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У дослідженні застосовано такі загальнонаукові та спеціальні методи: діалектичний, метод системно-функціонального аналізу, формально-логічний метод

та синтезу.

РЕЗУЛЬТАТИ

Саме поняття «бюджетного устрою» є неоднозначним і не має однакового трактування в науці та законодавстві.

Поняття бюджетного устрою наявне як енциклопедичне поняття. Так, у словнику фінансово-правових термінів Л. Воронової [9, с. 66] наведено таке поняття бюджетного устрою: «Бюджетний устрій України – це визначена правовими нормами система бюджетів України, розмежування доходів і видатків між ними, повноваження органів законодавчої та виконавчої влади у сфері бюджету».

Таке визначення відповідає і науковому розумінню бюджетного устрою. О. Орлюк в [10] дає таке ж визначення бюджетного устрою: «Бюджетний устрій України – це визначена правовими нормами система бюджетів України, розмежування доходів і видатків між ними, повноваження органів законодавчої та виконавчої влади у сфері бюджету» [10]. С. Юрій, В. Федосова в [12] наводять загалом таке визначення: «бюджетний устрій – це організація і принципи побудови бюджетної системи, її структури, розподіл доходів і видатків між окремими ланками, правові основи функціонування бюджетів, встановлення характеру взаємовідносин між бюджетами, взаємозв'язок між окремими ланками бюджетної системи».

Натомість В. Опарін в [12] стверджує, що бюджетний устрій показує як побудована бюджетна система, тобто це організація вертикальної структурної побудови бюджету держави за рівнями адміністративно-територіального поділу країни.

Однак потрібно відмітити, що дослідження дефініції «бюджетний устрій» після прийняття Бюджетного кодексу України звелось майже нанівець. Спричинене це тим, що така дефініція, будучи у науковому просторі, не отримала законодавчого формулювання.

Це поняття визначено у ст. 3 Закону України «Про бюджетну систему України» № 512–ХІІ від 05.12.1990 р. (втрата чинності 24.07.2001 р.) у такому формулюванні: «Бюджетний устрій – це організація і принципи побудови бюджетної системи, її структури, взаємозв'язок між окремими ланками бюджетної системи». Однак у прийнятому Бюджетному кодексі України [8] це поняття не збереглося і залишилось лише поняття бюджетної системи.

У ст. 2 Закону України «Про бюджетну систему України» визначалось, що бюджетна система це сукупність Державного бюджету України, республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів. У прийнятому Бюджетному кодексі України [8], у п. 5, ч. 1, ст. 2 дано визначення бюджетної системи України як сукупності державного бюджету та місцевих бюджетів, побудованої з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права. Тобто бюджетна система – це сукупність всіх бюджетів у державі, які визначено законодавчо та сформовано відповідно до адміністративно-територіального поділу.

Основна відмінність між бюджетною системою та бюджетним устроєм в тому, що бюджетна система –

це нормативно визначена проста сукупність бюджетів, а бюджетний устрій – це, по суті, механізм функціонування бюджетної системи. Тобто ним охоплюється і процес побудови цієї системи, і процедура розподілу доходів і видатків всередині системи, і компетенція органів стосовно забезпечення функціонування бюджетної системи.

Отже, можна виділити три основних складника бюджетного устрою: основи організації бюджетної системи, розмежування доходів і видатків між бюджетами та повноваження органів законодавчої та виконавчої влади для забезпечення функціонування бюджетної системи. Кожен з цих складників має свої особливості реалізації в умовах воєнного стану.

Державний Бюджет України на 2023 р. урядовці називають «воєнним» бюджетом країни чи «бюджетом для перемоги», оскільки лівова частка всіх ресурсів спрямована саме на армію та оборону [13].

Порівнюючи Закони України «Про Державний бюджет України на 2022 рік» та «Про Державний бюджет України на 2023 рік», одна з перших відмінностей прослідковується у ст. 5 обох документів, де вказано, що на 31 грудня 2022 р. встановлюється граничний обсяг державного боргу в сумі 3.644.896.972,9 тис. грн (Закон України «Про Державний бюджет України на 2022 рік» від 02 грудня 2021 р. № 1928–ІХ), тоді як на 31 грудня 2023 р. граничний обсяг державного боргу в сумі 6 197 105 268,2 тис. грн. Так, бачимо помітну різницю у розмірі державного боргу майже вдвічі. Це можна пояснити постійними залученнями нових запозичень Україною через повномасштабну війну, а також необхідністю обороняти суверенну територію держави [5, с. 127]. На нашу думку, подібне стрімке нагромадження державного боргу, що прирівнюється до розміру ВВП, в умовах війни є цілком закономірною, проте доволі загрозливою тенденцією.

Необхідно додати, що 15 серпня 2022 р. Міністерство фінансів України проінформувало, що Верховна Рада України ухвалила зміни до державного бюджету на 2022 р., чим підвищила видатки загального фонду державного бюджету на 270,2 млрд грн, маючи на меті зміцнити обороноздатність за допомогою здійснення додаткових внутрішніх запозичень, підвищивши їх з 523,9 млрд грн до 794,1 млрд грн. Додаткові видатки загального фонду державного бюджету спрямовано на: національну безпеку та оборону – 269,5 млрд грн; мобілізаційну підготовку галузей національної економіки України – 10,3 млн грн; поповнення резервного фонду державного бюджету – 715,7 млн грн [20].

Так, збільшення цих видатків посприяло виконанню заходів із забезпечення державного суверенітету, підвищення безпеки держави та її обороноздатності, подолання негативних наслідків, які виникли через широкомасштабне вторгнення країни-агресора в Україну.

Маємо констатувати, що уряд України веде постійні переговори стосовно пошуку та залучення додаткових можливостей фінансової допомоги з боку міжнародних партнерів у вигляді позик, кредитних гарантій та грантів з метою стабілізувати економіку, реалізувати пріоритетні завдання держави та забезпечити соціальні виплати.

Згідно з даними Міністерства фінансів Україна у

2023 р. отримала 79 млрд дол. США фінансової допомоги від міжнародних партнерів. Джерела фінансування державного бюджету: військові облігації, кредити від Міжнародних фінансових організацій, двосторонні кредити та гранти [15].

Крім зовнішньої міжнародної допомоги до вищевказаної суми входять кошти, які залучені від розміщення ОВДП (облігацій внутрішньої державної позики) у розмірі 6,74 млрд дол. Очікується, що у 2023 р. Україна отримає 42 млрд дол. фінансової допомоги, включаючи 4,6 млрд дол. від Міжнародного валютного фонду [16].

Додатковим джерелом спеціального фонду Державного бюджету України на 2023 р. стане отримання коштів, пов'язаних із виконанням норм Закону України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» [17]. Зокрема, Президентом України оголошено про конфісковані кошти російських активів в Україні у розмірі 28 млрд грн [18].

Зазначимо, що важливим є також й те, що в Державному бюджеті України на 2023 р. передбачено створення нових фондів, які направлять свою діяльність на ліквідацію та усунення наслідків, які спричинено збройним нападом російської федерації. Як приклад наведемо ст. 29 Закону України «Про Державний бюджет на 2023 рік», де передбачено створення фонду ліквідації наслідків збройної агресії у складі спеціального фонду Державного бюджету України з метою подолання наслідків війни (зокрема гуманітарних, соціальних, економічних) [5, с. 128].

Велику роль відіграють органи місцевого самоврядування всіх рівнів під час воєнних дій, які взаємодіють з військовими командуваннями і військовими адміністраціями, а також з громадськими організаціями та волонтерами. З метою прийняття швидких та ефективних управлінських рішень та забезпечення безперервного функціонування територіальних громад Кабінет Міністрів України прийняв постанову «Про деякі питання формування та виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану» [19], якою передбачено спрощення механізму формування і виконання місцевих бюджетів з урахуванням специфіки воєнного часу, розширення повноважень органів місцевого самоврядування стосовно внесення змін до рішень про місцеві бюджети, прийняття таких рішень про передачу коштів з місцевого бюджету до державного бю-

джету, розподіл та перерозподіл трансфертів з державного та місцевих бюджетів до місцевих бюджетів.

Тоді із запровадженням воєнного стану постановою Кабінету Міністрів України № 590 [20] введено низку обмежень місцевих бюджетів стосовно видатків. Водночас виникла потреба у громад у фінансуванні видатків, що не передбачено бюджетом на 2022 р. Постановою врегульовано перелік видатків, пов'язаних із забезпеченням безпеки життєдіяльності, військовими потребами, підготовкою до опалювального сезону та їхній пріоритет. Передусім із бюджету мають здійснюватися видатки, встановлені «Планом запровадження та забезпечення заходів здійснення правового режиму воєнного стану в Україні», який затверджено Розпорядженням Кабінету Міністрів України 24 лютого 2022 р. № 181-р [21].

ВИСНОВКИ

Військове вторгнення держави-агресора в Україну та ведення бойових дій завдали важкого удару українській економіці. Задля забезпечення безперервної життєдіяльності населення та країни взагалі, урядом прийнято цілу низку оперативних коригувань у бюджетній системі, зокрема й бюджетному устрої загалом.

Отже, на підставі проведеного дослідження можемо стверджувати, що ігнорування законодавчого визначення бюджетного устрою не применшує його практичного значення. Є необхідність розуміння того, що визнання лише бюджетної системи не дає повної картини її функціонування, а в умовах війни не може забезпечити потрібний вплив для забезпечення життєдіяльності країни загалом. Основна відмінність між бюджетною системою та бюджетним устроєм в тому, що бюджетна система – це нормативно визначена проста сукупність бюджетів, а бюджетний устрій – це, по суті, механізм функціонування бюджетної системи. Тобто ним охоплюється і процес побудови цієї системи, і процедура розподілу доходів і видатків всередині системи, і компетенція органів щодо забезпечення функціонування бюджетної системи.

Отже, можна виділити три основні складники бюджетного устрою – це основи організації бюджетної системи; розмежування доходів і видатків між бюджетами; та повноваження органів законодавчої та виконавчої влади для забезпечення функціонування бюджетної системи. Кожен з цих складників має свої особливості реалізації в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Про введення воєнного стану в Україні. Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
2. Пацурківський П.С., Гаврилук Р.О. Війна росії проти України та вітчизняні публічні фінанси. *Право України*. №3. 2022. С. 9-25.
3. Латковський П.П. Фінансова політика в умовах військового стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1 (2022). С. 223-227.
4. Гарбінська-Руденко А.В., Зайчук Л.М., Куріло Т.О. Правові аспекти здійснення видатків державного бюджету на забезпечення обороноздатності України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 400–402.
5. Гарбінська-Руденко А.В., Коцюба О.А., Небесна О.Р. Теоретико-правові аспекти сучасних напрямків бюджетної політики в Україні. *Актуальні проблеми політики*. 2022. Вип. 70. С. 125–130.
6. Канева Т., Галабурда А. Бюджетна політика держави в умовах воєнного стану. *Scientia Fructuosa*. 2022. № 4. С. 98-109.
7. Токарева К.О. Правове регулювання бюджетного процесу в умовах воєнного стану. *Право і безпека*. 2022. № 3 (86). С. 26–36.
8. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456–VI. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
9. Словник фінансово-правових термінів / за заг. ред. д.ю.н., проф. Л.К. Воронової. Київ, 2011. 558 с.
10. Орлюк О.П. Фінансове право. Київ, 2003. 244с.

11. Юрій С.І., Федосова В.М. Фінанси. Київ, 2012. 687 с.
12. Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія). Київ, 2002. 240 с.
13. Ржеутська Л. Особливості держбюджету України в умовах воєнного стану. URL: <https://www.dw.com/uk/osoblivosti-persogoderzbudzetu-ukraini-v-umovah-voennogo-stanu/a-63150054>
14. Про Висновок Рахункової палати про результати аналізу виконання закону про Державний бюджет України на 2022 рік у першому півріччі та інформацію щодо поточного стану виконання державного бюджету у 2022 році. URL: https://budget.rada.gov.ua/news/main_news/77298.html
15. Фінансування державного бюджету України з початку повномасштабної війни (07.06.2023). *Міністерство фінансів України*. URL: https://www.mof.gov.ua/uk/news/ukraines_state_budget_financing_since_the_beginning_of_the_full-scale_war-3435
16. Україна отримала цьогоріч \$19,8 мільярда міжнародної допомоги. (01.06.2023). *Укрінформ*. URL: <http://surl.li/ibokc>
17. Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів. Закон України від 03.03.2023 р. № 2116-ІХ. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2116-20>
18. Офіс Президента (05.08.2022; 22:20). *Telegram*. URL: <https://t.me/OP-UA/7220>
19. Деякі питання формування та виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану. Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2022 р. №252. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/252-2022-p>
20. Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану. Постанова Кабінету Міністрів України від 09.06.2021 р. № 590. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-p#Text>
21. Питання запровадження та забезпечення здійснення заходів правового режиму воєнного стану в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.02.2022 р. № 181-р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/181-2022-p#Text>

References

1. On the introduction of martial law in Ukraine. Decree of the President of Ukraine dated February 24, 2022 No. 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (in Ukrainian).
2. Patsurkivskiyi P.S., Havryliuk R.O. Russia's war against Ukraine and domestic public finances. *Law of Ukraine*. No. 3. 2022. pp. 9-25. (in Ukrainian).
3. Latkovskiyi P.P. Financial policy under martial law. *Analytical and comparative jurisprudence*. 2022. № 1 (2022). pp. 223-227. (in Ukrainian).
4. Harbinska-Rudenko A.V., Zaichuk L.M., Kurilo T.O. Legal aspects of implementation of state budget expenditures to ensure Ukraine's defense capability. *Legal scientific electronic journal*. 2022. No. 10. pp. 400–402. (in Ukrainian).
5. Harbinska-Rudenko A.V., Kotsiuba O.A., Nebesna O.R. Theoretical and legal aspects of modern directions of budget policy in Ukraine. *Actual problems of politics*. 2022. Issue 70. pp. 125–130. (in Ukrainian).
6. Kanieva T., Halaburda A. Budget policy of the state in the conditions of martial law. *Scientia Fructuosa*. 2022. No. 4. pp. 98–109. (in Ukrainian).
7. Tokarieva K.O. Legal regulation of the budget process under martial law. *Law and Safety*. 2022. No. 3 (86). pp. 26–36. (in Ukrainian).
8. Budget Code of Ukraine dated July 8, 2010 No. 2456-VI. *Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (in Ukrainian).
9. Dictionary of financial and legal terms / ed. L.K. Voronova. Kyiv, 2011. 558 p. (in Ukrainian).
10. Orliuk O.P. Financial law. Kyiv, 2003. 244p. (in Ukrainian).
11. Yurii S.I., Fedosova V.M. Finances. Kyiv, 2012. 687 p. (in Ukrainian).
12. Oparin V.M. Finance (General theory). Kyiv, 2002. 240 p. (in Ukrainian).
13. Rzhetska L. Peculiarities of the state budget of Ukraine under martial law. URL: <https://www.dw.com/uk/osoblivosti-persogoderzbudzetu-ukraini-v-umovah-voennogo-stanu/a-63150054> (in Ukrainian).
14. On the Conclusion of the Accounting Chamber on the results of the analysis of the implementation of the law on the State Budget of Ukraine for 2022 in the first half of the year and information on the current state of implementation of the state budget in 2022. URL: https://budget.rada.gov.ua/news/main_news/77298.html (in Ukrainian).
15. Funding of the state budget of Ukraine since the beginning of the full-scale war (June 7, 2023). Ministry of Finance of Ukraine. URL: https://www.mof.gov.ua/uk/news/ukraines_state_budget_financing_since_the_beginning_of_the_full-scale_war-3435 (in Ukrainian).
16. Ukraine received \$19.8 billion in international aid this year. (06/01/2023). *Ukrinform*. URL: <http://surl.li/ibokc> (in Ukrainian).
17. On the main principles of forced seizure in Ukraine of objects of property rights of the Russian Federation and its residents. Law of Ukraine dated 03.03.2023 No. 2116-IX. *Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2116-20> (in Ukrainian).
18. Office of the President (08.05.2022; 22:20). *Telegram*. URL: <https://t.me/OP-UA/7220> (in Ukrainian).
19. Some issues of formation and implementation of local budgets during martial law. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 11, 2022 No. 252. *Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/252-2022-p> (in Ukrainian).
20. On the approval of the Procedure for the exercise of powers by the State Treasury Service in a special regime under martial law. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 9, 2021 No. 590. *Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-p#Text> (in Ukrainian).
21. The issue of introducing and ensuring the implementation of measures of the legal regime of martial law in Ukraine. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 24, 2022 No. 181 *Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/181-2022-p#Text> (in Ukrainian).

Iryna STOROZHUK

PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3104-6071>

e-mail: ipastorozhuk@gmail.com

FEATURES OF THE BUDGET ORGANIZATION UNDER MARTIAL LAW

The paper is devoted to the characteristics of the functioning of the budget system, as a component of the budget system, in the conditions of martial law, which is one of the most important issues of the viability of our state.

The purpose of the paper is to study the peculiarities of the budget system through the functioning of the budget system under martial law, as well as the analysis of key norms of budget legislation that ensure the organization and functioning of the budget system of Ukraine in today's realities.

The main difference between the budget system and the budget system is that the budget system is a normatively defined simple set of budgets, and the budget system is, in fact, the functioning mechanism of the budget system. That is, it covers the process of building this system, the procedure for distributing income and expenses within the system, and the competence of bodies to ensure the functioning of the budget system. So, it is possible to distinguish three main components of the budget system, these are the basic principles of the organization of the budget system; allocation of income and expenses between budgets; and powers of the legislative and executive authorities to ensure the functioning of the budget system. Each of these components has its own peculiarities of implementation in the conditions of martial law. Local self-government bodies of all levels play a major role during hostilities. In order to make quick and effective management decisions and ensure the smooth functioning of territorial communities, the Cabinet of Ministers of Ukraine simplified the mechanism of formation and execution of local budgets taking into account the specifics of wartime, expanding the powers of local self-government bodies to make changes to decisions on local budgets, making decisions on the transfer of funds from local budget to the state budget, distribution and redistribution of transfers from the state and local budgets to local budgets.

Keywords: state budget, local budget, budget system, budget system

Максим Миколайович **КИРИЛЕНКО**

аспірант, Донецький національний університет ім. Василя Стуса

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2518-9375>

e-mail: maks2024k@ukr.net

ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ПЕРЕЛІК СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ МІСЬКИХ РАД У ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИНАХ

Актуальність дослідження пов'язано з необхідністю визначення механізмів способів захисту прав та законних інтересів міських рад у сфері господарських відносин. Розглянуто перелік та характеристики механізмів реалізації способів, видів, форм захисту даного типу, які визначено у розрізі акценту на ключові підстави захисту зазначеної категорії. Встановлено особливості зазначених механізмів реалізації способів вказаної категорії, які можуть сприяти розвитку теоретичної, методологічної бази у цій сфері та впливати на оптимізацію правозастосування.

Ключові слова: захист прав і законних інтересів, міські ради, органи місцевого самоврядування, способи захисту, підстави, місцеві громади, господарські відносини, судові органи

ВСТУП

Господарські відносини міських рад вирізняються різноманітністю, що потребує пошуку найбільш оптимальних способів захисту прав та інтересів у цій сфері, встановлених положеннями законодавства. Способи захисту є певними можливостями дій з боку учасників господарських відносин відносно припинення правопорушення та відновлення власних прав й інтересів. Міськими радами застосовується певний масив способів захисту у розрізі акценту на основних формах захисту та видах підстав його здійснення. Встановлення переліку і механізмів застосування вказаних способів у контексті такого орієнтиру є актуальним, зважаючи на велику чисельність відносин у господарській сфері, здійсненням яких займаються міські ради у розрізі їх компетенцій, визначених нормами законодавства.

Питання складу і особливостей способів захисту вказаних суб'єктів господарських відносин подано в роботах: А. Фоменко [10], М. Хоменко [11], В. Петруні [6], Т. Ліснічої [5] (стосовно проблем типологізації способів захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання), О. Заєць [4], П. Богущького, І. Лобер [1], О. Соловійова [9] (стосовно аспектів судового захисту), С. Бакуліної [1, с. 49], Н. Данилко [3, с. 284] (стосовно спорів у сфері земельних відносин). Хоча на цьому етапі становлення наукової думки є напрацювання за досліджуваною проблематикою, вказані праці мають ознаки певної фрагментарності, зазначене вказує на необхідність системного визначення складу і характеристик способів захисту цієї категорії.

МЕТА дослідження – визначення складу і характеристик способів захисту прав та законних інтересів міських рад у сфері господарських відносин. Для досягнення вказаної мети встановлено такі завдання: виокремити основні способи зазначеної категорії, передбачені нормами законодавства України; визначення механізму та характеру використання вказаних способів.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічне забезпечення цього дослідження по-

в'язане із застосуванням окремих методів. Застосовано метод опису, який передбачає оцінювання стану вивчення питання правового регулювання способів захисту прав й інтересів зазначеного типу. Метод концептуального аналізу застосовувався для встановлення наукового забезпечення питання механізмів застосування вказаних способів. Метод співставлення застосовано в цілях порівняння підходів науковців, законодавця до досліджуваної проблематики.

РЕЗУЛЬТАТИ

Здійснено оцінювання правових засад і характеристик застосування ключових способів захисту прав та інтересів міських рад у сфері господарських відносин в Україні.

Проаналізуємо основні засади законодавства України, наукові підходи до вказаної проблематики. Аналіз наукових розвідок (А. Фоменко [10], М. Хоменко [11], В. Петруня [6], Т. Лісніча [5]) показав, що на нинішньому етапі обґрунтовано види способів захисту прав та інтересів, але вони відносяться до категорії цивільних правовідносин, загальних господарських відносин між суб'єктами господарювання, і не передбачають встановлення особливостей захисту прав та інтересів на рівні міських рад.

У положеннях Господарського кодексу (ГК) України не встановлене легальне трактування способів захисту зазначеного типу. Але, положеннями п. 2 ст. 20 ГК України визначено склад заходів, які можна розглядати в якості способів захисту прав та інтересів досліджуваних суб'єктів. Аналогічні види заходів, визначені як способи захисту прав і інтересів, встановлено для забезпечення захисту у сфері цивільних відносин (п. 2 ст. 16 Цивільного кодексу (ЦК) України). Сформулюємо вказані способи захисту суб'єктів у господарській сфері, встановлені нормами п. 2 ст. 20 ГК України та проаналізуємо можливість їх застосування до захисту прав та інтересів досліджуваних в роботі міських рад.

До першого способу захисту прав та інтересів, встановленого господарським законодавством, відноситься визнання наявності прав або їх відсутності (встанов-

лено п. 2 ст. 20 ГК України). Якщо орієнтуватись на наявний склад підстав з огляду на найбільш розповсюджені види і форми захисту прав та інтересів територіальних громад, міських рад, можемо відмітити, що застосування вказаного способу може стосуватись:

- неюрисдикційної форми, і зокрема пов'язане з: досудовим захистом, який здійснюється міськими радами до порушень прав власності осіб на територіях територіальних громад, забезпечення захисту яких віднесено до господарської компетенції міських рад (стосовно основних видів спорів у сфері земельних відносин, встановлених п. 3 ст. 158 Земельного кодексу (ЗК) України); медіацією, у розрізі здійснення якої міські ради можна залучати як органи, якими здійснюється сприяння вирішення спорів у сфері земельних відносин (визначено ст. 158.1 ЗК України);

- юрисдикційної форми (судовий захист у разі відсутності результатів вирішення спорів у сфері земельних відносин за допомогою неюрисдикційної форми).

Орієнтир на досудовий захист може включати застосування трьох видів захисту, розгляд спорів у сфері земельних відносин яких стосується повноважень міських рад. Визначимо механізми застосування ключових видів захисту, які здійснюються з боку міських рад у площині орієнтування на вказаний спосіб, форми, види і підстави захисту (визнання наявності прав або їх відсутності). Слід відмітити, що вказаний спосіб захисту пов'язано з попереднім застосуванням досудового врегулювання спорів у сфері земельних відносин (визначено в п. 3 ст. 158 ЗК України), і здійснення наступного застосування судового захисту у разі, якщо землекористувачами, власниками землі не визнано рішення, які ухвалені на рівні міських рад (п. 5 ст. 158 ЗК України).

На підставі аналізу Господарського процесуального кодексу (ГПК) України, ЗК України, Закону України № 1875-IX від 16.12.2021 р. (нормативно-правове регулювання медіації), положень дослідження О. Соловйова [9] дало змогу сформулювати вищезазначені механізми, які включають [авторська пропозиція]:

- 1) стосовно розгляду міськими радами спорів у сфері земельних відносин (застосування неюрисдикційної форми (досудового захисту)):

- виникнення підстави захисту – фактичне подання учасником спору заяви до міської ради (п. 1 ст. 159 ЗК України);

- дотримання строку міськими радами розгляду справ зазначеної категорії – тиждень з періоду отримання вказаної заяви (п. 1 ст. 159 ЗК України);

- дотримання організаційних вимог до проведення розгляду міськими радами спорів у сфері земельних відносин: здійснення інформування зацікавлених осіб про розгляд вказаних спорів (повідомляються дані про час, місце організації заходів) (п. 2 ст. 159 ЗК України); можливості перенесень міськими радами розглядів вказаних спорів у разі, якщо одна зі сторін відсутня на першому розгляді, і у разі, якщо не отримано офіційну згоду з боку вказаної сторони на здійснення вказаного розгляду (п. 2 ст. 159 ЗК України); можливості перенесень міськими радами розглядів вказаних спорів у разі, якщо одна із сторін відсутня і на вказане є певні поважні причини (п. 2 ст. 159 ЗК України); здійснення розглядів, зокрема у разі, якщо відмічається

повторна відсутність однієї із сторін, якщо на вказане немає поважних причин (п. 3 ст. 159 ЗК України), наступне ухвалення міськими радами рішень про вказані спори;

- 2) стосовно розгляду судовими органами спорів у сфері земельних відносин (застосування юрисдикційної форми (судового захисту)):

- виникнення підстави захисту – подання учасником спору позову до суду (п. 1 ст. 159 ЗК України) у разі, якщо землекористувачами, власниками землі не визнано рішення, які ухвалені на рівні міських рад (п. 5 ст. 158 ЗК України);

- дотримання основних стандартних заходів судового розгляду справ у господарській сфері (орієнтир на забезпечення загальних позовних проваджень). Забезпечення можливості застосування матеріалів досудового розгляду даних спорів, наявність можливості не включати дані документи до справ;

- орієнтир на форму господарського судочинства – позовного провадження (загального) (п. 1 ст. 12 ГПК України). Дотримання основних стадій, передбачених законодавством для позовного провадження (загального);

- 3) стосовно розгляду спорів у сфері земельних відносин за допомогою медіації:

- орієнтир на склад суб'єктів (органів), які можуть забезпечувати сприяння примирення сторін в рамках медіації – міські ради, судові органи (п. 2 ст. 158.1, п. 1 ст. 158, ЗК України);

- дотримання вимог до документального забезпечення цієї процедури (п. 3 ст. 158.1 ЗК України): договори про проведення медіації; угода за результатами медіації;

- орієнтир на підставу звернення сторін до застосування інших типів вирішення спорів вказаної категорії – невиконання та неналежне виконання угод за результатами медіації (п. 4 ст. 158.1 ЗК України). До вказаних інших видів вирішення вказаних спорів, спорів віднесено: розгляд міськими радами спорів у сфері земельних відносин (застосування неюрисдикційної форми (досудового захисту)); розгляд судовими органами спорів у сфері земельних відносин (застосування юрисдикційної форми (судового захисту));

- орієнтир на можливості встановлень додаткового переліку вимог до медіаторів за даними спорами, які може бути висунуто з боку міських рад (п. 3 ст. 9 Закону України № 1875-IX від 16.12.2021 р.).

Актуальною дискусійною проблемою у сфері розгляду спорів у сфері земельних відносин в рамках неюрисдикційної та юрисдикційної форм є відсутність чіткого законодавчого встановлення обов'язковості первісного звернення учасників до міських рад. Зокрема, п. 2 ст. 158 ЗК України встановлено перелік спорів у сфері земельних відносин, які відносяться до виключної компетенції судів. Але стосовно обов'язковості первісного звернення учасників до розгляду спорів у сфері земельних відносин з приводу здійснень обмежень користування земельними сервітутами, землями, розмежувань територій районів міст, недотримань особами (фізичними, юридичними) правил добросусідства, порушень територій земельних ділянок, які відносяться до власності або постають предметами користування осіб в територій місцевих громад п. 3 ст. 158 ЗК України не встановлено вказівок на виключність компе-

тенцій міських рад. Українським законодавством передбачено, що вказаними органами (міськими радами) вирішуються вказані категорії спорів (п. 3 ст. 158 ЗК України), хоча не зазначено, чи розгляд вказаних спорів обов'язковий, і чи є можливим застосування інших способів захисту.

Але деякі дослідники вказують, що застосування судового розгляду вказаних спорів виступає в якості останнього етапу їх вирішення (С. Бакуліна [1, с. 49], Н. Данилко [3, с. 284]). Як наголошує Н. Данилко [3, с. 284], зазначене пов'язане з тим, що судове оскарження рішень міських рад обумовлене неможливістю їх виконання, оскільки є сторона (сторони) вказаних спорів, які не згодні із результатами вказаних рішень.

Стосовно нормативно-правового регулювання застосування медіації за спорами у сфері земельних відносин слід відмітити відсутність чіткого встановлення його пріоритетності і наступного звернення до досудового або судового захисту. Згідно з п. 1 ст. 158.1 ЗК України встановлено, що спорів у сфері земельних відносин можна врегульовувати із застосуванням медіації з дотриманням норм Закону України № 1875-IX від 16.12.2021 р., ЗК України. Відповідно відсутня вказівка на обов'язкове первинне звернення до медіації стосовно вказаного типу підстав захисту.

Відмічаємо, що пріоритетність застосування видів захисту прав та інтересів осіб стосовно спорів у сфері земельних відносин, вирішення яких здійснюють міські ради, не врегульоване у розрізі ЗК України. Вказана неврегульованість обумовлює те, що учасники спорів у сфері земельних відносин можуть звертатись до окремих видів захисту, і не застосовувати інші, які є ефективними у цьому напрямі: застосування досудового врегулювання спорів у сфері земельних відносин, яке реалізується за допомогою медіації, може дати змогу отримання більш швидкого захисту прав і інтересів осіб порівняно з орієнтованим на судовий розгляд.

Другий спосіб захисту прав та інтересів місцевих громад та міських рад пов'язано з визнанням частково або повністю недійсними актів органів місцевого самоврядування, актів органів державної влади, актів інших суб'єктів, які не відповідають положенням законодавства, впливають на ущемлювання інтересів та прав суб'єктів господарювання, споживачів, визнанням недійсними угод у господарській сфері, у сфері управління комунальною власністю місцевих громад (п. 2 ст. 20 ГК України). До підстав захисту у цій сфері відносяться ті, що відносяться до порушень прав комунальної власності місцевих громад, захист яких відноситься до повноважень міських рад за ключовими елементами.

Важливу особливість застосування вказаного способу та виду захисту у разі вказаного визнання частково або повністю недійсними актів вищезазначених суб'єктів пов'язано з тим, що здійснення судового розгляду вказаних справ орієнтоване на відповідну адміністративну юрисдикцію (ст. 264 Кодекс адміністративного судочинства України (КАС)). Як свідчать дослідження (П. Богуцький, І. Лобер [2]), оскільки органи державної влади та органи місцевого самоврядування є суб'єктами, що мають певні владні повноваження, і на них покладено здійснення низки владних функцій: управління (розпорядка, реєстраційна, дозвільна, коорди-

наційна, нормотворча), здійснення судових оскаржень їх діяльності повинне реалізовуватись адміністративними судовими органами. Але здійснення судового розгляду таких справ стосовно підстав порушення прав комунальної власності територіальних громад, пов'язаних із актами суб'єктів підприємницької діяльності, актів комунальних організацій, установ, підприємств може відноситись до юрисдикційного підпорядкування господарських судів. Можемо підтримати О. Заєць [4], що здійснення невірною вибору судової юрисдикції постає як передумова відведення позовів, і відповідно впливає на сповільнення процесу захисту прав та інтересів територіальних громад та міських рад. Додатково можна відмітити ситуації, коли у розгляді справ судовими органами виявляється невірне визначення юрисдикційного підпорядкування попередніх судів, якими ухвалено рішення і які задовольняють позови позивачів, незважаючи на те, що останніх не уповноважено здійснювати розгляд вказаних справ. Проаналізуємо приклад такої ситуації за матеріалами постанови за справою № 823/2042/16 від 04.09.2018 р., що ухвалено Великою Палатою Верховного Суду [7], коли позивачем на початковому етапі розгляду справи стосовно прав на земельну ділянку невірно встановлено сторону відповідача, і допущено помилку стосовно вибору суду, оскільки він звернувся до територіального адміністративного суду, в подальшому – до міського апеляційного адміністративного суду. Виявлено, що Великою палатою Верховного суду України встановлено невірне визначення учасників спору і вказано, що справа не підлягає під адміністративну юрисдикцію, а рішення суду попередніх інстанцій скасовано. Аналогічні приклади подано у низці інших справ: можна відзначити положення постанови за справою № 911/4144/16 від 15.05.2018 р., що ухвалено Великою Палатою Верховного Суду [8].

За результатами дослідження положень ГПК України, ст. 264 КАС України визначено, що в рамках законодавства України стосовно другого оцінюваного способу захисту застосовується три категорії захисту:

– розгляд міськими радами позовів до органів місцевого самоврядування, органів державної влади стосовно часткового або повного визнання недійсними актів вказаних органів (звернення до юрисдикційної форми (судового захисту));

– розгляд міськими радами позовів до суб'єктів інших категорій стосовно часткового або повного визнання недійсними актів вказаних учасників господарських відносин (звернення до юрисдикційної форми (судового захисту));

– розгляд міськими радами позовів до суб'єктів інших категорій стосовно часткового або повного визнання недійсними актів вказаних учасників господарських відносин стосовно управління комунальною власністю територіальних громад (звернення до юрисдикційної форми (судового захисту)).

Встановлено, що основна відмінність на рівні першого та другого і третього видів полягає у типах юрисдикційного підпорядкування, зокрема, адміністративному і господарському. Відповідно застосовується схожий механізм, формою судочинства постає застосування позовного провадження (загального) (п. 1 ст. 12 ГПК України).

Слід відмітити категорію способів захисту прав досліджуваних суб'єктів, пов'язану з відновленням станів, характерних до моменту порушень права, інтересів суб'єктів господарювання (в межах територій місцевих громад), припиненнями дій, що обумовлюють виникнення загроз порушень прав або здійснення їх порушень, присудженням стосовно виконань зобов'язань в натурі, відшкодувань завданих збитків (п. 2 ст. 20 ГК України), що застосовується відносно підстав порушень прав комунальної власності місцевих громад, захист яких знаходиться в рамках повноважень міських рад, стосовно підстав порушень порядку норм регулювання відносин у сфері господарювання, порушення яких обумовлює порушення прав місцевих громад і забезпечення захисту яких віднесено до компетенції міських рад. Слід відмітити, що зазначені типи способів захисту орієнтовано на звернення до юрисдикційної форми захисту (судового захисту). Оскільки повноваження міських рад не включають можливості звернення до досудового захисту із застосуванням таких способів, припускаємо, що це відноситься тільки до судового захисту. Вказане також на пряму пов'язане з назвами певних з цих способів, а саме можемо виокремити присудження стосовно виконань зобов'язань в натурі, яке обумовлює застосування судового захисту. Стосовно інших способів захисту цієї категорії можна відмітити відсутність законодавчого регулювання видів, форм захисту, а отже, застосування судового захисту вважається найбільш оптимальним для їх застосування.

Застосування вказаних способів для захисту за підставами порушень порядку регуляторної діяльності та порушень прав комунальної власності є ідентичним. Механізм їх застосування оснований на орієнтірі на звернення до юрисдикційної форми (судового захисту), юрисдикційне підпорядкування господарським судам, позовне провадження (загальне) (п. 1 ст. 12 ГПК України).

Потрібно відзначити такі способи захисту досліджуваної категорії, як використання штрафних, адміністративно-господарських і оперативно-господарських санкцій (п. 2 ст. 20 ГК України), які застосовуються для підстав порушень прав комунальної власності місцевих громад, захист яких віднесено до повноважень міських рад, для підстав порушень правил регуляторної діяльності у господарській сфері, недотримання яких впливає на порушення прав місцевих громад, забезпечення захисту покладено на міські ради. Зазначаємо, що застосування вказаних способів захисту пов'язане зі зверненням до неюрисдикційної (досудового (претензійного) захисту)) та до юрисдикційної форми захисту (судового захисту).

За даними аналізу положень господарського і господарського-процесуального законодавства України визначено, що механізми застосування основних видів захисту у разі звернення до вказаних способів захисту є схожими (етап досудового, етап судового розгляду, – якщо цілей захисту не досягнуто на попередньому етапі, реалізація загальних позовних проваджень (п. 1 ст. 12 ГПК України)). Але у разі застосування адміністративно-господарських санкцій пріоритетним є

орієнтир на визначені певні строки їх застосування (п. 1 ст. 250 ГК України).

Варто зазначити, що застосування такого способу як розірвання, установлення, зміна відносин у господарській сфері та інших способів, передбачених законодавством (п. 2 ст. 20 ГК України), забезпечується у розрізі орієнтіру на неюрисдикційну (застосування досудового захисту), у подальшому юрисдикційну форму захисту прав та інтересів вказаних суб'єктів (застосування судового захисту). Відмічаємо, що структура механізмів їхнього застосування схожа з тією, що встановлено для вищезрозглянутих способів, а саме оперативно-господарських та штрафних санкцій.

ВИСНОВКИ

Розглянуті перелік та характеристики механізмів реалізації способів, видів, форм захисту прав та інтересів міських рад визначено у розрізі акценту на ключові підстави захисту зазначеної категорії. У дослідженні подано склад і особливості зазначених механізмів, які стосуються ключових способів захисту прав та інтересів міських рад, які встановлено положеннями нормативно-правових актів. Вказаний перелік включає: 1) визнання наявності прав або їх відсутності; 2) визнання частково або повністю недійсними актів органів місцевого самоврядування, актів органів державної влади, актів інших суб'єктів, які не відповідають положенням законодавства, впливають на уцімлювання інтересів та прав суб'єктів господарювання, споживачів, визнання недійсними угод у господарській сфері, у сфері управління комунальною власністю місцевих громад; 3) відновлення становищ, характерних до моменту порушень права, інтересів суб'єктів господарювання (в межах територій місцевих громад), припиненнями дій, що обумовлюють виникнення загроз порушень прав або здійснення їх порушень, присудження стосовно виконань зобов'язань в натурі, відшкодувань завданих збитків, які застосовуються відносно підстав порушень прав комунальної власності місцевих громад, захист яких знаходиться в рамках повноважень міських рад, стосовно підстав порушень порядку норм регулювання відносин у сфері господарювання, порушення яких обумовлює порушення прав місцевих громад і забезпечення захисту яких віднесено до компетенції міських рад; 4) застосування штрафних, адміністративно-господарських і оперативно-господарських санкцій, які застосовуються стосовно підстав порушень прав комунальної власності місцевих громад, захист яких віднесено до повноважень міських рад, стосовно підстав порушень правил регуляторної діяльності у господарській сфері, недотримання яких впливає на порушення прав місцевих громад, забезпечення захисту покладено на міські ради; 5) розірвання, установлення, зміна відносин у господарській сфері та інших способів, передбачених законодавством. Розроблення таких механізмів орієнтовано на забезпечення розвитку теоретичної, методологічної бази у цій сфері, також орієнтир на них може сприяти оптимізації правозастосування.

Список використаних джерел

1. Бакуліна С.В. Особливості судового розгляду та вирішення публічно-правових земельних спорів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Тернопіль, 2018. 215 с.

2. Богуцький П.П., Лобер І.В. Судове оскарження рішень органів місцевого самоврядування. 2023. URL: https://ukprawo.net/article_judicial_review_of_decisions_of_local_authorities/
3. Данилко Н.І. Розгляд і вирішення земельних спорів органами місцевого самоврядування. *Актуальні проблеми політики*. 2011. Вип. 41. С. 277-285.
4. Заєць О.І. Обрання належного способу захисту земельних прав: окремі проблеми. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 2. С. 151-154.
5. Лісніча Т.В. Особливості господарсько-правового захисту прав суб'єктів господарювання. *Часопис з юридичних наук*. 2014. № 1. URL: <https://periodicals.karazin.ua/jls/article/view/1685>
6. Петруня В.В. Поняття та система способів захисту прав суб'єктів господарювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Одеса, 2019. 23 с.
7. Постанова у справі № 823/2042/16 від 04.09.2018 р. Велика Палата Верховного Суду. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/77969515>
8. Постанова у справі № 911/4144/16 від 15.05.2018 р. Велика Палата Верховного Суду. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/74266482>
9. Соловійов О. Стадії загального позовного провадження в господарському судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 104-108.
10. Фоменко А.С. Правова природа та сутність адміністративно-правових спорів. *Науковий вісник ДДУВС*. 2017. № 4. С. 130-137.
11. Хоменко М. Ефективність способів захисту цивільних прав та інтересів у практиці Європейського Суду. *Цивільне право*. 2016. № 5-6. С. 45-53.

References

1. Bakulina S.V. Peculiarities of judicial review and resolution of public-law land disputes: dis. ... PhD in legal sciences: 12.00.07. Ternopil, 2018. 215 p. [in Ukrainian].
2. Bohutskyi P.P., Lober I.V. Court appeal of decisions of local self-government bodies. 2023. URL: https://ukprawo.net/article_judicial_review_of_decisions_of_local_authorities/ [in Ukrainian].
3. Danylko N.I. Consideration and resolution of land disputes by local self-government bodies. *Actual problems of politics*. 2011. Iss. 41. pp. 277-285. [in Ukrainian].
4. Zaiets O.I. Choosing the right way to protect land rights: separate problems. *Journal of the Kyiv University of Law*. 2019. No. 2. pp. 151-154. [in Ukrainian].
5. Lisnicha T.V. Peculiarities of economic and legal protection of the rights of economic entities. *Journal of legal sciences*. 2014. No. 1. URL: <https://periodicals.karazin.ua/jls/article/view/1685> [in Ukrainian].
6. Petrunia V.V. The concept and system of ways to protect the rights of business entities: abstract ... PhD in legal sciences: 12.00.04. Odesa, 2019. 23 p. [in Ukrainian].
7. Resolution in case No. 823/2042/16 of September 4, 2018, Grand Chamber of the Supreme Court. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/77969515> [in Ukrainian].
8. Resolution in case No. 911/4144/16 of May 15, 2018, Grand Chamber of the Supreme Court. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/74266482> [in Ukrainian].
9. Solovyov O. Stages of general legal proceedings in economic litigation. *Entrepreneurship, economy and law*. 2020. No. 7. pp. 104-108. [in Ukrainian].
10. Fomenko A.E. Legal nature and essence of administrative-legal disputes. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2017. No. 4. pp. 130-137. [in Ukrainian].
11. Khomenko M. Effectiveness of methods of protection of civil rights and interests in the practice of the European Court. *Civil law*. 2016. No. 5-6. pp. 45-53. [in Ukrainian].

Maksym KYRYLENKO

postgraduate student, Vasyl Stus Donetsk National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2518-9375>

e-mail: maks2024k@ukr.net

CHARACTERISTICS AND LIST OF WAYS TO PROTECT THE RIGHTS AND LEGAL INTERESTS OF CITY COUNCILS IN ECONOMIC RELATIONS

The relevance of the study is related to the need to determine mechanisms for protecting the rights and legitimate interests of city councils in the field of economic relations. The purpose of the study is to determine the composition and characteristics of the methods of protecting the rights and legitimate interests of city councils in the field of economic relations. The paper examines the list and characteristics of mechanisms for the implementation of methods, types, and forms of protection of this type, which are defined in terms of emphasis on the key grounds for protection of the specified category. It was determined that the specified list includes: 1) recognition of the presence of rights or their absence; 2) partial or complete invalidation of acts of local self-government bodies, acts of state authorities, acts of other entities that do not comply with the provisions of the law, affect the interests and rights of business entities, consumers, invalidation of agreements in the economic sphere in the sphere of management of communal property of local communities; 3) restoration of situations characteristic of the moment of violations of the law, interests of business entities (within the territories of local communities), cessation of actions that lead to the occurrence of threats to rights or their violations, awards for the fulfillment of obligations in kind, compensation for damages; 4) use of fines, administrative-economic and operative-economic sanctions; 5) termination, establishment, change of relations in the economic sphere and other methods provided by legislation. The peculiarities of the specified mechanisms for the implementation of methods of the specified category, which can contribute to the development of the theoretical and methodological base in this field and influence the optimization of law enforcement, have been established.

Keywords: protection of rights and legal interests, city councils, local self-government bodies, methods of protection, grounds, local communities, economic relations, judicial bodies

Тайса Сергіївна **ТОМЛЯК**

доктор філософії в галузі права, доцент кафедри, Вінницький національний аграрний університет

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9147-1470>

e-mail: tomlak.taya@gmail.com

ДІЯЛЬНІСТЬ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Проаналізовано зміни у чинному законодавстві у період введення на території України правового режиму воєнного стану, які стосуються діяльності фермерських господарств, зокрема кредитування, бронювання військовозобов'язаних працівників фермерських господарств, спрощення ліцензування насіннєвого матеріалу та техніки. Наведено поняття фермерських господарств, порядок їх реєстрації та склад їх земельних ділянок. Проаналізовано судову практику у сфері земельних відносин фермерських господарств та надано пропозиції із внесення змін до чинного законодавства.

Ключові слова: фермерське господарство, військовий стан, земельна ділянка, оренда, судова практика, бронювання, мобілізація

ВСТУП

Війна російської федерації проти України вплинула на усі сфери суспільного життя українців, зокрема на земельні відносини. Оскільки Україна є аграрною державою, яка забезпечує продовольством велику кількість країн, збройна агресія росії та її повномасштабне вторгнення в Україну поставили під загрозу продовольчу безпеку.

Фермерські господарства зі свого боку є одними з основних сільськогосподарських товаровиробників, які забезпечують продовольчу безпеку.

Робота фермерських господарств у період воєнного стану зазнає значних труднощів. У додаток до різного роду бюрократичних питань постають воєнні, такі як постійні артилерійські обстріли, бомбардування, руйнування сільськогосподарських будівель та техніки, окупація тощо. Тому держава, міжнародні організації мають надавати всіляку підтримку українським сільськогосподарським товаровиробникам.

Діяльність фермерських господарств у період дії воєнного стану регулюється нормами чинного законодавства як прийнятими до повномасштабного вторгнення, так і новими, спрямованими на підтримку аграріїв.

МЕТА роботи полягає в аналізі механізмів діяльності фермерських господарств та чинного законодавства стосовно них в умовах воєнного стану.

Для досягнення зазначеної мети сформульовано низку завдань:

- дати визначення поняттю фермерських господарств, порядку їх реєстрації згідно з чинним законодавством та проаналізувати склад земель фермерських господарств;
- визначити особливості діяльності фермерських господарств в умовах воєнного стану;
- розглянути та проаналізувати судову практику у сфері земельних відносин фермерських господарств, надати пропозиції із внесення змін до чинного законодавства України.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У дослідження застосовано систему наукових методів: загальнофілософські (діалектичний, позитивістський); загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення, аналогія, класифікація, системний, історичний, прогнозування); спеціально-наукові методи (юридично-дог-

матичний, порівняльно-правовий).

РЕЗУЛЬТАТИ

В умовах введеного в Україні правового режиму воєнного стану важливим питанням залишається забезпечення продовольчої безпеки. Важливим джерелом продовольчої безпеки є сільськогосподарські товаровиробники, зокрема фермерські господарства.

Погоджуємось з висновками Г.М. Калетніка та Т.С. Томляк, що в умовах воєнного стану в Україні забезпечення продовольчої безпеки держави має критично важливе значення. Спрощений механізм набуття прав користування на земельні ділянки сільськогосподарського призначення, передбачений останніми змінами у чинному земельному законодавстві, сприятиме обробленню такої категорії земель. Водночас прийняті після 24 лютого 2022 р. деякі законодавчі зміни в земельному законодавстві потребують вдосконалення та змін, оскільки породжують правову невизначеність та множинне трактування норм права [1].

Фермерські господарства як суб'єкти агропромислового комплексу на час дії воєнного стану можуть подавати заявки про визначення їх критично важливими для функціонування економіки та забезпечення життєдіяльності населення в особливий період.

Визначення фермерських господарств критично важливими здійснюється згідно з Порядком та критеріями визначення підприємств, установ і організацій, які є критично важливими для функціонування економіки та забезпечення життєдіяльності населення в особливий період, здійснюється за такими критеріями, що затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 76 від 27 січня 2023 р. [2].

Однак, аналізуючи зазначені критерії, дрібні сільськогосподарські товаровиробники (зокрема фермерські господарства) не можуть відноситись до підприємств, установ та організацій, які є критично важливими. Проте, на нашу думку, кожне сільськогосподарське підприємство, яке продовжує свою господарську діяльність в умовах воєнного стану, чим вносить свій вклад у забезпечення продовольчої безпеки краї, є важливим.

Фермерські господарства – це не тільки земельні ділянки, а й засновники, учасники та наймані працівники, які виробляють сільськогосподарську продукцію, яка є джерелом продовольчої безпеки, тому забезпе-

чення стабільної роботи господарств є важливим для країни. Такі господарства забезпечують потреби населення, Збройних Сил та інших військових формувань тощо, а отже, під час загальної мобілізації, військовозобов'язані працівники фермерських господарств повинні підлягати бронюванню, тобто їм повинна надаватися відстрочка від призову на військову службу під час мобілізації.

Водночас з 31 січня 2023 р. діє новий Порядок бронювання військовозобов'язаних за списком військовозобов'язаних на час дії воєнного стану, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 76 від 27 січня 2023 р. [2]. Згідно з цим порядком військовозобов'язані працівники фермерських господарств можуть підлягати бронюванню, якщо це необхідно для виконання встановлених мобілізаційних завдань (замовлень), якщо їх встановлено фермерському господарству, або ж якщо результати діяльності фермерського господарства забезпечують потреби військових формувань України. Отже, військовозобов'язаним працівникам таких фермерських господарств може надаватися відстрочка від призову на військову службу під час мобілізації.

Згідно із законодавством бронюванню підлягають керівники, заступники керівників підприємства, установ, організацій, зокрема й фермерських господарств. Стосовно інших військовозобов'язаних, які працюють у фермерському господарстві, то бронюванню підлягають лише 50 % з числа працюючих військовозобов'язаних. На нашу думку, бронювання військовозобов'язаних працівників агропромислового комплексу, зокрема фермерських господарств, має здійснюватись достатньою мірою для нормального функціонування діяльності господарств. Доцільно було б розробити та затвердити норми для кількісного складу працівників фермерських господарств, які забезпечують виробництво сільськогосподарської продукції, з розрахунку на площу земель господарства.

Окрім зазначеного, Кабінет Міністрів України задля підтримки аграріїв у період дії воєнного стану, зокрема проведення комплексу заходів з проведення польових робіт, прийняв постанову «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 28 та від 14 липня 2021 р. № 723» № 274 від 12 березня 2022 р. [3].

Згідно зі змінами, що внесені вищевказаною постановою, встановлено механізм надання пільгових кредитів сільськогосподарським товаровиробникам, зокрема й фермерським господарствам, для проведення весняно-польових робіт. Отримати їх можна було до 31 травня 2022 р. Цільове призначення таких кредитів – придбання основних засобів та покриття будь-яких витрат, пов'язаних із провадженням сільськогосподарської діяльності. У цьому разі сільськогосподарська діяльність вживається у значенні Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України».

Порядком надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України № 28 від 24 січня 2020 р. (у редакції постанови Кабінету Міністрів України № 229 від 14 березня 2023 р. [4]) регулюються питання державної фінансової підтримки (кредитування) в умовах воєнного стану. Встановлено максимальний

строк за кредитами, за якими надається державна підтримка сільськогосподарським товаровиробникам для провадження сільськогосподарської діяльності – до 31 березня 2024 р. [5].

Зокрема, фермерські господарства, які отримали кредит в уповноваженому банку у 2022 р. можуть скористатися правом на продовження строку кредитування за укладеними кредитними договорами до 31 березня 2024 р. Проте таке право виникає, якщо погашено до 25 % суми отриманого кредиту, який надавався з метою провадження сільськогосподарської діяльності на період воєнного стану.

Вважаємо, що продовження строку кредитування надасть змогу сільськогосподарським товаровиробникам, зокрема й фермерським господарствам, раціонально використовувати фінансові ресурси, поступово сплачуючи за наданим державним кредитом. Оскільки в умовах воєнного стану не завжди вдається реалізувати сільськогосподарську продукцію одразу, часто така реалізація здійснюється наступного року, зважаючи на кон'юнктуру ринку.

Водночас Міністерство аграрної політики та продовольства України спрощує встановлені законом процедури з метою полегшення аграріям посівної кампанії та безперебійної роботи агропромислового комплексу. Наказ Мінагрополітики № 154 від 7 березня 2022 р. [5] дозволяє експлуатацію сільськогосподарської техніки без реєстрації, що передбачена постановою Кабінету Міністрів України № 694 від 8 липня 2009 р. [6]. Це стосується, зокрема: тракторів, самохідних шасі, самохідних сільськогосподарських, дорожньо-будівельних та меліоративних машин, інших сільськогосподарських машин та їх складників вітчизняного та іноземного виробництва.

Для забезпечення аграріїв насінням до посівної кампанії в Україні наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України № 132 від 1 березня 2022 р. [7] на період дії правового режиму воєнного стану скасовано додаткові процедури з сертифікації насіннєвого матеріалу.

Вважаємо, що у період воєнного стану спрощення таких процедур є прийнятними з огляду на ситуацію, яка склалася у зв'язку з повномасштабним вторгненням росії в Україну, тимчасовою окупацією частини території нашої країни, активними бойовими діями. Через це фермерським господарствам та іншим сільськогосподарським товаровиробникам, які розташовано та провадять свою господарську діяльність на відносно безпечних територіях, необхідно збільшувати свої потужності, аби запобігти продовольчій кризі.

Водночас спрощення процедур сертифікації насіннєвих матеріалів, сільгосптехніки тощо не повинно впливати на їх якість та має відповідати встановленим стандартам.

31 січня 2023 р. подано проект Закону України (далі – проект) № 8401 від 31.01.2023 р., який пропонує внести зміни до Податкового кодексу України та інших законів України стосовно особливостей оподаткування в період дії воєнного стану.

Зокрема, цей проект пропонує встановити, що окремі норми, які внесені у період воєнного стану до чинного законодавства та які спрощували роботу фермерських господарств, зокрема, незастосування штрафних

санкцій, зупинення документальних перевірок, звільнення від сплати податків.

Так, проєкт передбачає, що такі норми діють до припинення або скасування воєнного, надзвичайного стану на території України, але не пізніше 1 липня 2023 р.

Вважаємо, що прийняття цього закону негативно вплине на фермерські господарства. Доцільно було б, законодавчо закріпити дію норм закону, які спрощують роботу підприємств до припинення або скасування воєнного, надзвичайного стану на території України, та протягом року з часу такого припинення або скасування.

Отже, держава в умовах воєнного стану намагається законодавчо врегулювати земельні відносини та роботу сільськогосподарських товаровиробників, зокрема фермерських господарств, з метою забезпечення продовольчої безпеки України. Для чого встановлює можливість бронювання військовозобов'язаних працівників господарств, можливості отримання пільгового кредитування, можливості застосування сільськогосподарської техніки без відповідної реєстрації, скасування сертифікації насіннєвого матеріалу тощо. Ці можливості дають сільськогосподарським товаровиробникам, зокрема і фермерським господарствам, правомірно продовжувати свою діяльність, не порушуючи одночасно норми чинного в Україні законодавства.

Вважаємо, що органи державної влади та місцевого самоврядування мають сприяти діяльності фермерських господарств, одночасно надаючи їм підтримку в їхній діяльності.

Судова практика в Україні є неформальним джерелом права, виконує важливі завдання з усунення неоднозначності чинного законодавства та фактично набуває певних рис гаранта права. Тому судова практика у сфері земельних відносин відіграє важливу роль у правовому регулюванні земельних відносин.

Закон України «Про оренду землі» № 161-XIV від 6 жовтня 1998 р. з 16 січня 2020 р. встановлює обов'язковість визначення дати його укладання договору оренди. Водночас дата закінчення дії договору оренди землі обчислюється від дати його укладання [8].

Не становлять винятків і договори оренди земельних ділянок, підписані під час дії правового режиму воєнного стану. Дата укладання договору оренди землі і дата державної реєстрації права оренди, враховуючи норми земельного законодавства, не залежать один від одного. Водночас в умовах воєнного стану, в період призупинення роботи державних реєстрів, коли реєстрація договорів була неможливою, не проведення їх державної реєстрації не означає, що такий договір є неукладеним. Тобто після підписання договір оренди землі є укладеним з моменту його підписання, проте його чинність залежить від дати державної реєстрації права оренди за орендарем. Тож такий договір є дійсним і діючим з дати його підписання або іншої дати, зазначеної у договорі. Право оренди земельної ділянки згідно з ч. 1 ст. 19 Закону № 161 виникає з моменту державної реєстрації такого права у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно. Без такої реєстрації орендар не може реалізовувати законно своє право оренди, але на чинність (дійсність) договору оренди землі така реєстрація не впливає.

Стосовно цієї правової проблематики Верховний Суд у постанові від 02.10.2020 у справі № 912/3295/18 зазначив, що державна реєстрація прав на оренду земельної ділянки є офіційним визнанням і підтвердженням факту виникнення прав на землю. Право оренди виникає з моменту реєстрації цього права, з цього ж моменту земля вважається переданою орендарю. Тому сам договір, для якого визначено загальні правила набрання чинності, набирає чинності із моменту реєстрації права оренди землі [9].

Отже, громадяни мають право створювати фермерські господарства після оформлення права користування чи права власності на земельну ділянку з цільовим призначенням для ведення фермерського господарства та здійснити державну реєстрацію таких прав.

Велика Палата Верховного Суду у постанові від 20 червня 2018 р. справа № 317/2520/15-ц звернула увагу, що надана в оренду для ведення фермерського господарства земельна ділянка фактично була передана відповідачем у користування його ж фермерському господарству «СВАМ». Згідно із Законом України «Про фермерське господарство» після укладення договору оренди землі та проведення його державної реєстрації обов'язки орендаря цієї земельної ділянки виконує фермерське господарство, а не громадянин, якому вона надавалась [10].

Вважаємо за необхідне дослідити ще один правовий висновок Великої палати Верховного суду у справі №368/54/17, предметом спору якої є право довічного успадкованого володіння земельною ділянкою засновника фермерського господарства на підставі державного акта.

Враховуючи норми ст.ст. 395, 396, 1218 Цивільного кодексу України [11], Велика палата Верховного суду у постанові від 20 листопада 2019 р. у справі №368/54/17 прийшла до висновку, що право довічного користування земельної ділянки може бути визнано таким, що успадковано, оскільки право довічного успадкованого володіння земельною ділянкою відноситься до тих прав, які може бути успадковано [12].

Цікавим для наукового дослідження є висновок Великої палати Верховного суду у постанові від 30 червня 2020 р. у справі №927/79/19. У вказаній постанові суд прийшов до таких висновків, що в силу норм чинного законодавства, після укладення громадянином договору оренди земельної ділянки державної та комунальної власності для ведення фермерського господарства та створення цим громадянином фермерського господарства – права й обов'язки орендаря такої земельної ділянки за договором оренди землі переходять від громадянина до фермерського господарства з дня проведення його державної реєстрації. До подібних висновків Велика Палата Верховного Суду дійшла, зокрема, у постановках від 13 березня 2018 р. у справі № 348/992/16-ц, від 22 серпня 2018 р. у справі № 606/2032/16-ц, від 31 жовтня 2018 р. у справі № 677/1865/16-ц, від 27 березня 2019 р. у справі № 574/381/17-ц, від 26 червня 2019 р. у справі № 628/778/18, від 02 жовтня 2019 р. у справі № 922/538/19.

Враховуючи це, після проведення державної реєстрації фермерського господарства та переходу до нього в силу закону прав і обов'язків орендаря земе-

льної ділянки за договором оренди землі, воно звертається до державного реєстратора речових прав для проведення державної реєстрації відповідного права оренди. Водночас укладення з орендодавцем та подання державному реєстратору додаткової угоди до договору оренди землі про заміну орендаря з громадянина на фермерське господарство чинним законодавством України не передбачено, відповідно не є обов'язковим [13].

Зважаючи на вищевикладене, вважаємо, що на основі висновків Великої Палати Верховного Суду необхідно розглядати доцільність та за необхідності вносити зміни до чинного законодавства задля врегулювання спірних питань. Зокрема, доцільно доповнити земельне законодавство нормою, яка б передбачала таке: після проведення державної реєстрації фермерського господарства та переходу до нього прав і обов'язків орендаря земельної ділянки за договором оренди землі державної чи комунальної форми власності, такий перехід не потребує вчинення сторонами орендних правовідносин будь-яких додаткових дій, зокрема укладення додаткових угод. У цьому разі не відбувається відчуження орендарем права на оренду земельної ділянки, що обмежено ч. 1 цієї статті.

ВИСНОВКИ

На сьогодні можна зареєструвати фермерське господарство як фізичну особу-підприємця чи юридичну особу (виключно на підставі модельного статуту) в автоматичному режимі. Це зі свого боку стимулює розвиток цифрової економіки в Україні та дає можливість здійснювати реєстраційні дії незалежно від місця перебування осіб, стосовно яких вчиняються реєстраційні дії, економить час.

Водночас фермерське господарство створюється після набуття громадянином, який виявив бажання створити фермерське господарство, права власності та/або користування землею. Відповідно до чинного законодавства, члени фермерського господарства права власності та права користування земельної ділянки набувають у результаті безоплатної передачі земельних ділянок, приватизації, шляхом укладання договорів оренди земельних ділянок, викупу тощо.

Список використаних джерел

1. Калетнік Г.М., Томляк Т.С. Актуальні проблеми земельних відносин в умовах воєнного стану та шляхи їх вирішення. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2022. № 2 (60). С. 79-97. URL: <https://doi.org/10.37128/2411-4413-2022-2-6>.
2. Порядок та критерії визначення підприємств, установ і організацій, які є критично важливим для функціонування економіки та забезпечення життєдіяльності населення в особливий період здійснюється за такими критеріями, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 2023 року № 76. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-2023-п#n11>
3. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 28 та від 14 липня 2021 р. № 723: постанова Кабінету Міністрів України від 12 березня 2022 року № 274. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/274-2022-п#Text>
4. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва: постанова Кабінету Міністрів України від 14 березня 2023 року № 229. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/229-2023-п#n12>
5. Про технічне забезпечення комплексу польових робіт в умовах воєнного стану 2022 року: наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 07 березня 2022 року №154 URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minagropolitiki-dozvolilo-ekspluataciyu-sg-mashin-bez-yih-reyestraciyi-na-period-voennogo-stanu>
6. Про затвердження Порядку відомчої реєстрації та зняття з обліку тракторів, самохідних шасі, самохідних сільськогосподарських, дорожньо-будівельних і меліоративних машин, сільськогосподарської техніки, інших механізмів: постанова Кабінету Міністрів України від 8 липня 2009 року № 694. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/694-2009-%D0%BF#Text>
7. Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 01 березня 2022 року №132. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minagropolitiki-skasovuye-dodatkoviy-proceduri-iz-sertifikaciyi-nasinnya>

Працівникам фермерських господарств, яким встановлено мобілізаційні завдання (замовлення), у разі необхідності для виконання встановлених мобілізаційних завдань (замовлень); які здійснюють виробництво товарів, виконання робіт і надання послуг, необхідних для забезпечення потреб Збройних Сил України, інших військових формувань, може надаватися відстрочка від призову на військову службу під час мобілізації.

Держава в умовах воєнного стану намагається законодавчо врегулювати земельні відносини та роботу сільськогосподарських товаровиробників, зокрема фермерських господарств, з метою забезпечення продовольчої безпеки України, встановлюючи можливість бронювання військовозобов'язаних працівників господарств, можливості отримання пільгового кредитування, можливості застосування сільськогосподарської техніки без відповідної реєстрації, скасування сертифікації насіннєвого матеріалу тощо.

Судова практика в Україні є неформальним джерелом права, виконує важливі завдання з усунення неоднозначності чинного законодавства та фактично набуває певних рис гаранта права. Тому судова практика у сфері земельних відносин відіграє важливу роль у правовому регулюванні земельних відносин, а на основі висновків Великої Палати Верховного Суду необхідно розглядати доцільність та, за необхідності, вносити зміни до чинного законодавства задля врегулювання спірних питань.

За результатами наукового дослідження пропонуємо доповнити ст. 8¹ Закону України «Про оренду землі» ч. 7 такого змісту: «Після проведення державної реєстрації фермерського господарства та переходу до нього прав і обов'язків орендаря земельної ділянки за договором оренди землі державної чи комунальної форми власності, такий перехід не потребує вчинення сторонами орендних правовідносин будь-яких додаткових дій, зокрема укладення додаткових угод. У цьому разі не відбувається відчуження орендарем права на оренду земельної ділянки, що обмежено частиною першою цієї статті».

8. Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998 року № 161-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14>. (дата звернення 24 липня 2023 року).
9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 02 жовтня 2020 року справа № 912/3295/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91939649>
10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 20 червня 2018 року справа № 317/2520/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75068858>
11. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
12. Постанова Великої палати Верховного суду від 20 листопада 2019 року у справі №368/54/17. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_945#Text
13. Постанова Великої палати Верховного суду від 30 червня 2020 року у справі №927/79/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90458899>

References

1. Kaletnik H.M., Tomliak T.S. Actual problems of land relations under martial law and ways to solve them. *Economics, finance, management: topical issues of science and practice*. 2022. № 2 (60). pp. 79-97. URL: <https://doi.org/10.37128/2411-4413-2022-2-6> [in Ukrainian].
2. The procedure and criteria for determining enterprises, institutions and organizations that are critically important for the functioning of the economy and ensuring the livelihood of the population in a special period are carried out according to the following criteria, approved by a resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from January 27, 2023 № 76. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-2023-n#n111> [in Ukrainian].
3. On amendments to the resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated January 24, 2020 No. 28 and dated July 14, 2021 № 723: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 12, 2022 № 274. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/274-2022-n#Text> [in Ukrainian].
4. On making changes to some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine regarding the provision of financial state support to business entities: resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 14, 2023 № 229. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/229-2023-n#n12> [in Ukrainian].
5. On the technical support of the complex of field works in the conditions of martial law in 2022: order of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine dated March 7, 2022 №154 URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minagropolitiki-dozvolilo-ekspluatatsiyu-sg-mashin-bez-yih-reyestratsiyi-na-period-voyennogo-stanu> [in Ukrainian].
6. On approval of the Procedure for departmental registration and deregistration of tractors, self-propelled chassis, self-propelled agricultural, road construction and reclamation machines, agricultural machinery, other mechanisms: resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 8, 2009 № 694. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/694-2009-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
7. Order of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine dated March 1, 2022 №132. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minagropolitiki-skasovuye-dodatkovy-proceduri-iz-sertifikatsiyi-nasinnya> [in Ukrainian].
8. On land lease: Law of Ukraine dated October 6, 1998 № 161-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14> [in Ukrainian].
9. Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court dated October 2, 2020 in the case № 912/3295/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91939649> [in Ukrainian].
10. Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court dated June 20, 2018 in the case № 317/2520/15-ts. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75068858> [in Ukrainian].
11. Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine dated January 16, 2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [in Ukrainian].
12. Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court of November 20, 2019 in the case №368/54/17. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_945#Text [in Ukrainian].
13. Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court dated June 30, 2020 in the case №927/79/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90458899> [in Ukrainian].

Taisa TOMLIAK

PhD in Legal Sciences, Associate Professor of department, Vinnytsia National Agrarian University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9147-1470>

e-mail: tomlak.taya@gmail.com

THE FARMS ACTIVITY UNDER THE MARTIAL LAW

The paper analyzes the legal regulation of the activities of farms in Ukraine under the conditions of the legal regime of martial law. The concept of farms, the procedure for their registration and the composition of their land plots are given. The procedure for acquiring ownership rights to agricultural land plots by citizens of Ukraine – members of farms and farms is generalized. The grounds for the preferential right to purchase (repurchase) land plots and register the lease of land plots are indicated. It has been established that the state, under martial law, is trying to legally regulate land relations and the work of agricultural producers, including farms. The peculiarities of the legal regulation of the activities of farms in the conditions of martial law are determined. The changes in the current legislation during the period of the introduction of the legal regime of martial law on the territory of Ukraine, which relate to the activities of farms, in particular regarding lending, reservation of conscripted farm workers, simplification of licensing of seed material and equipment, are analyzed.

The judicial practice in the field of land relations of farms was analyzed and proposals were made for making changes to the current legislation. According to the results of the scientific research, it is proposed to add part 7 of Article 81 of the Law of Ukraine "On Land Leasing" with the following content: "After the state registration of the farm and the transfer to it of the rights and obligations of the lessee of the land plot under the land lease agreement of the state or communal form of ownership, such the transfer does not require the parties to the lease to take any additional actions, including the conclusion of additional agreements. In this case, the lessee does not alienate the right to lease the land, which is limited by the first part of this article".

Keywords: farming, martial law, land, rent, case law, reservation, mobilization

Андрій Іванович ЛІГА

аспірант, Інститут економіко-правових досліджень ім. В.К. Макутова НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5171-747X>

e-mail: Liga_ne@meta.ua

ПРИНЦИПИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ ТА ЇХ ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАКРІПЛЕННЯ

Проаналізовано основні міжнародні та вітчизняні нормативно-правові акти, які оперують терміном «принципи державної політики у сфері захисту прав споживачів». Встановлено, що в українському праві принципи слабо прив'язані до міжнародних принципів та євроінтеграційних зобов'язань. Виділено специфіку, що впливає на визначення принципів державної споживчої політики в Україні на засадах Європейського Союзу. Запропоновано бачення структури цих принципів та їх законодавче закріплення у ст. 3 Закону України «Про захист прав споживачів».

Ключові слова: споживач, принципи споживчої політики, Резолюція ООН.

ВСТУП

Питанням визначення поняття «державна споживча політика», її специфічних особливостей, а також господарським засобам державного впливу на суб'єктів господарювання приділена увага у працях О.В. Звереві [2], В.Д. Мужайло та О.О. Слободянюка [3], Є.В. Ромат [4], В.В. Толстоног [5].

Відаючи належне дослідженням зазначеними науковцями поняття «державна споживча політика», неможна не зазначити, що питання принципів державної споживчої політики у контексті євроінтеграції України в їхніх працях не розглядалась, або не було основною метою їх дослідження.

Статус кандидата в члени Європейського Союзу (ЄС) та зобов'язання, взяті Україною у ст. 415 гл. 20 Розд. 5 Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, – з іншого [1], вимагають від України проведення сумісної з ЄС державної політики у сфері захисту прав споживачів.

Така сумісність споживчої політики має у своїй основі спиратись на спільних з ЄС принципах побудови національних систем захисту прав споживачів та базових принципах споживчої політики, що має бути законодавчо закріплено у вітчизняних нормативно-правових актах.

Зазначене обґрунтовує необхідність дослідити базові принципи державної політики у сфері захисту прав споживачів в Україні та ЄС.

МЕТА статті – дослідження базових принципів державної політики у сфері захисту прав споживачів, в міжнародних та національних нормативно-правових актах та розроблення пропозицій із закріплення загальноєвропейських принципів у вітчизняне законодавство.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Необхідність комплексного дослідження принципів державної політики у сфері захисту прав споживачів, обґрунтувало вибір автором емпіричного підходу у дослідженнях із застосуванням методів аналогії, класифікації, узагальнення, групування, порівняльного аналізу та експертних оцінювань.

РЕЗУЛЬТАТИ

Сьогодні важливість здійснення державою споживчої

політики як складника державної економічної політики є загально визнаною аксіомою, що визначено у більшості вітчизняних та міжнародних нормативно-правових актах.

Правову основу для здійснення державної політики із захисту прав споживачів в Україні закріплено в абз. 3 ст. 42 Конституції України. Необхідність проведення споживчої політики закріплено у ч. 3 ст. 12 Господарського Кодексу України, де прямо зазначено, що у соціально-економічній сфері держава здійснює соціальну політику захисту прав споживачів.

У преамбулі нової редакції Закону України (ЗУ) «Про захист прав споживачів» № 3153-ІХ від 10.06.2023 зазначається, що саме цей Закон «визначає основи реалізації державної політики у сфері захисту прав споживачів» [6].

Також принципам споживчої політики приділено увагу в ЗУ «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [7].

Ще одним важливим нормативно-правовим актом для дослідження принципів державної споживчої політики є «Концепція державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 року», що затверджено Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 217-р від 29 березня 2017 р. [8].

У міжнародному праві базовим нормативно-правовим актом є Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Захист інтересів споживачів» № 70/186 від 15 грудня 2015 р. Так, у ч. 4 Розд. III Загальні Принципи, зазначається «Держави-члени повинні розробляти, вдосконалювати або продовжувати проводити в життя активну політику у сфері захисту інтересів споживачів» [9].

Чинна на сьогодні консолідована версія Договору про функціонування ЄС передбачає не тільки необхідність проведення споживчої політики (ст. 169 розд. XV ч. 3 Договору), але й визначає у ст. 12 положення, відповідно до якого «Вимоги до захисту прав споживачів враховуються у визначенні та реалізації інших політик та дій Союзу» [10].

Бачення сучасної споживчої політики ЄС продемонстровано у «Новому порядку денному для споживачів» (СОМ/2020/696 final), цей нормативний акт ухвалено у листопаді 2020 р. і ним визначено її основні напрями до 2025 р. [11].

Структура побудови будь-якої політики завжди ґрунтується на переліку принципів актуальної для зазначеної політики. Принципами визначається сутність політичної конструкції з урахуванням специфічних особливостей у відповідній сфері, де через призму принципів вибудовується кожен з елементів (суб'єктів) цієї політики. Принципи виконують функцію каркаса чи дороговказу, через призму якого має пропускатись будь-яке політична дія чи рішення, будь-який пріоритет, завдання чи засіб як на етапах формування, так і реалізації політики. Це стосується як державних, так і недержавних елементів системи захисту прав споживачів.

Сьогодні в Україні принципи споживчої політики визначено недостатньо. Основними чинними нормативно-правовими актами, які оперують терміном «принцип захисту прав споживачів» є ЗУ «Про захист прав споживачів», ЗУ «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» та Розпорядження КМУ № 217 від 29.03.2017 «Про схвалення Концепції державної політики у сфері захисту прав споживачів до 2020 року».

У ст. 3⁻¹ «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», визначено 8 принципів захисту прав споживачів фінансових послуг. Але, на жаль, у цьому документі принципи достатньо опосередковано відносяться до етимології терміну «принцип політики», як істинного призначення, ідеального першоджерела [7].

Змістовно визначені в цьому Законі принципи є достатньо вільним переказом змісту «принципів високого рівня», розроблених комітетом з фінансових ринків Організації економічного співробітництва та розвитку та схвалені на зустрічі G20 14-15 жовтня 2011 р. [12].

По-перше, якщо у зазначеному документі визначено 10 принципів, то в українському нормативно-правовому акті лише 8 принципів.

По-друге, варто наголосити, що з нього прибрано 2 *найголовніші* принципи. Це принцип обов'язковості побудови сильної та ефективної правової, нормативної та наглядової бази, та принцип наявності самостійних, ефективних та самодостатніх наглядових органів. Отже, виключивши правову базу та наглядові органи з конструкції побудови споживчої політики, законотворець зробив інші принципи лише деклараціями, неприв'язаними до політичних процесів.

По-третє, зміст цих принципів також змінено. Наприклад, принцип «безпристрасного та чесного ставлення до споживачів» в українському варіанті став принципом «відповідального ставлення до всіх категорій споживачів фінансових послуг, зокрема у врегулюванні простроченої заборгованості», що відповідно є достатньо різними поняттями.

У Концепції державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 р. визначено принципи: превентивності; прозорості; пріоритетності інтересів споживачів; непорушності їх конституційних прав; цілісності системи захисту прав споживачів в Україні з урахуванням усіх видів товарів, робіт і послуг. Етимологічно та змістовно зазначені принципи політики визначено вірно, але принципів кількісно недостатньо для формування контурів структури, що враховує всі специфічні особливості споживчої політики.

У ст. 3 ЗУ «Про захист прав споживачів» визначено

11 принципів здійснення захисту прав споживачів [6]. У цій статті Закону цілком доречні принципи розташовано поряд з принципами, які за змістом є завданнями. Наприклад, це стосується восьмого принципу «сприяння заходам з розробки, модернізації та підтримки технологічних інструментів (баз даних, інформаційних та телекомунікаційних систем) у сфері захисту прав споживачів».

Крім того, варто зазначити, що принципи здійснення захисту прав споживачів та принципи державної політики у сфері захисту прав споживачів поняття близькі, але не абсолютно тотожні.

На нашу думку, перші більш спрямовані на загальні принципи, що базуються на основних правах споживачів, а другі – на принципи, обумовлені специфікою державної та господарської споживчої політики у конкретних сферах.

Втім, попри проголошену назву, законотворець включив обидва типи принципів до вищезазначеної статті Закону. Водночас аналіз визначених принципів дає змогу прослідити певну спадковість з частиною принципів, визначених у Концепції державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 р., але їх зв'язки з принципами, визначеними в актах міжнародного права, не проглядаються.

Серед міжнародних нормативно-правових актів, що визначають принципи у сфері захисту прав споживачів, визначальне значення має Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Захист інтересів споживачів» № 70/186 від 15 грудня 2015 р.

Вони складаються з 11 загальних принципів, покликаних забезпечити задоволення законних потреб споживачів. Також, зазначено 6 принципів добросовісної господарської практики у сфері онлайн- та офлайн-роздрібною торгівлі, до яких зокрема віднесено: справедливе та рівне ставлення до споживачів; неприпустимість застосування недобросовісної комерційної поведінки та обов'язок цілеспрямовано забезпечувати захист інтересів споживачів у господарській діяльності.

Також вони включають 11 керівних принципів до імпортованих та вітчизняних товарів робіт та послуг, зокрема в окремих галузях та з урахуванням споживчої специфіки у реалізації державної політики, що завершують основний перелік принципів у зазначеній Резолюції.

Аналізуючи підходи до принципів, які застосовуються у наднаціональних нормативно-правових актах [9, 11], можна дійти висновку, що міжнародна практика, хоча прямо це й не визначає, але за своїм змістом виділяє три групи принципів споживчої політики, куди можна віднести:

– загальні принципи споживчої політики, що виходять з основних прав споживачів (безпека, необхідна інформація, рівень споживання тощо);

– принципи за пріоритетними цілями такої політики (Е-комерція, раціональне споживання, фінансові послуги тощо);

– принципи окремих елементів (суб'єктів) споживчої політики (принципи добросовісної господарської практики, принципи органів альтернативного вирішення спорів, принципи державного врегулювання).

Погоджуючись із зазначеним міжнародним підходом, вважаю за необхідне його законодавче закріплення в

Україні, та дещо розширити міжнародні принципи споживчої політики охопленням всіх базових прав споживачів (на задоволення основних потреб; на безпеку; бути поінформованим; вибору; бути почутим; на компенсацію; на освіту споживачів; на здорове довкілля; на якість; на захист прав споживачів державою) [13, 14], та розширити принципи за пріоритетними цілями споживчої політики та принципи окремих елементів (суб'єктів) споживчої політики через врахування специфічних особливостей споживчої політики в Україні.

Такі специфічні особливості споживчої політики в Україні проявляються через проблематику практичного забезпечення базових споживчих прав суб'єктами споживчої політики в окремих сферах чи для окремих суб'єктів, особливо з врахуванням євроінтеграційних процесів.

Аналіз вищезазначених вітчизняних та міжнародних нормативно-правових актів, а також іманентний досвід роботи у зазначеній сфері дає змогу запропонувати таке бачення специфіки державної споживчої політики на засадах ЄС, що має знайти відображення у принципах у цій сфері, та яка вимагає: включення питань політики захисту прав та інтересів споживачів до будь-якої іншої економічної політики; забезпечення функціонування та взаємодії системи суспільних та державних (муніципальних) інститутів; визнання споживача у правовідносинах із суб'єктами господарювання, найслабшою стороною, що потребує особливих умов державного та недержавного захисту; спрямованості норм права у спеціальному Законі на захист всіх прав споживача; прийняття і вдосконалення не тільки правової бази, але й інструментів та інститутів, що утворюють суспільну атмосферу та правила поведінки всіх сторін споживчого ринку та обізнаності суспільства стосовно процедур їх застосування; розширення прав та можливостей споживачів, для впливу на управління розумною, стійкою та інклюзивною економікою; врахування особливостей цифрової трансформації суспільства, специфіки електронної комерції, донесення споживчої інформації та захисту; забезпечення довіри споживача до ринку, що ґрунтується на об'єктивних гарантіях непорушності прав та інтересів споживачів як в стаціонарній, так і дистанційній торгівлі; своєчасного доступу до об'єктивної та достовірної інформації; забезпечення суспільного розуміння дуальності загроз з боку недобросовісних господарських практик як для споживчої політики, так і політики захисту добросовісної економічної конкуренції; необхідності забезпечення прозорості ланцюжків постачання продукції та єдиної мережі безпеки та якості від ферми чи фабрики до споживача; прозорості розрахунків на ринку; забезпечення захисту прав споживачів вразливих внаслідок проявів обставин неперебірливої сили; участь та представництво в міжнародних інституціях із захисту прав споживачів; вжиття заходів споживчого та господарського впливу (через свідомий вибір) на господарські практики, що порушують права споживачів; застосування споживчої політики на розв'язання проблем справедливого розподілу благ, забезпечення соціальної рівності та справедливості, а також раціоналізації, екологізації споживання та виробництва. Враховуючи зазначену специфіку та аналіз

вищезазначених міжнародних нормативно-правових актів, пропонуємо викласти ст. 3 ЗУ «Про захист прав споживачів» у такій редакції.

Стаття 3. Керівні принципи здійснення державної політики у сфері захисту прав споживачів.

1. Керівні принципи – це основа здійснення державної політики у сфері захисту прав споживачів, застосовуються державними та недержавними суб'єктами споживчої політики у розробленні та прийнятті будь-яких довгострокових соціально-економічних рішень, що впливають (можуть вплинути) на права та інтереси споживачів.

2. Державна політика у сфері захисту прав споживачів визначається трьома такими типами принципів:

- а) Загальні принципи споживчої політики;
- б) Принципи досягнення пріоритетних цілей споживчої політики;
- в) Принципи суб'єктів споживчої політики.

3. Загальні принципи споживчої політики включають принципи:

- а) Своєчасності та беззаперечності захисту та реалізації всіх прав та інтересів споживачів визначеними державою суб'єктами системи захисту прав споживачів;
- б) Гарантованості якості та безпеки продукції незалежно від форм чи способів продажу (онлайн, офлайн тощо);

в) Доступності, простоти та ефективності процедур відшкодування та механізмів відновлення порушених прав споживача;

г) Актуальності, доступності, своєчасності та достовірності споживчої інформації про продукцію, суб'єкта господарювання, права споживачів, а також освіти, просвіти, консультування та споживчої аналітики;

г) Рівності у правах та виборі всіх споживачів, соціальної справедливості та гарантії мінімального рівня споживання;

д) Раціоналізації споживання та виробництва, екологічності, стійкості та циркулярності продукції;

е) Представництва та залученості споживачів (суб'єктів їх представництва) у процес прийняття будь-яких політичних та стратегічних державних рішень стосовно споживачів чи довго- та середньострокових організаційно-господарських рішень через процедуру споживчої експертизи та необхідності погоджень таких рішень зі споживачами;

4. Пріоритетні цілі споживчої політики досягаються через принципи:

а) Простоти та конкретності положень споживчого законодавства, та відсильних норм (посилання на конкретну норму, конкретного акту);

б) Імплементации споживчої політики та обов'язковість її врахування державними політиками у сферах економіки з впливом на споживачів;

в) Цілісності та неподільності сфери захисту прав споживачів з урахуванням всієї номенклатури товарів, робіт і послуг та неприпустимості виокремлення з неї будь-яких правовідносин за участю споживачів;

г) Відкритості, прозорості системності та ієрархічності взаємодії всіх суб'єктів державної політики та суб'єктів господарювання у разі забезпечення прав та інтересів споживачів;

г) Невідворотності покарання за свідоме порушення прав споживачів та пропорційної відповідальності за

недобросовісну господарську діяльність на рівні, що перевищує доходи від такої діяльності;

д) Інтегрованості до наднаціональних структур, мереж та платформ ЗПС.

5. Принципи суб'єктів споживчої політики ґрунтуються на:

а) Справедливості норм законодавства, контрактів та тлумачення будь-яких неоднозначних (множинних) положень законодавства, договору, чи ситуацій на користь споживача;

б) Чесності правовідносин зі споживачем та пріоритетності врахування прав та інтересів споживачів над інтересами й цілями суб'єктів господарювання;

в) Пріоритетності розвитку добросовісних господарських практик та дуальність напрямів політик захисту прав споживачів та захисту добросовісної конкуренції в усунення недобросовісних господарських практик зі споживчого ринку;

г) Безперервності підвищення базового (державного) захисту прав споживачів, через заохочення суб'єктів господарювання пропонувати у механізмах саморегулювання вищий за базовий рівень захисту;

ґ) Спроможності елементів (інститутів) споживчої політики забезпечити реальне виконання покладених на них функцій (правова, нормативна, наглядова, координативна, фінансова, організаційна, кадрова тощо);

д) Конфіденційності даних про споживачів;

е) Неконфіденційності інформації стосовно порушень прав споживачів;

є) Презумпції невинності та обґрунтованості вимог споживача за наявності недоліку чи невідповідності продукції (договору) та підтвердження правовідносин суб'єкта господарювання зі споживачем;

ж) Неприпустимості споживчого тероризму (бездоказові, необґрунтовані, неправдиве звинувачування суб'єктів господарювання);

6. Перелік керівних принципів здійснення державної політики у сфері захисту прав споживачів не є вичерпним.

ВИСНОВКИ

В Україні основними нормативно-правовими актами, які оперують терміном «принцип захисту прав споживачів» є: ЗУ «Про захист прав споживачів»; ЗУ «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»; Розпорядження КМУ № 217

Список використаних джерел

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом (далі ЄС) Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами з іншої: Закон України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
2. Зверева О.В. Захист прав споживачів. Київ, 2007. 192 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/10-Zahist_prav_spozivachiv-Zvereva.pdf
3. Мужайло В.Д., Слободянюк О.О. Стан, проблеми та основні напрями споживчої політики в Україні. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2004. № 18. С. 265-271.
4. Ромат Є.В. Теоретико-методологічні основи та основні напрями реалізації споживчої політики в системі державного управління. *Споживча політика в системі державного управління* / за заг. ред. К.О. Максименко та ін. Київ. 2009. 248 с.
5. Толстоног В. В. Державна політика у сфері захисту прав споживачів та її взаємозв'язок із державною споживчою політикою. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 3., с. 141-144 URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/3_2015/32.pdf
6. Про захист прав споживачів: Закон України від 10.06.2023 № 3153-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3153-20?find=1&text=політик#w1_1
7. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12 липня 2001 року № 2664-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text>
8. Концепція державної політики у сфері захисту прав споживачів до 2020 року. Розпорядження КМУ від 29.03.2017 № 217. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/217-2017-p#Text>
9. Consumer protection: Resolution adopted by the United Nations General Assembly on 22 December 2015 70/186. URL:

від 29.03.2017 р. «Про схвалення Концепції державної політики у сфері захисту прав споживачів до 2020 року». Проте принципам здійснення державної політики у сфері захисту прав споживачів приділено недостатньо уваги з перевагою для принципів захисту прав споживачів, що не повністю тотожні політичним принципам. Наявні визначення безсистемні, часто є невдалою зміною взятих за основу міжнародних принципів та слабопов'язані як з євроінтеграційними зобов'язаннями України, так зі специфікою державної споживчої політики на засадах ЄС.

Визначена в дослідженні специфіка державної споживчої політики в Україні на засадах ЄС полягає у невідповідності української системи захисту прав споживачів європейській, оскільки в ній відсутня більшість притаманних для останньої суб'єктів, а наявні часто не мають спроможності (правової, фінансової, організаційної тощо) для виконання своїх функцій із забезпечення стандартного для ЄС високого рівня захисту прав споживачів.

Аналіз міжнародних нормативно-правових актів дав змогу дійти висновку, що міжнародна практика, хоча прямо це і не визначає, але за своїм змістом виділяє три групи принципів споживчої політики: загальні принципи споживчої політики, що виходять з основних прав споживачів; принципи за пріоритетними цілями такої політики; принципи окремих елементів (суб'єктів) споживчої політики.

У контексті правового забезпечення застосування вищезазначеного міжнародного підходу до принципів у зазначеній сфері, врегулювання у принципах специфіки державної споживчої політики в Україні на засадах ЄС, а також задля імплементації визначених принципів пропонується закріплення наведених положень через викладення ст. 3 ЗУ «Про захист прав споживачів» у редакції, що передбачає визначення керівних принципів здійснення державної політики у сфері захисту прав споживачів як основи здійснення державної політики у цій сфері. Застосовуються державними та недержавними суб'єктами споживчої політики у розробленні та прийнятті будь-яких довгострокових соціально-економічних рішень, що впливають (можуть вплинути) на права та інтереси споживачів.

https://unctad.org/system/files/official-document/ares70d186_en.pdf

10. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text

11. New Consumer Agenda: Strengthening consumer resilience for sustainable recovery Communication from the commission to the European parliament and the council COM/2020/696 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0696>

12. High-Level Principles on Financial Consumer Protection. Draft-Recommendation of the Council on 03 July 2012 № C(2012)102. URL: [https://one.oecd.org/document/C\(2012\)102/en/pdf](https://one.oecd.org/document/C(2012)102/en/pdf)

13. What are the consumer rights? *An website of the Consumers International the world confederation of consumer rights groups*. URL: <https://www.consumersinternational.org/who-we-are/faqs/#frequently-asked-questions-what-are-the-consumer-rights>

14. Конституція України, (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

References

1. Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part: Law of Ukraine. from September 16, 2014 № 1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (in Ukrainian).

2. Zvierieva O.V. Protection of consumer rights. Kyiv, 2007. 192 p. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/10-Zahist_prav_sporivachiv-Zvereva.pdf (in Ukrainian).

3. Muzhailo V.D., Slobodianuk O.O. State, problems and main directions of consumer policy in Ukraine. *Herald of socio-economic research*. 2004. № 18. p.265-271. (in Ukrainian).

4. Romat Y.V. Theoretical and methodological foundations and main directions of implementation of consumer policy in the state administration system. *Consumer policy in the state administration system* / ed. K.O. Maksymenko et al. Kyiv, 2009. 248 p. (in Ukrainian).

5. Tolstonoh V.V. State policy in the sphere of consumer rights protection and its relationship with state consumer policy. *Investments: practice and experience*. 2015. № 3. pp. 141-144. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/3_2015/32.pdf (in Ukrainian).

6. On Protection of Consumer Rights: Law of Ukraine from 10.06.2023 № 3153-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3153-20?find=1&text=політик#w1_1 (in Ukrainian).

7. On financial services and state regulation of financial services markets: Law of Ukraine from 12.07.2001 № 2664-III, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text> (in Ukrainian).

8. The concept of state policy in the sphere of consumer rights protection until 2020. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 29, 2017 № 217, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/217-2017-p#Text> (in Ukrainian).

9. Consumer protection: Resolution adopted by the United Nations General Assembly on 22 December 2015 70/186. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/ares70d186_en.pdf

10. Consolidated versions of the Treaty on the Functioning of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12012E/TXT:en:PDF>

11. New Consumer Agenda: Strengthening consumer resilience for sustainable recovery Communication from the commission to the European parliament and the council COM/2020/696 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0696>

12. High-Level Principles on Financial Consumer Protection. Draft-Recommendation of the Council on 03 July 2012 № C(2012)102. URL: [https://one.oecd.org/document/C\(2012\)102/en/pdf](https://one.oecd.org/document/C(2012)102/en/pdf)

13. What are the consumer rights? *An website of the Consumers International the world confederation of consumer rights groups*. URL: <https://www.consumersinternational.org/who-we-are/faqs/#frequently-asked-questions-what-are-the-consumer-rights>

14. Constitution of Ukraine, (Information of the Verkhovna Rada of Ukraine), 1996, № 30, ст. 141). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (in Ukrainian).

Andrii LYHA

postgraduate student, V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine'

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5171-747X>

e-mail: Liga_ne@meta.ua

PRINCIPLES OF STATE POLICY IN A CONSUMER RIGHTS PROTECTION FIELD AND THEIR LEGISLATIVE CONSOLIDATION

The paper justified that the structure of building any policy is always based on a list of principles relevant to the specified policy. The principles determine the essence of the political construction, taking into account the specific features in the relevant sphere, where each of the elements (subjects) of this policy is built through the prism of the principles. The paper analyzed the main international and domestic regulatory legal acts, which operate under the term principles of state policy in the sphere of consumer rights protection. It was established that the principles are defined in a non-systematic manner in domestic legal acts, with a weak connection to international principles and Ukraine's European integration obligations. The analysis of international regulatory legal acts allowed us to come to the conclusion that international practice, in its content, singles out: the general principles of consumer policy based on the basic rights of consumers; principles according to the priority goals of consumer policy; principles of individual subjects of consumer policy. It is characterized by the absence of most of the subjects inherent in the European system of consumer rights protection, and the existing ones often do not have the capacity (legal, financial, organizational, etc.) to perform their functions. The guiding principles of the implementation of state policy in the sphere of consumer rights protection are defined as the basis of the implementation of state policy in the field of consumer rights protection, which are used by state and non-state subjects of consumer policy in the development and adoption of any long-term socio-economic decisions affecting (may affect) the rights and interests of consumers. It is proposing to consolidate this norm with the list of principles and defined their in Article 3 of the Law of Ukraine "On the Protection of Consumer Rights".

Keywords: consumer, principles of consumer policy, UN Resolution

DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2023.8.24>
УДК 336.647

Олексій Анатолійович МИХАЛЬЧЕНКО

к.е.н., доцент, професор кафедри, Національний авіаційний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3389-9361>
e-mail: oleksii_mykhalchenko@npp.nau.edu.ua

Лариса Іванівна РАЙЧЕВА

к.е.н., доцент, Міжнародний гуманітарний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7764-4766>
e-mail: larisa_1991@ukr.net

КРЕДИТНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНОГО КОМПЛЕКСУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ЙОГО ГАЛУЗЕВА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ

Проаналізовано питому вагу банківських кредитів, наданих транспортному комплексу України, загалом у національній економіці, а також структуру галузевого портфеля кредитів. Проведено порівняльний аналіз частки непрацюючих кредитів у транспортному комплексі та національній економіці, а також у галузевому портфелі. За результатами аналізу кредитів у транспортний комплекс у розрізі банківських установ встановлено їх експоненціальне розподілення і високу концентрацію. Запропоновано побудувати індивідуальну модель інтегральної оцінки кредитоспроможності позичальника за секцією Н із диференціацією за підгалузями.

Ключові слова: кредитне забезпечення, розвиток, транспортний комплекс, національна економіка, галузева диференціація

ВСТУП

Кредитування є важливим джерелом формування зовнішніх фінансових ресурсів суб'єктів господарювання різних видів економічної діяльності. Брак бюджетного фінансування, збитковість діяльності, або низький рівень прибутковості обумовлюють високий рівень попиту транспортному комплексу на банківські кредити. Проте їхня пропозиція стримується низьким рівнем кредитоспроможності транспортних підприємств, високим рівнем ризиків кредитування, значним рівнем адміністративного регулювання цін і тарифів, що обмежує конкуренцію тощо. Необхідність вирішення зазначеної дилеми привертає увагу багатьох вчених. В.В. Бобиль, С.В. Луцко обґрунтовують комплекс заходів, орієнтованих на зменшення ризиків кредитування транспортних підприємств в умовах кризи [1, с. 20]. В.В. Бойко, Г.В. Кириченко доходять висновку з необхідності державної підтримки кредитного забезпечення функціонування підприємств транспорту в сучасних економічних умовах [2, с. 255]. В.П. Колосова акцентує увагу на важливості залучення кредитів міжнародних фінансових організацій для фінансування транспортної галузі в Україні, зокрема для розбудови міжнародних транспортних коридорів [3, с. 100]. В основу оцінювання класу кредитоспроможності підприємств вантажного автотранспорту Є. Дубровська пропонує покласти рівень кредитного ризику, що дасть змогу обґрунтувати управлінські рішення про розмір та строку відстрочки платежу, умови страхування, системи штрафних санкцій тощо [4, с. 261]. Щоб активувати процес залучення кредитних коштів до фінансування розвитку транспортних підприємств, необхідно реалізувати комплекс заходів із покращення кредитоспроможності підприємств, надання державної підтримки позичальникам та зменшення відсоткових ставок комерційними банками [5, с. 20].

МЕТА роботи – розробити пропозиції зі зниження

ризиків і вдосконалення методики оцінювання кредитоспроможності позичальника на основі діагностики кредитного банківського портфеля у транспортний комплекс національної економіки.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Застосовано загальнонаукові методи аналізу і синтезу, систематизації, побудови аналітичних таблиць, оцінювання і діагностики. Інформаційною основою дослідження є наглядова статистика НБУ у частині кредитів, наданих суб'єктам господарювання в національній та іноземній валютах за видами економічної діяльності, що класифікуються за розділами, з них непрацюючих у визначенні, наведеному в Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями № 351 від 30.06.2016 р. [6, 7].

РЕЗУЛЬТАТИ

Станом на 30.06.2023 р. вартість банківських кредитів, наданих транспортному комплексу України, становить 23213872 тис. грн, загалом у національну економіку – 753615617 тис. грн. Питома вага кредитів транспортному комплексу загалом в економіці становить 3,08 %, зокрема у національній валюті – 3,24%, в іноземній – 2,78% (табл. 1).

Питома вага непрацюючих кредитів транспортному комплексу загалом в економіці становить 3,18 %, зокрема у національній валюті – 2,93 %, в іноземній – 3,72 %. Це свідчить, що транспортний комплекс України інтенсивніше порівняно з національною економікою користуються кредитами в національній валюті, але рівень непрацюючих кредитів в національній валюті є вищим.

Найбільша частка кредитів банківських установ видана складському господарству та допоміжній діяльності – всього 67,76%, зокрема у національній валюті – 57,54%, в іноземній – 90,39% (табл. 2).

Таблиця 1 – Структурний аналіз кредитного портфеля за видами економічної діяльності станом на 30.06.2023 [побудовано за даними [6]]

Кредитний портфель	усього	зокрема	
		національна	іноземна
	Питома вага кредитів транспортного комплексу у загальній по економіці, %		
всього	3,08	3,24	2,78
непрацюючих кредитів	3,18	2,93	3,72
	Структура за видами валют, %		
- наземний і трубопровідний	100	91,24	8,76
- водний	100	100,00	–
- авіаційний	100	87,34	12,66
- складське господарство та допоміжна діяльність	100	58,51	41,49
всього			
- кредити транспортного комплексу	100	68,90	31,10
- кредити національної економіки	100	65,49	34,51

Таблиця 2 – Аналіз стану і структури кредитного портфеля за видами економічної діяльності станом на 30.06.2023 [побудовано за даними [6]]

Код КВЕД	Вид транспорту та його інфраструктури	усього	зокрема за видами валют		усього	зокрема за видами валют	
			національна	іноземна		національна	іноземна
		Залишки коштів за кредитами СГД, тис. грн.					
		всього			за непрацюючими кредитами		
49	- наземний і трубопровідний	6378271	5819596	558675	1413197	1296735	116463
50	- водний	38103	38103	0	7	7	0
51	- авіаційний	1068427	933205	135222	54419	18316	36104
52	- складське господарство та допоміжна діяльність	15729072	9202978	6526093	8319278	4888219	3431060
	Всього						
	- транспортний комплекс	23213872	15993882	7219990	9786902	6203276	3583626
	- національна економіка	753615617	493521853	260093763	308022244	211706283	96315960
		Структура, %					
		кредитного портфеля за підгалузями транспортного комплексу			питома вага непрацюючих кредитів		
49	- наземний і трубопровідний	27,48	36,39	7,74	22,16	22,28	20,85
50	- водний	0,16	0,24	-	0,02	0,02	
51	- авіаційний	4,60	5,83	1,87	5,09	1,96	26,70
52	- складське господарство та допоміжна діяльність	67,76	57,54	90,39	52,89	53,12	52,57
	Всього						
	- транспортний комплекс	100,00	100,00	100,00	42,16	38,79	49,63
	- національна економіка	x	x	x	68,73	31,27	68,73

Таблиця 3 – Аналіз стану і структури кредитного портфеля у транспортний комплекс к розрізі банківських установ станом на 30.06.2023 [побудовано за даними [6]]

№ з/п	Банківська установа	усього	зокрема за видами валют		усього	зокрема за видами валют	
			національна	іноземна		національна	іноземна
тис. грн							
1	АТ КБ «ПриватБанк»	5789609	5775427	14182	4629781	4629781	0
2	АБ «УКРГАЗБАНК»	3428244	1347647	2080597	3109942	1043955	2065987
3	АТ «Укресімбанк»	3209843	2079764	1130079	1062484	7509	1054975
	ТОР-3	12427696	9202838	3224858	8802207	5681245	3120962
4	АТ «ПУМБ»	1559729	976717	583012	60728	60728	0
5	АТ «ОТП БАНК»	1315543	323437	992106	47813	23480	24333
6	АТ «КРЕДІ АГРІКОЛЬ БАНК»	1311983	883188	428795	39849	8340	31509
7	АТ «УКРСИББАНК»	1286315	1286315	0	34410	34410	0
8	АБ «Південний»	767123	489808	277315	196	196	0
9	АТ «Ощадбанк»	715394	683859	31536	108507	76972	31536
10	ПАТ «БАНК ВОСТОК»	658829	126462	532367	228237	266	227971
11	АТ «ПРОКРЕДИТ БАНК»	485612	180710	304901	39723	39155	568
12	АТ «Райффайзен Банк»	469762	385863	83899	46163	46162	0
13	АТ «ТАСКОМБАНК»	409454	153969	255485	14181	14181	0
14	АТ АКБ «Львів»	307585	260983	46601	23977	17268	6709
	ТОР-14	21715025	14954149	6760875	9445991	6002403	3443588
Питома вага, %							
1	АТ КБ «ПриватБанк»	24,94	36,11	0,20	47,31	74,63	–
2	АБ «УКРГАЗБАНК»	14,77	8,43	28,82	31,78	16,83	57,65
3	АТ «Укресімбанк»	13,83	13,00	15,65	10,86	0,12	29,44
	ТОР-3	53,54	57,54	44,67	89,95	91,58	87,09
4	АТ «ПУМБ»	6,72	6,11	8,07	0,62	0,98	–
5	АТ «ОТП БАНК»	5,67	2,02	13,74	0,49	0,38	0,68
6	АТ «КРЕДІ АГРІКОЛЬ БАНК»	5,65	5,52	5,94	0,41	0,13	0,88
7	АТ «УКРСИББАНК»	5,54	8,04	–	0,35	0,55	–
8	АБ «Південний»	3,30	3,06	3,84	0,00	0,00	–
9	АТ «Ощадбанк»	3,08	4,28	0,44	1,11	1,24	0,88
10	ПАТ «БАНК ВОСТОК»	2,84	0,79	7,37	2,33	0,00	6,36
11	АТ «ПРОКРЕДИТ БАНК»	2,09	1,13	4,22	0,41	0,63	0,02
12	АТ «Райффайзен Банк»	2,02	2,41	1,16	0,47	0,74	–
13	АТ «ТАСКОМБАНК»	1,76	0,96	3,54	0,14	0,23	–
14	АТ АКБ «Львів»	1,33	1,63	0,65	0,24	0,28	0,19
	ТОР-14	93,54	93,49	93,64	96,52	96,74	96,10

Друге місце посідає наземний і трубопровідний транспорт – всього 27,48%, зокрема в національній валюті – 36,39%, в іноземній – 7,74%. Третє місце припадає на авіаційний транспорт – всього 4,60%, зокрема в національній валюті – 5,83%, в іноземній – 1,87%. Частка водного транспорту є мізерною – 0,16% і отримані кредити номіновані виключно в національній валюті.

Питома вага кредитів в іноземній валюті становить у підгалузях транспорту та інфраструктурі національної економіки: наземний і трубопровідний – 8,76%, авіаційний – 12,66%, складське господарство та допоміжна діяльність – 41,49%.

Непрацюючими є кредити, клас боржників-СГД, за якими з урахуванням вимог Положення № 351 [7], визначений банком як 10. Частка непрацюючих кредитів транспортного комплексу є достатньо високою (42,16%), але меншою, ніж в національній економіці (68,73%). У національній валюті (38,79%) вона вище порівняно з національною економікою (31,27%), а в іноземній (49,63%) – значно менша (68,73%). Питома вага непрацюючих кредитів суттєво різниться за підгалузями транспортного комплексу. Найбільшою вона є у складському господарстві та допоміжній діяльності – 52,89%, у 2,36 разів вона менше на наземному і трубопровідному транспорті – 22,16%. Незначною

вона є на авіаційному транспорті – 5,09 %, мізерною – на водному транспорті – 0,02 %.

Станом на 30.06.2023 р. транспортний комплекс України кредитують 47 банківських установ, обсяг виданих ним кредитів характеризується експоненціальним розподіленням (табл. 3).

Кредитний портфель підприємств транспортного комплексу України є високо концентрованим. На TOP-3 банківських установ державної форми власності (АТ КБ «ПриватБанк», АБ «УКРГАЗБАНК», АТ «Укресімбанк») припадає більше його половини (53,54 %), зокрема в національній валюті – 57,54%, в іноземній валюті – 44,67%. Але частка непрацюючих кредитів за цією групою банків є значною – всього 89,95 %, зокрема в національній валюті – 91,58 %, в іноземній валюті – 87,09 %. Високі ризики обумовлені показниками діяльності двох банків – АТ КБ «ПриватБанк» (внесок якого у формування непрацюючих кредитів становить 47,31%, зокрема по національній валюті – 74,63%) та АБ «УКРГАЗБАНК» – 31,78%, зокрема в іноземній валюті – 57,65%. У TOP-14 включено банківські установи, внесок яких у кредитний портфель транспортного комплексу перевищує 1 %. На цю групу банків припадає більше 93 % кредитного портфеля і більше 96 % непрацюючих активів.

Переважає більшість банків кредитує наземний і трубопровідний транспорт, складське господарство та допоміжну діяльність. Водний транспорт кредитує АТ «Райффайзен Банк», АТ «А-БАНК», АТ «ПУМБ», авіаційний – АТ КБ «ПриватБанк», АТ «БАНК АЛЪЯНС», АТ «Райффайзен Банк», ПуАТ «КБ «АКОРДБАНК».

Частковим випадком кредитного забезпечення СГД транспортного комплексу України є об'єктне фінансування – це кредити на придбання активів, представлених морськими, повітряними суднами, супутниками, рухомим складом залізничного транспорту (вагони, парк транспортних засобів), які погашаються за рахунок грошових потоків від операційної діяльності, генерованих таким активом внаслідок управління ним, зокрема шляхом передачі в оренду/лізинг третій стороні.

Положення № 351 [7] містить методичні засади розрахунку розміру кредитного ризику. Вартість забезпечення, представленого зареєстрованими на території України транспортними засобами, приймається з такими коефіцієнтами ліквідності: забезпечення на підставі права довірчої власності – 0,65, застави – 0,5. Клас боржника-юридичної особи визначається за моделями розрахунку інтегрального показника, які побудовано окремо для великих і середніх підприємств, а також для малих підприємств за секціями. Діяльність транспортного комплексу України відображається за секцією Н – Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність. Проте на відміну від інших секцій, окремої дискримінантної моделі для секції Н не побудовано. Види діяльності за нею віднесено до інших видів діяльності. Єдина модель побудована для секції Н, а також низки інших секцій: D – Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря, E – Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води, I – Тимчасове розміщення й організація харчування, J – Інформація та телекомунікації в Україні, O – Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування, P – Освіта, Q – Охорона здо-

ров'я та надання соціальної допомоги, R – Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок, S – Надання інших видів послуг, T – Діяльність домашніх господарств, U – Діяльність екстериторіальних організацій і органів. Застосування єдиної агрегованої моделі для транспортного комплексу і вищеперелічених видів економічної діяльності викривлює оцінку кредитоспроможності позичальника, оскільки галузеві умови господарювання в них істотно різняться.

ВИСНОВКИ

Встановлено, що питома вага банківських кредитів, наданих транспортному комплексу України загалом у національній економіці є незначною – близько 3 %. Найбільша частка кредитів банківських установ у галузевому портфелі (дві третини) видана складському господарству та допоміжній діяльності. Друге місце посідає наземний і трубопровідний транспорт, третє місце – авіаційний транспорт. Частка водного транспорту (четверте місце) є мізерною. Інтенсивність застосування кредитів в іноземній валюті є найбільшою у складському господарстві та допоміжній діяльності, значно меншою – на авіаційному, наземному і трубопровідному транспорті.

Встановлено, що частка непрацюючих кредитів у транспортному комплексі є достатньо високою, але меншою, ніж в національній економіці, в національній валюті вона вище порівняно з національною економікою, а в іноземній – значно менша. Питома вага непрацюючих кредитів є найбільшою у складському господарстві та допоміжній діяльності, середньою – на наземному і трубопровідному транспорті, незначною – на авіаційному транспорті, мізерною – на водному транспорті.

Аналіз кредитів у транспортний комплекс в розрізі банківських установ дав змогу встановити їх експоненціальне розподілення, високу концентрацію. На TOP-3 банківських установ державної форми власності припадає більше його половини вартості кредитів і майже 90% непрацюючих через показниками діяльності двох банків: АТ КБ «ПриватБанк» та АБ «УКРГАЗБАНК». TOP-14 банківських установ презентують майже весь кредитний портфель транспортного комплексу.

Доведено, що однією з причин наявності високого рівня непрацюючих кредитів у транспортному комплексі є вади оцінки кредитоспроможності позичальників галузі. На відміну від інших секцій, окремої дискримінантної моделі для секції Н – Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність не побудовано. Застосування єдиної агрегованої моделі для транспортного комплексу і ще дванадцяти видів економічної діяльності (серед яких готельно-ресторанний бізнес, освіта, культура, мистецтво, державне управління і оборона тощо) викривлює оцінку кредитоспроможності позичальника, оскільки галузеві умови господарювання в них істотно різняться. Для виправлення ситуації на краще необхідно побудувати індивідуальну модель інтегральної оцінки кредитоспроможності позичальника за секцією Н із диференціацією за підгалузями.

Перспективами подальших досліджень є обґрунтування механізмів бюджетного стимулювання розвитку транспортного комплексу національної економіки.

Список використаних джерел

1. Бобиль В.В., Луцко С.В. Кредитування підприємств транспорту в умовах кризи. *Збірник наукових праць Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна. Проблеми економіки транспорту.* 2011. Вип. 2. С. 19-20.
2. Бойко В.В., Кириченко Г.В. Роль кредитування у вирішенні проблем функціонування підприємств транспорту в сучасних економічних умовах. *Вісник Національного транспортного університету.* 2010. № 21(1). С. 254-256.
3. Колосова В.П. Кредити міжнародних фінансових організацій як джерело фінансування транспортної галузі в Україні. *Фінанси України.* 2009. № 8. С. 89-101.
4. Дубровська Є.В. Комплексний підхід щодо оцінки кредитоспроможності замовників послуг з транспортування вантажів. *Вісник економіки транспорту і промисловості.* 2010. № 30. С. 261.
5. Бойко Н.В., Заяц О.В. Особливості кредитування транспортних підприємств у сучасних умовах. *Інтелект XXI.* 2020. № 3. С. 18-21.
6. Розподіл кредитів, наданих суб'єктам господарювання в національній та іноземній валютах за видами економічної діяльності, що класифікуються за розділами, з них непрацюючих у визначенні, наведеному в Положенні № 351 станом на 1 червня 2023 року. Київ, 2023. URL: https://bank.gov.ua/files/stat/Loans_KVED_2023-06-01.xlsx
7. Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями: Постанова Національного банку України від 30.06.2016 № 351. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16>

References

1. Bobyl V.V., Lutsko S.V. Lending to transport enterprises in crisis conditions. *Collection of scientific papers of the Dnipropetrovsk National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan. Problems of transport economy.* 2011. №2. pp. 19-20. [in Ukrainian].
2. Boiko V.V., Kyrychenko H.V. The role of lending in solving the problems of functioning of transport enterprises in modern economic conditions. *Bulletin of the National Transport University.* 2010. №21(1). pp. 254-256. [in Ukrainian].
3. Kolosova V.P. Loans from international financial organizations as a source of funding for the transport industry in Ukraine. *Finances of Ukraine.* 2009. № 8. pp. 89-101. [in Ukrainian].
4. Dubrovskaya Ye.V. A comprehensive approach to assessing the creditworthiness of customers of cargo transportation services. *Herald of the economy of transport and industry.* 2010. № 30. P. 261. [in Ukrainian].
5. Boiko N.V., Zaiats O.V. Peculiarities of lending to transport enterprises in modern conditions. *Intelligence XXI.* 2020. №3. P. 18-21. [in Ukrainian].
6. Distribution of loans granted to economic entities in national and foreign currencies by types of economic activity, classified by sections, of which non-working ones are defined in Regulation No. 351 as of June 1, 2023. Kyiv, 2023. URL: https://bank.gov.ua/files/stat/Loans_KVED_2023-06-01.xlsx [in Ukrainian].
7. On the approval of the Regulation on the determination by banks of Ukraine of the amount of credit risk for active banking operations: Resolution of the National Bank of Ukraine dated 06.30.2016 No. 351. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16> [in Ukrainian].

Oleksii MYKHALCHENKO

PhD in Economics, Associate Professor, Professor of department, National Aviation University
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3389-9361>
 e-mail: oleksii_mykhalchenko@npp.nau.edu.ua

Larysa RAICHEVA

PhD in Economics, Associate Professor, International Humanitarian University
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7764-4766>
 e-mail: larisa_1991@ukr.net

CREDIT SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF THE TRANSPORT COMPLEX OF THE NATIONAL ECONOMY AND ITS SECTORAL DIFFERENTIATION

It was established that the specific weight of bank loans granted to the transport complex of Ukraine in the overall national economy is insignificant - about 3%. The largest share of bank loans in the sectoral portfolio was issued to warehousing and auxiliary activities. The second place is occupied by ground and pipeline transport, the third place is air transport. The share of water transport is negligible. The intensity of the use of loans in foreign currency is the greatest in warehousing and auxiliary activities, much less in aviation, land and pipeline transport.

It was established that the share of non-performing loans in the transport complex is quite high, but smaller than in the national economy, in the national currency it is higher compared to the national economy, and in the foreign currency it is much lower. The specific weight of non-performing loans is the largest in warehousing and auxiliary activities, average - in land and pipeline transport, insignificant - in air transport, negligible - in water transport.

Analysis of loans to the transport complex in terms of banking institutions made it possible to establish their exponential distribution and high concentration. TOP-3 state-owned banking institutions account for more than half of the value of loans and almost 90% of non-performing loans. TOP-14 banking institutions present almost the entire credit portfolio of the transport complex.

It has been proven that one of the reasons for the high level of non-performing loans in the transport complex is the defects in assessing the creditworthiness of borrowers in the industry. Unlike other sections, a separate discriminant model was not built for section H - Transport, warehousing, postal and courier activities. The use of a single aggregated model for the transport complex and twelve other types of economic activity distorts the assessment of the borrower's creditworthiness, since the sectoral conditions of business in them differ significantly. It is proposed to build an individual model of the integral assessment of the borrower's creditworthiness according to section H with differentiation by sub-sectors.

Keywords: credit provision, development, transport complex, national economy, sectoral differentiation

Галина Володимирівна АНІКІНА

к.ю.н., доцент кафедри, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7482-019X>

e-mail: galinaanikina07@gmail.com

АВТОНОМІЯ ВОЛІ (LEX VOLUNTATIS) ЯК ОСНОВНИЙ КОЛІЗІЙНИЙ ПРИНЦИП ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН, УСКЛАДНЕНИХ ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ

Статтю присвячено дослідженню питань колізійного регулювання договірних зобов'язань. З'ясовано, що в національних правових системах світу центральне місце у правовому регулюванні договірних відносин належить колізійному принципу автономії волі (*lex voluntatis*). Цей колізійний принцип передбачає можливість сторонам договірних відносин з іноземним елементом самостійно обирати застосовне право, що регулює правовідносини між ними. Однак в міжнародній практиці законодавчого регулювання договірних відносин спостерігається неоднакове застосування принципу автономії волі.

Ключові слова: договірні зобов'язання, договірні зобов'язання ускладнені іноземним елементом, сторони договору, автономії волі, *lex voluntatis*, договори споживання, колізійне регулювання, автономія волі, Європейський Союз

ВСТУП

Глобальна інтернаціоналізація суспільства, стрімкий розвиток економічних відносин, зростання обсягів міжнародної торгівлі створили значні можливості для розширення міжнародних договірних зв'язків. Щороку збільшується кількість міжнародних договорів, що укладаються приватними особами, які належать до різних країн. Зважаючи на зазначене, питання визначення права, яке підлягатиме застосуванню для правового регулювання договірних відносин з іноземним елементом, набуває дедалі більш актуального значення.

Однією із сучасних тенденцій законодавства розвинених світових країн, країн ЄС є застосування гнучких підходів до колізійного регулювання договірних відносин, ускладнених іноземним елементом. Тому в національних правових системах світу центральне місце у правовому регулюванні договірних відносин належить колізійному принципу автономії волі (*lex voluntatis*). Цей принцип передбачає можливість сторонам договору з іноземним елементом самостійно обирати право, що регулюватиме правовідносини між ними. Принцип автономії волі (*lex voluntatis*) знайшов легітимацію і в Україні у ст.ст. 5, 10 Закону України (ЗУ) «Про міжнародне приватне право». Однак у міжнародній практиці законодавчого регулювання договірних відносин спостерігається неоднакове застосування принципу автономії волі. Неврегульованими залишаються питання особливостей, обсягу, умов, та обмежень застосування обраного сторонами права. Зазначене обумовлює актуальність цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Колізійний принцип автономії волі (*lex voluntatis*) досліджували багато представників міжнародної приватно-правової доктрини: Дж. Біль, М. Вольф, О.О. Гайдулін, А.С. Довгерт, В.І. Кисіль, Г.С. Фединяк, Л.С. Фединяк, О.О. Мережко, І.В. Мироненко, В.А.Канашевський, С.Г. Кузьменко, В.Л. Чубарев, А.О. Філіп'єв.

МЕТА статті – дослідження колізійного принципу автономії волі сторін, його особливостей, обсягу, умов та обмежень у регулюванні договірних відносин з іноземним елементом.

РЕЗУЛЬТАТИ

Насамперед треба зауважити, що принцип автономії волі, який надає змогу сторонам правовідносин самостійно обрати право для регулювання договірних відносин застосовується лише за умови наявності у цих правовідносинах іноземного елемента. Підтвердженням цього є ч. 6 ст. 5 ЗУ «Про міжнародне приватне право», де передбачено, що вибір права не здійснюється, якщо відсутній іноземний елемент у правовідносинах [1].

Ідея застосування принципу автономії волі виникла у XVI ст. і її автором вважається французький юрист Ш. Дюмулен. Його наукові розробки, присвячені визначенню компетентного закону для вирішення питань договірних зобов'язань, стали новаторськими та отримали загальне визнання в науці міжнародного приватного права [2, с. 28]. Головним його досягненням вважається теорія свободи волі в укладенні договору. Саме він запропонував сторонам договору самостійно обрати закон, для регулювання їхніх відносин. Науковець зазначав, що воля сторін стосовно вибору застосовуваного права може бути не тільки чітко висловленою, але й такою, яка випливає з обставин справи [3, с. 65].

Застосування принципу «*lex voluntatis*» є настільки поширеним в національних правових системах світу, що робить його одним з об'єднуючих принципів галузі міжнародного приватного права. Саме в ньому відображено диспозитивність регулювання приватних відносин, ускладнених іноземним елементом [6, с. 364].

Автономія волі «*lex voluntatis*» отримала закріплення майже в усіх міжнародних договорах, покликаних регулювати договірні зобов'язання, серед яких: Гаазька конвенція про право (застосовна до міжнародної купівлі-продажу товарів) 1955 р. [5], Гаазька конвенція про право (застосовується до агентських угод) 1978 р. [6], Гаазька конвенція про право (застосовна до договорів міжнародної купівлі-продажу товарів) 1986 р. [7], Кодекс міжнародного приватного права (Кодекс Буста-манте) 1928 р. [8], Міжамериканська конвенція про право (застосовується до міжнародних контрактів) 1994 р. [9], Гаазькі принципи про вибір права (підлягає застосуванню до міжнародних контрактів) 2015 р. [10].

Можливість сторонами договору самостійно обрати

право, яке підлягатиме застосуванню до їхнього договору, у країнах-членах ЄС врегульовано ст. 3 Розпорядження Європейського парламенту № 593/2008 про право, що підлягає застосуванню до договірних зобов'язань (далі – Регламент «Рим I»), яке замінило ст. 3 Римської конвенції про право, що застосовується до договірних зобов'язань 1980 р. [11].

Двосторонні міжнародні договори про правову допомогу між Україною та іншими державами, що визначають право, застосовуване до договірних зобов'язань, також основним колізійним принципом визначають автономію волі сторін «*lex voluntatis*». Відповідно до ст. 48 Договору допомоги у цивільних справах, ратифікованого ЗУ від 10 січня 2002 р. [12], «договірні правовідносини регулюються законодавством, яке вибирається за згодою їх учасників...». Згідно зі ст. 33 Договору між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах, ратифікованого Постановою Верховної Ради України від 4 лютого 1994 р. [13] «зобов'язання, що виникають з договірних відносин, визначаються законодавством тієї Договірної Сторони, на території якої укладено угоду, хіба що учасники договірних відносин підпорядкують ці відносини вибраному ними законодавству».

У практиці постає питання обсягу і меж застосування автономії волі «*lex voluntatis*». Французький колізіоніст Т. Віналь підкреслює, що «договірна свобода обмежена рамками, установленними законом» [14, с. 254]. Відповідно до ст.ст. 5, 10 ЗУ «Про міжнародне приватне право»: «сторони договору можуть вибрати право, що застосовується до договору, крім випадків, коли вибір права прямо заборонено законами України» [1].

Законодавство і практика багатьох країн свідчить про наявність норм, що обмежують автономію волі для договорів споживання. Наявність таких обмежень автономії волі «*lex voluntatis*» пояснюється наявністю у вищезазначених договорах сторони, що потребує спеціального захисту. Цим же напрямом пішов український законодавець. Зміст ст. 45. ЗУ «Про міжнародне приватне право» свідчить про наявність в національному законодавстві стримувальних механізмів вибору права сторонами договору споживання [1], які не дозволяють обмежувати права споживача.

Відповідно до ч. 1. ст. 46. ЗУ «Про міжнародне приватне право» принцип автономії волі сторін не застосовується також до засновницького договору, що є установчим документом юридичної особи з іноземною участю [1]. Якщо сторони всупереч імперативному законодавчому припису оберуть інше право ніж те яке підлягає застосуванню такі дії будуть вважатися обходом закону. Французький колізіоніст Т. Віналь підкреслює, що «договірна свобода обмежена рамками, установленними законом» [14, с. 254]. Тому, як слушно зазначають Г.С. Фединяк, Л.С. Фединяк, вибираючи право, що застосовується до договору, сторони повинні зважати на законодавство України, яке регулює питання обходу закону [15, с. 193].

Наступним є питання просторових меж застосування принципу автономії волі «*lex voluntatis*». Чи можуть сторони вибрати право права будь-якої держави, або їх вибір обмежено колом правопорядків країн, з якими договір має будь-який зв'язок? Законодавства окремих

держав обмежують вибір застосовуваного права колом держав, з якими угода має фактичний зв'язок. Наприклад, відповідно до Другого Зводу колізійних норм США (ст. 187(2) (a)) принцип автономії волі сторін не може бути застосовано, якщо у виборі застосовуваного права відсутній тісний зв'язок між договором та правом, що обирається сторонами [16]. Ст. 5 ЗУ «Про міжнародне приватне право» таких обмежень не передбачає. До того ж відповідно до ч. 5 Закону «Вибір права або зміна раніше обраного права можуть бути здійснені учасниками правовідносин у будь-який час, зокрема, при вчиненні правочину та на різних стадіях його виконання тощо. Вибір права, або зміна раніше обраного права, які зроблені після вчинення правочину, мають зворотню дію і є дійсними з моменту вчинення правочину, але не можуть: 1) бути підставою для визнання правочину недійсним у зв'язку з недодержанням його форми; 2) обмежити чи порушити права, які набули треті особи до моменту вибору права або зміни раніше обраного права» [1].

У науці міжнародного приватного права висловлюється думка, що сторони договірних відносин також мають змогу підпорядкувати свої відносини не тільки праву окремої держави, але й «*lex mercatoria*» [17, с. 197]. Під поняттям «*lex mercatoria*» розуміють сукупність загальних принципів, торгівельних звичаїв та традиційних норм, що існують незалежно або розроблені в рамках міжнародної торгівлі і не відносяться до жодної національної правової системи [18, с. 115]. На думку вчених, «*lex mercatoria*» є надзвичайно ефективним та перспективним регулятором міжнародних комерційних відносин [19, с. 119]. О. Ландо вважає, що принципи, звичаї та правила міжнародної торгівлі створено з цією метою. До джерел «*lex mercatoria*» науковець відносить міжнародне публічне право, право міжнародних організацій, звичаї й усталену практику міжнародних договорів, звіти рішень міжнародних комерційних арбітражів [20, с. 74]. Окремі міжнародні нормативні акти у сфері регулювання договірних зобов'язань і національні законодавства зарубіжних країн містять пряму вказівку про можливість обрання сторонами договору «*lex mercatoria*». Так у п. 13 Преамбули Регламенту «Рим I» сказано, що останній не забороняє сторонам включати за допомогою відсилання до свого договору недержавне право, або міжнародну угоду [11].

У ст.ст. 5, 10 ЗУ «Про міжнародне приватне право» йдеться про можливість сторонами договору обирати «право» для регулювання правовідносин [1]. Тому можна зробити висновок, що закон не обмежує вибір права лише національним законодавством держав, а надає змогу обирати застосування автономної системи «*lex mercatoria*».

П. 3 ст. 5 ЗУ «Про міжнародне приватне право» регулює проблему, яка у доктрині міжнародного приватного права має назву «розщеплення колізійної прив'язки»: сторони договору можуть вибрати, чи підлягає застосуванню право для договору загалом, чи для окремих його частин. Таке розщеплення правочину і підпорядкування його частин різним правовим системам професор А. Довгерт називає «юридичною біотехнологією» [17, с. 68].

Донедавна ставлення до «розщеплення колізійної прив'язки» в багатьох країнах було негативним. Основне заперечення проти застосування зазначеного правила полягало у неприйнятності порушення єдності зобов'язального статуту угоди [17, с. 38].

Підтримуємо позицію вчених, які вважають, що такий вибір права ускладнює процес правозастосування, оскільки в одночасному застосуванні права декількох держав виникає проблема їх порівняння, тлумачення понять та адаптації [21]. Однак вітчизняна практика законодавчого регулювання, на жаль, допускає подібне волевиявлення сторін.

Наступне обмеження стосується сфери дії права обраного сторонами. Виходячи зі змісту норми, що міститься у ч. 1 ст. 5 Закону України «Про міжнародне приватне право», видається, що обсяг дії застосовуваного права обмежено тільки змістом правових відносин. У ст. 47 Закону України «Про міжнародне приватне право», в якій вказано, що право, що застосовується до договору, охоплює: дійсність договору; тлумачення договору; права та обов'язки сторін; виконання договору; наслідки невиконання або неналежного виконання договору; припинення договору; наслідки недійсності договору; відступлення права вимоги та переведення боргу згідно з договором [20].

До сфери дії право обране сторонами не поширюється визначення строків позовної давності та форми договору. Ці питання регулюються окремими колізійними імперативними принципами визначеними ст.ст. 31, 33 ЗУ «Про міжнародне приватне право».

ВИСНОВКИ

Отже, центральне місце у правовому регулюванні

Список використаних джерел

1. Гетьман-Павлова І.В. Шарль Дюмулен – основоположник теорії автономії волі в міжнародному частному праві. *Право*. 2009. № 3. С. 21-33. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/sharldyumulen-osnovopolozhnik-teorii-avtonomii-voli-v-mezhdunarodnom-chastnom-prave>
2. Про міжнародне приватне право: Закон України № 2709-IV від 23.06.2005 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2709-15/page2>
3. Kalensky P. Trends of Private International Law. Prague, 1971. pp. 66-67.
4. Symeonides S.C. Codifying Choice of Law around the World. An International Comparative Analysis. Oxford, 2014. 411 p.
5. Конвенція про право, що застосовується до міжнародної купівлі-продажу товарів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_915
6. Гаазька конвенція 1978 р. про право, що може бути застосоване до агентських угод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_189
7. Конвенція про право, що застосовується до договорів міжнародної купівлі-продажу товарів (Гаага, 22 декабля 1986 года). URL: <https://yport.inf.ua/konventsiyao-prave-primenimom-dogovorom.html>
8. Кодекс міжнародного приватного права (Кодекс Бустаманте). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_419
9. Межамериканская конвенция о праве, применимом к международным контрактам 1994 року. *Право и экономика*. 1997. № 4. С. 62-64.
10. Principles on Choice of Law in International Commercial Contracts. Published by the Hague Conference on Private International Law Permanent Bureau. URL: <https://assets.hcch.net/docs/5da3ed47-f54d-4c43-aaef-5eafc7c1f2a1.pdf>
11. Регламент (ЄС) № 593/2008 Європейського Парламенту та Ради «Про право, яке підлягає застосуванню до договірних зобов'язань»: міжнародний документ від 17 червня 2008 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_905
12. Договір між Україною та Чеською Республікою про правову допомогу в цивільних справах від 10 січня 2002 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/203_018#Text
13. Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_174#Text
14. Задорожна С.М. Автономія сторін у міжнародному приватному праві: монографія. Чернівці, 2008. 216 с.
15. Федіняк Г.С., Федіняк Л.С. Міжнародне приватне право. Київ, 2017. 504 с.
16. Restatement (Second) of Conflict of Laws of 1971 (as revised). URL: <https://home.heinonline.org/titles/American-Law-Institute-Library/Restatement-Second-Conflict-of-Laws/>
17. Про міжнародне приватне право. науково-практичний коментар Закону / за ред. А. Довгерта. Харків, 2008. 352 с.
18. Goldman B. The Applicable Law: General Principles of Law – Lex Mercatoria. Contemporary Problems of International Arbitration / ed. Julian D.M. Lew. Dordrecht, 1987. pp. 113-125.
19. Горда Ю.І. Застереження про публічний порядок vs. lex mercatoria в міжнародному приватному праві. *Альманах міжнародного права*. 2014. Вип. 6. С. 119-126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/amp_2014_6_16
20. Lando O. The Lex Mercatoria in International Commercial Arbitration. *ICLQ*. 1985. 749 p.
21. Кисіль В.І. Право, що застосовується до зовнішньоторговельних договорів: тенденції розвитку законодавчого регулювання. *Юридичний журнал*. 2004. № 2. С. 19-28.

References

1. Getman-Pavlova I.V. Charles Dumoulin is the founder of the theory of autonomy of will in international private law. *Right*. 2009. No. 3.

- pp. 21-33. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/sharldyumulen-osnovopolozhnik-teorii-avtonomii-voli-v-mezhdunarodnom-chastnom-prave> (in Russian).
2. On private international law: Law of Ukraine No. 2709-IV dated 06.23.2005 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2709-15/page2> (in Ukrainian).
 3. Kalensky P. Trends of Private International Law. Prague, 1971. pp. 66-67.
 4. Symeonides S.C. Codifying Choice of Law around the World. An International Comparative Analysis. Oxford, 2014. 411 p.
 5. Convention on the law applicable to the international sale of goods. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_915 (in Ukrainian).
 6. The Hague Convention of 1978 on the law applicable to agency agreements. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_189 (in Ukrainian).
 7. Convention on the Law Applicable to Contracts for the International Sale of Goods (The Hague, December 22, 1986). URL: <https://yport.inf.ua/konvetsiyao-prave-primenimom-dogovorom.html> (in Ukrainian).
 8. Code of International Private Law (Bustamante Code). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_419 (in Ukrainian).
 9. Inter-American Convention on the Law Applicable to International Contracts of 1994. Law and economics. 1997. No. 4. pp. 62-64. (in Russian).
 10. Principles on Choice of Law in International Commercial Contracts. Published by the Hague Conference on Private International Law Permanent Bureau. URL: <https://assets.hcch.net/docs/5da3ed47-f54d-4c43-aaef-5eafc7c1f2a1.pdf>
 11. Regulation (EU) No. 593/2008 of the European Parliament and the Council "On the law applicable to contractual obligations": international document dated June 17, 2008. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_905 (in Ukrainian).
 12. Agreement between Ukraine and the Czech Republic on legal assistance in civil cases dated January 10, 2002 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/203_018#Text (in Ukrainian).
 13. Agreement between Ukraine and the Republic of Poland on legal assistance and legal relations in civil and criminal cases URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_174#Text (in Ukrainian).
 14. Zadorozhna S.M. Autonomy of parties in international private law: monograph. Chernivtsi, 2008. 216 p. (in Ukrainian).
 15. Fedyniak H.S., Fedyniak L.S. International private law. Kyiv, 2017. 504 p. (in Ukrainian).
 16. Restatement (Second) of Conflict of Laws of 1971 (as revised). URL: <https://home.heinonline.org/titles/American-Law-Institute-Library/Restatement-Second-Conflict-of-Laws/>
 17. On international private law. scientific and practical commentary on the Law / ed. A.S. Dovhert. Kharkiv, 2008. 352 p. (in Ukrainian).
 18. Goldman B. The Applicable Law: General Principles of Law – Lex Mercatoria. Contemporary Problems of International Arbitration / ed. Julian D.M. Lew. Dordrecht, 1987. pp. 113-125.
 19. Horda Y.I. Provision on public order vs. lex mercatoria in international private law. *Almanac of international law*. 2014. Issue 6. pp. 119-126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/amp_2014_6_16
 20. Lando O. The Lex Mercatoria in International Commercial Arbitration. *ICLQ*. 1985. 749 p.
 21. Kysil V.I. The law applied to foreign trade agreements: trends in the development of legislative regulation. *Legal journal*. 2004. No. 2. pp. 19-28. (in Ukrainian).

Halyna ANIKINA

PhD in Legal Sciences, Associate Professor of department, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7482-019X>
e-mail: galinaanikina07@gmail.com

AUTONOMY OF THE WILL (LEX VOLUNTATIS) AS THE MAIN CONFLICTING PRINCIPLE OF LEGAL REGULATION OF CONTRACTUAL RELATIONS COMPLICATED BY A FOREIGN ELEMENT

The paper is devoted to the study of conflict regulation of contractual obligations. The number of international agreements signed by private individuals belonging to different countries is increasing every year.

The purpose of the paper was to study the conflicting principle of the autonomy of the will of the parties, its features, scope, conditions, and limitations in the regulation of contractual relations with a foreign element.

It was found that in the national legal systems of the world, the central place in the legal regulation of contractual relations belongs to the conflicting principle of the autonomy of the will (lex voluntatis). This conflict of law principle provides for the possibility for the parties to a contractual relationship with a foreign element to independently choose the applicable law governing the legal relationship between them. However, in the international practice of legislative regulation of contractual relations, there is an uneven application of the principle of autonomy of will. It has been established that the legislation of many countries indicates the existence of norms limiting the choice of law in the field of consumer contracts. The existence of such restrictions on the autonomy of the will is explained by the presence in the above-mentioned contracts of a party in need of special protection. It has been studied that the legislation of individual states limits the choice of applicable law to the circle of states with which the agreement has an actual connection. The Law of Ukraine "On Private International Law" does not provide for such restrictions.

It was concluded that the Law does not limit the choice of law only to the national legislation of the states, but provides an opportunity to choose the application of the autonomous "lex mercatoria" system. It has been found that the domestic practice of legislative regulation allows for the splitting of the conflict binding, which consists in the fact that the parties to the contract can choose the law of different countries to regulate certain parts of the contract. The scope of the right chosen by the parties includes only the content of contractual relations, its effect does not extend to the statute of limitations and the form of the contract.

Keywords: contractual obligations, contractual obligations complicated by a foreign element, parties to the contract, autonomy of will, lex voluntatis, consumer contracts, conflict regulation, autonomy of will, European Union